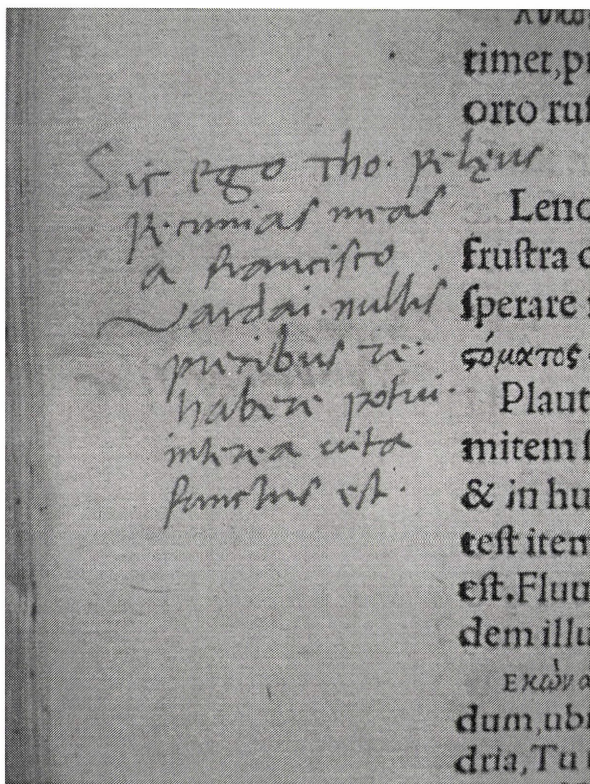

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVI. évfolyam

2009. 4. szám

E számunk szerzői

Kádár Tamás (történész, Bp.),
Lakatos Bálint (ELTE BTK, PhD-hallgató),
Nagy Gábor (Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet,
egyetemi adjunktus)

BTK = Bölcsészettudományi Kar,
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Részlet Pelei Tamás főszeres Erasmus-kötetéből, fol. 169.v.
(ld. Lakatos Bálint e számunkban közölt közleményét, 432. p. 5. jegyz.)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVI. évfolyam

2009. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusik@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KÁDÁR TAMÁS

EGY REJTÉLYES POLITIKAI GYILKOSSÁG ÉS HÁTTERE A XIII. SZÁZAD VÉGI MAGYARORSZÁGON: BÉLA MACSÓI ÉS BOSZNAI HERCEG PÁLYÁJA

1272. november közepe táján heves vita hangjai, dulakodás és fegyverek zaja verte fel a nyulak-szigeti királyi udvarház és a szomszédos Szűz Mária apácakolostor egyébként háborítatlan békéjű csendjét. A rezidencia falai között, illetve közvetlen közelében a gyermek IV. László király, anyja, Erzsébet valamint az uralkodócsalád több tagja jelenlétében és részvételével vélhetően hosszabb ideje tanácskozó nagyurak egyike, a Csehországból csak néhány hete hazatért Héder nembeli „Köszegi” Henrik bán, miután indulatosan árulással, a cseh királlyal való titkos együttműködéssel vádolta meg Béla boszniai és macsói herceget, a király unokabátyját, az ezt követő haragos szóváltás közben hirtelen kardot rántott, rátámadt az ifjú hercegre és lekaszabolta azt.¹ A véres dráma eseményei olyan hihetetlen gyorsasággal peregtek le, hogy a hercegnek talán annyi ideje sem maradt, hogy fegyveréért nyúljon vagy megpróbáljon valamiképp elmenekülni, s mások, így hívei sem léphettek közbe védelmében. Az első, életét kioltó csapások után gyilkosa és annak időközben csatlakozott cinkostársai még számtalan nehéz vágást mértek vérben úszó testére, valósággal pépessé vagdalva azt, olyannyira, hogy később a kolostor apácái,

1 Az ifjú IV. László király és anyja 1272. október 31-én költözött át udvarával a nyulak-szigeti királyi lakba. Ld. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. kötet, 1., 2., 3. füzet, II. kötet, 1. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1923., 1927., 1930., 1943., II. kötet, 2–3. füzet. Szerk.: Szentpétery Imre és Borsa Iván. Bp., 1961. (a továbbiakban: ÁKO) II/3. 2311–2312. sz., 21–22. p.; *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Tomus I–III. Collegit Franciscus Albinus Gombos. Budapestini, 1937–1938.* (a továbbiakban: Gombos) I. 208. p. (*Annales SS Udalrici et Afrac Augustenses*), 275. p. (*Anonymi Leobensis*), 510. p. (*Chronicon Austriacum anonymi*), 679. p. (*Chronicon Salisburgenses*), II. 1149–1150. p. (*Hermannus Altahensis abbas*), III. 1814. (*Ottokar von Steier*), 2635–2636. p. (*Vitus Ampeckius*); *Szabó Károly*: *Kun I.ászló 1272–1290.* Bp., 1886. (a továbbiakban: *Szabó*, 1886.) 9. p. (*Magyar Történeti Életrajzok*); *Pauler Gyula*: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* II. kötet. 2. kiadás. Bp., 1899. (a továbbiakban: *Pauler*, 1899.) 306. p.

köztük testvére, Margit, és unokahúga, Erzsébet hercegnő teteme darabjait alig tudták összeszedni.²

Hogy az uralkodócsalád tagja, királyi személy ellen a korona alattvalói fegyverrel támadjanak, s azt megöljék, Gertrúd királyné 1213 szeptemberében történt meggyilkolását leszámítva, az idézett véres nyulak-szigeti események előtt gyakorlatilag példátlan volt Magyarországon. A király avagy bármelyik hozzátartozója sérelmére elkövetett fegyveres erőszak egyet jelentett a felségsértés (*crimen laesae maiestatis*) bűnével, ami hagyományosan a legszigorúbban, azonnali, többnyire a legkegyetlenebb módon végrehajtott, esetenként kínzás általi halálbüntetéssel és teljeskörű, egyenes ági utódaira, gyakran pedig az elkövető rokonságára is kiterjedő birtokelkobzással szankcionálta az erre vetemedő személyt.³

Mielőtt hozzákezdénénk a megdöbbentő büntény hátterének, előzményeinek és okainak vizsgálatához, röviden — amennyire szegényes forrásanyagunk egyáltalán lehetővé teszi — át kell tekintenünk az áldozat, Béla herceg életének történetét, már csak amiatt is, mert a kutatás, hasonlóan családjá többi tagjához, eddigelé jóformán teljesen megfeledkezett személyéről.

Béla Rosztyiszláv Mihajlovics csernyigovi valamint halicsi fejedelem és Anna hercegnő — IV. Béla leánya — házasságából, feltehetően azok második fiaként született. Világra jötteinek időpontját csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, figyelembe véve, hogy szülei nagy valószínűség szerint 1243-ban léptek házasságra,

2 *Szabó*, 1886. 9. p.; Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította: Kristó Gyula. Szeged, 1994. 16. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (a továbbiakban: KLE); *Szűcs Jenő*. Az utolsó Árpádok. 2. kiadás. Bp., 2002. 390. p. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok.) (a továbbiakban: *Szűcs*, 2002.).

3 *Zsoldos Attila*: Felsőszécsény. (Szócikk.) In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 217. p. A pontosság kedvéért meg kell jegyezzük, korábban két ízben is előfordult, hogy az uralkodócsalád tagjai ellen — szerencsére sikertelen — fegyveres merényletet követtek el. Az első alkalommal Vászoly herceg felbujtására vagy tudtán kívül, de kétségkívül érdekében udvari összeesküvők egy szűk csoportja álmában próbált meg végezni I. István királlyal. A másik, közel száz évvel későbbi esetben Álmos sérelmére történt — forrásaink szerint bátyja, Kálmán személyes utasítására — gyilkossági kísérlet, amely végül a hercegnek menedéket adó dömösi prépostság szerzetesei bátor lélekjelenlétének köszönhetően hiúsult meg. Az Álmos elleni támadásról: Képes Krónika. Ford. Geréb László. Bp., 1993. (Heti Klasszikusok) 93. p. Ez utóbbi esemény tehát csak részben vonható ide, lévén egy, az évtizedes testvérharcot lezárni hivatott leszámolási kísérlet történt, maga az uralkodó kívánta likvidáltatni öccsét, nem pedig egy alattvaló egyéni kezdeményezésű akciójáról volt szó. Gertrúd királyné meggyilkolásához ld. *Wertner Mór*: Meráni Gertrud gyilkosai. In: Erdélyi Múzeum, 14. (1897) 269–276. p.

s hogy bátyja, a fiatalon elhunyt Mihály herceg már 1262-ben, ő maga pedig először 1265-ben szerepel az országos ügyekben, születését 1245–48 tájára kell helyeznünk. Ennél közelebbi datálás, sajnos, jelenlegi ismereteink szerint, teljességgel lehetetlen.⁴

Azt, hogy Béla szüleinek ifjabb fia volt, leginkább a két fivér keresztségben elnyert neve, illetve azok megválasztása valószínűsíti. Mindketten egy-egy nagyapjuk után kaptak nevet; Béla a magyar király, míg Mihály Rosztyiszláv apja, a néhai Mihail Vszevolgyics csernyigovi és novgorodi fejedelem iránti tiszteletből, a kor bevett szokása pedig az volt, hogy az idősebb fiút keresztelték apai nagyatyja után. Mihály elsőszülöttsége mellett szól szüleiknek és magának a hercegnek egy keltezés nélkül, 1258–61 táján kiadott közös adománylevele, amelyben Béla nem szerepel, feltehetjük, mert azidőtájt még 14. életévét sem töltötte be.⁵ Az apai nagyapa említett csernyigovi és novgorodi fejedelemsége mellett 1239-ben egyébiránt az egykorvolt megkérdőjelezhetetlen tekintélyéből és hatalmából, illetve vezető szerepéből az elmúlt közel másfél évszázad alatt sokat veszített, jóformán egy átlagosnál csak alig valamivel jelentősebb uralkodói központ szintjére visszasüllyedt kijevi nagyfejedelemséget is elnyerte, s Béla atyja, Rosztyiszláv a trón kijelölt örököse lett. A tatárok újabb nagy nyugati hadjárata idején, 1241 első hónapjaiban Rosztyiszláv kénytelen volt Magyarországra menekülni, s végül Danyiil Romanovics halicsi fejedelemmel szemben mind Luckot, mind pedig a csernyigovi fejedelmi trónt elveszítette. Magyar földön szívesen fogadták, s a király, miután másodsorra is kérőként jelentkezett, hozzáadta Anna hercegnőt, de apósa erős katonai támogatása sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy Ruszbeli birtokait visszaszerezze, így Magyarországon telepedett le.

-
- 4 Szülei házasságkötése időpontjához ld. *Senga Toru*: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. In: Századok 122. (1988) 586–587. p. és az orosz véleményeket bemutató 9. jegyz.; *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 245., 251. p.; *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. (a továbbiakban: *Wertner*, 1892.) (Történeti Nép-, és Földrajzi Könyvtár 51.) 472. p.; *Szilágyi László*: Rasztiszláv családja Bulgáriában. In: *Turul* 61–63. (1947–50) 13–18. p. (a továbbiakban: *Szilágyi*, 1947–50.), különösen: 13. p. Szilágyi szülei legfiatalabb gyermekének tartja és születését 1252 tájára helyezi, ennek helytállósága azonban igen kétséges.
- 5 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 83 038; Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk.: Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) (a továbbiakban: ÁHO) 82. sz., 61. p.

Ilyenformán Béla herceg gyermekkorát, hasonlóan számos testvéréhez — bátyja mellett négy leányról van tudomásunk — részben nagyapja, IV. Béla király udvarában, részint atyja 1254-ben elnyert hercegségében, Macsó területén töltötte. Neveltetésükről Rosztyiszláv gyakori távollétei, külhoni hadakozásai miatt első sorban anyjuk gondoskodott. Rosztyiszláv komoly hadvezéri kvalitásainak és apósa kivételező támogatásának köszönhetően új hazájában fényes karriert futott be; IV. Béla szolgálatában — említett, Halics megszerzésére indított hadjáratának kudarcra után — lényegében az ország harmadik emberévé és egyik leggazdagabb nagybirtokosává küzdötte fel magát. 1247-ben szlavón bán lett, de tisztségétől röviddel ezután, legkésőbb 1248 elején meg kellett válnia. Macsó élén 1254-es kinevezésétől kezdődően hercegi címet viselt, már önmagában ez is megvilágítja azon sajátos és egyedi státuszt, amelyet betöltött a hierarchiában az 1250-es évek derekán.⁶ Határozott — kétségkívül a király szándékainak is teljesen megfelelő — politikai elképzelésekkel rendelkezett, melynek központjában a gyors területi terjeszkedés, a szomszédos észak-balkáni kisállamok feletti lazább vagy épp közvetlen ellenőrzés megszerzése állt. Még 1254 végén támadást indított Bosznia ellen, s azt sikerült első kísérletből szilárdan hatalma alá vonnia. 1255 első felében hadat vezetett Bulgária ellen, s annak északnyugati részét, Vidinnel együtt elfoglalta. Két évvel később, 1257-ben ismét betört Bulgáriába, s ezúttal egészen a fővárosig, Tirnovóig nyomult előre seregével, de újabb foglalásait rövidesen kénytelen volt feladni. Sikeres és nyilván jövedelmező hadjáratát követően felvette a „bolgár cár” címet is, s nagy valószínűség szerint fejedelmi székhelyét Macsóból a biztosan tartott Északnyugat-Bulgáriába, Vidinbe helyezte át.⁷

Családja gyarapodó hatalmát és tekintélyét igyekezett dinasztikus kötelékekkel is megerősíteni, e tekintetben is mint önálló, szuverén fejedelem lépett fel. Egyik idősebb leányát Mihály bolgár cár, egy másikat II. Leszek krakkói és sandomierzi fejedelem vette feleségül. Kunigunda nevű leánya, aki messzeföldön híres volt rendkívüli szépségéről, a Magyar- és Csehország között csak nemrégiben megkötött békeszerződés csinos zálogaként 1261 októberében a hatalmas II. Ottokár cseh

6 *Wenzel Gusztáv*: Rosztizlaw galicziai herceg, IV. Béla magyar király veje. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 13. (1887) 8. sz. 13–14. p.

7 Rosztyiszláv tisztségeire, címeire: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Cura et studio Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.* (a továbbiakban: CD) IV/2. 218. p.; *Békefi Remig*: A pilisi apátság története 1181–1541. I. kötet. Pécs, 1891. 318. p.; ÁKO II/3. 853. sz., 257. p., 1011. sz., 313. p.; A zichy és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Pest, 1871. 5. p.; *Pauler*; 1899. 229–230., 528. p., 178. jegyz.; Magyarország történelmi kronológiája I. 3. kiadás. Főszerk.: Benda Kálmán. A vonatkozó rész Solymosi László munkája. Bp., 1986. (a továbbiakban: MTK) 154–156. p.

király felesége lett.⁸ A házasság Rosztyiszlávnak páratlan és irigylésreméltó tekintélyt biztosított; a magyar király vejeként apósává lett az akkori Európa egyik legnagyobb, a német királyi trónra komoly eséllyel pályázó uralkodójának. Maga Rosztyiszláv csak rövid ideig élvezhette utolsó nagy politikai-közeleti sikere örömeit. Nem sokkal a fényes pozsonyi esküvő után, 1262-ben (közelebbről ismeretlen időpontban valamint okból) elhunyt.⁹ Halálát követően birtokait, Boszniát és Macsót felesége, Anna hercegnő, illetve akkortájt serdülőkorban lévő fiai megosztva örökölték, az előbbi Mihályra, míg a Macsói Hercegség Bélára szállt, azok kormányzatát azonban ténylegesen még nem vették át. Nevükben özvegy anyjuk gyakorolta a hatalmat, mint “Bosznia és Macsó úrnője”, s minden bizonnyal a korábban kinevezett bánok is hivatalukban maradtak. Legutolsó szerzeményében, Bulgária északnyugati, az Al-Duna jobb partján elterülő részén, a vélhetően szintén orosz származású Szventszláv Jakov (Jakab) lépett örökébe.¹⁰

IV. Béla és fia, István ifjabb király 1261–62 folyamán mindjobban elmérgesedő viszályában Anna hercegnő és fiai kezdettől fogva az idős uralkodó pártján álltak, sőt egyes vélemények szerint a konfliktus elmélyülésében a hercegnőnek tevételes szerepe volt, s mikor az ellentétek belháború kirobbanásához vezettek, maguk is fegyvert fogtak Béla oldalán.¹¹ A bárói hatalmi érdekcsoportok folyamatos és intenzív konfliktusélező tevékenysége mellett a dinasztikus viszály egyik fő oka az volt, hogy István erdélyi hercegsége határain túl, atya ország részében is gyakorolni kívánta és érvényesítette is uralkodói joghatóságát, míg Béla, korábbi megállapodásaik tiltása ellenére, úgyszintén beavatkozott fia territóriumának ügyeibe, s talán a Dunától keletre fekvő területeken saját híveinek birtokokat is adományozott. István és nemkevésbé elszánt valamint harcias felesége, Erzsébet ezt semmi szín alatt nem volt hajlandó elfogadni, sőt, Béla hitvesének, Mária királynénak valamint leányuknak, Anna hercegnőnek és gyermekeinek még jóval korábban, az általános belső béke idején nyert északkelet-magyarországi uradalmait is elfoglalták. Ezek közé tartoztak többek között az erdélyi Radna, Beszterce és Királyi falvak, amelyek a királynéi birtokállomány szerves részeként Mária tulajdonát

8 Wertner, 1892. 473–474. p.; Szilágyi, 1947–50. 13. p.; II. Ottokár személyéhez, uralkodásához és nagyhatalmi ambícióihoz: Ottokár-Forschungen. Redigiert von Max Weltin und Andreas Kusternig. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge, 44–45. Wien, 1978–1979.

9 Pauler, 1889. 252. p.; Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp., 2007. 43. p. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) (a továbbiakban: Zsoldos, 2007.)

10 Pauler, 1889. 253. p.; Wertner, 1892. 470., 473. p.

11 Wertner, 1892. 471. p.; Sebők Ferenc: Anna 2. Magyar hercegnő (Szócikk.) In: KMTL 47. p.

képezték, valamint az abaúji Füzér és a Bereg vármegyei Bereg várak, amelyeket IV. Béla feltehetően még az 1250-es években adott Annának.¹²

Mínthogy István továbbra sem engedett az uralma alá tartozó országrészben történt atyai adományok kérdésében, s határozottan megtagadta, hogy családtagjai lefoglalt fekvőségeiket visszakapják, szülei a Szentszékhez fordultak, mire 1264. július 16-án maga IV. Orbán pápa intette az ifjabb királyt, hogy anyja, valamint Anna nővére és unokafivérei birtokait mihamarabb adja azoknak vissza.¹³ Az újabb beháború elkerülhetetlennek tűnt, csak kirobbanásának körülményei, időpontja és a támadó fél kiléte voltak kétségesek. A jelek szerint a harcokat maga Anna kezdte meg, mikor csapatai élén 1264. november közepe táján betört István országrészébe, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy annak családját foglyul ejtse. A zempléni Patak várának elfoglalásával sikerült is kézre kerítenie öccse feleségét, Erzsébetet és gyermekeit, köztük a mindössze két éves László herceget, majd a felvidéki Turóc várába záratta őket. Lépése — vérrokonai, fivére kisgyermekai elleni „kiméletlensége” — egyszer és mindenkorra, visszavonhatatlanul megmérgezte a gyaníthatóan egyébként is kifejezetten rossz viszonyát Istvánnal, csakúgy, mint a hozzá hasonlóan szokatlanul kemény és akaratos, elfojtott uralomvágytól fűtött Erzsébettel.¹⁴

Anna határozott állásfoglalása a családi-, illetve országos belviszályban természetesen egyben meghatározta fiai helyzetét is. Így lett Béla 1265 elején az István és hívei ellen küldött erők névleges vezére. Az idős uralkodó táborának lényegében utolsó tartalékait egyesítő sereg vezetésében a kipróbált és már sok harcteret megjárt Héder nembeli Henrik nádort tették meg társául.¹⁵ Vezéri kinevezésével kapcsolatban felmerül néhány kérdés. Ezek közt talán a legfontosabb az, hogy a IV. Béla és hívei szempontjából rendkívül válságos, már-már reménytelennek látszó stratégiai helyzetben vajon miért épp őt, egy akkor legfeljebb 19-20 esztendő, a kritikus szituáció megoldásához szükséges hadvezetési és taktikai tapasztalatokkal nagy valószínűség szerint nem rendelkező személyt állítottak ilyen roppant kihívás elé — főparancsnokul a sereg élére. Különösen érthetetlennek tűnik a kérdés, amennyiben figyelembe vesszük azon, nem lényegtelen momentumot is, miszerint

12 *Zsoldos*, 2007. 31., 85. p.

13 *Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I. Romae, 1859. 275–276. p.*

14 *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár I.) (a továbbiakban: KHO) 36. sz., 72. p.; Zsoldos, 2007. 50–51. p.*

15 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VI. Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1908. 36. p.; Zsoldos, 2007. 71. p.*

a két uralkodó közötti konfliktus lappangása idején, majd a belháború kitörésekor vélhetően az idősebb király oldalán állt Béla bátyja, Mihály herceg is, aki, mint Rosztyiszláv elsőszülött fia inkább kerülhetett szóba a vezéri megbízatás kapcsán. A herceg ugyanakkor — gyanút keltő módon — épp ekkoriban, az 1260-as évek derekán eltűnik forrásainkból. Az 1262. évi békemegállapodásban még szerepel a neve, majd Mária királyné egy csak 1359-es tartalmi átírásból ismert, napi keltezés nem tartalmazó, 1266-ban kiadott oklevelében is említi, azonban a két király közötti újabb, ugyanazon év márciusi, nyulak-szigeti szerződést rögzítő diplomában már csak Béla macsói herceg tűnik fel.¹⁶ Mária adományának egy másik, szintén közel száz évvel későbbi, 1351-ből való, sajnós, ugyancsak tartalmi átírásában viszont csak Bélát nevezik meg, ami alapján igen valószínűnek látszik, hogy annak keltekor Rosztyiszláv idősebb fia már nem élt. Az 1359-es oklevél adatát talán azzal magyarázhatjuk, hogy az átíró tudatosan kihagyta Mihály neve mellől a boldogult jelzőt, lévén ekkor természetszerűleg nem csupán ő, de valamennyi említett kortársa is régésrég meghalt. Ha ugyanakkor a herceg valóban 1266 márciusa előtt hunyt el, elképzelhető, hogy az még 1265 elejét, az isaszegi csatát megelőzően történt, ez esetben érthető lenne, miért öccsét állították az idősebb király maradék erői élére.¹⁷

Béla homályos okból történt hadvezéri megbízatásával kapcsolatban meg kell emlékeznünk Vajay Szabolcs, illetve vélhetően az ő valóban imponáló feltevése nyomán továbbindult Szűcs Jenő azon vélekedéséről is, mely szerint az idős Béla király unokája kinevezésekor — mintegy a „hadúri tisztség” kézzelfogható jelképeként — ünnepélyesen átadta volna azt a hagyományosan Szent István egykori tulajdonának tartott, s így különös tiszteletnek örvendő X. századi eredetű kardot, amelyet századok óta a magyar királyok felszentelésekor koronázási karként használtak, s a fehérvári királyi kincstár legértékesebb, szakrális kincsei közé tartozott. A kítűnő kutató feltételezésével megítélésünk szerint azonban nem azonosulhatunk, kérdés ugyanis, ha IV. Béla valóban, mint kedvenc unokájának, neki hagyományozta és juttatta volna a szóbanforgó értékes fegyvert, hogyan és főképp miért került vissza az rövidesen, legkésőbb 1270 májusára a királyi kincstárba, ahonnan azt, mint jól tudjuk, anyja, Anna hercegnő a király halálát követő napokban illetéktelenül eltávolítva titkon Prágába, a cseh királyi udvarba lopta.¹⁸

16 Az 1359. áprilisi okirat: DF 254700., ÁHO 69b. sz., 56. p.

17 Az 1351-es diploma: DF 266 179., ÁHO 69a. sz. 56. p. Mihály herceg elhunya idejét történetírásunk többnyire 1271-re helyezte, Zsoldos Attila mutatott rá nemrégiben ennek tarthatatlanságára.

18 *Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája.* In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János, Székely György. Bp., 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) 357. p.;

A döntő ütközetre március elején a Pest vármegyei Isaszeg közelében került sor, ahol seregük nagy vereséget szenvedett. Béla időben meghátrált és el tudott menekülni, de a ténylegesen parancsnokló Henrik nádor fiaival, az oldalán harcoló Ivánnal és Miklóssal fogságba esett. Távozása a csatamezőről, amelyet értelmezhetünk akár egyszerű megfutasnak is, minden bizonnyal szembefordította vele az ott kitaró Henriket és annak családját is.¹⁹ Első közszereplése jelentős kudarcot hozott tehát, a győztes István, sőt, nagy valószínűség szerint az ország egyik legtekintélyesebb bárója, a Héder nemzetség feje is erősen megneheztelt rá, nyilván jobbnak látta így egy bizonyos időre kimaradni a veszélyes nagypolitika történéseiből. Az isaszegi csata után neve hosszabb időre el is tűnik forrásainkból, vélhetően a harcoktól távoleső, biztonságos délvidéki tartományába húzódott vissza. Petrovics István véleménye szerint rövidesen kibékült unokafivérével, Istvánnal; ez vélhetően még 1265-ben, esetleg 1266 márciusában történt, a két király újabb megállapodásai keretében.²⁰

Ekkortájt, 1264 ősze – 1265 tavasza között vehette át anyjától hercegsége, a macsói tartomány tényleges kormányzatát. A mintegy 16–17 ezer négyzetkilométernyi területű hercegség a mai Szerbia középső részén feküdt, határát nyugatra a Drina, Magyarország felé a Száva és a Duna képezte, déli irányú kiterjedése pontosan nem ismert. Lakosságát túlnyomórészt délszlávok, szinte kizárólagosan szerbek, valamint a keleti határvidéken igen kis hányadban bolgárok és a velük elegyesen élő, nomadizáló kunok adták. A tartomány székhelye és legfontosabb települése, amely után az nevét is nyerte, a kutatás által mindmáig pontosan meg nem határozott fekvésű, minden bizonnyal valahol a Kolubara torkolatvidékén emelt Macsóvár (délszláv nevén Macsevó) volt.²¹ Tekintve, hogy létrejött, illetve a Magyar Királysághoz való csatolása is folyamatos, közel egy évtizedet felölelő harcok

Szűcs, 2002. 100. p. Anna kincslopási akciójára: Gombos I. 785. p.; *Deér József*: A magyarok Szent Koronája. Insignia Regni Hungariae – Historia Incognita. Bp. – Gödöllő–Máriabesnyő, 2005. (a továbbiakban: *Deér*, 2005.) 206. p.; *Zsoldos*, 2007. 119. p.

19 Gombos I. 765. p. (Continuatio Claustroneoburgensis), II. 1328. p. (Johannes Enenkel); Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. Jegyzetekkel regesztákban közzétézi: Jakó Zsigmond. Bp., 1997. 368. sz., 250. p.; *Pauler*, 1899. 262. p.; *Zsoldos*, 2007. 72. p.

20 *Petrovics István*: Béla 5. Magyar herceg. (Szócikk.) In: KMTL 93. p.; *Zsoldos*, 2007. 82. p.

21 *Klaić, Vjekoslav*: Geschichte Bosniens von den ältesten Zeiten bis zum Verfall des Königreiches. Leipzig, 1885. 111–138. p., *Dinić, Mihajlo*: Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijско-geografske studije. Priredio Ćirković, Sima. Beograd, 1978.; *Pesty Frigyes*: A macsói bánok. In: Századok 9. (1875) 361–369., 381. p.; *Rokay Péter–Takács Miklós*: Macsó. (Szócikk.) In: KMTL 421. p.

eredménye volt, s életre hívásakor a magyar udvar vélhetően egyfajta védelmi-, vagy ütközőzónaként képzelte el a Szávától északra eső határvidéki területek biztosítására, irányítása az állandó bolgár és szerb fenyegetés miatt rátermett, erélyes, jó hadvezéri kvalitásokkal bíró személyt igényelt. Mint már utaltunk rá, mind Boszniában, mind a macsóí tartományban működtek bánok a hercegi hatalom mellett, vagy inkább annak alárendelve, Rosztyiszláv azonban feltételezhetően csak távolléte, főként hadjáratai idején engedett azoknak nagyobb mozgásteret és önállóságot, tisztségük egyébként többé-kevésbé formális jellegű lehetett.²² Halálát követően ez nyilván megváltozott; hatalmuk, jogkörük megnőtt, egyfelől mert a dinasztikus viszályban a szülei mellé álló Anna hercegnő leginkább a királyi udvarban, IV. Béla mellett tartózkodott és figyelmét elsősorban az országos ügyek kötötték le; később, mint láttuk, maga is csapatai élére állt, hogy kivegye részét a fegyveres küzdelemből, másrészt, mert fiai koruknál fogva rászorultak atyjuk régi, tapasztalt tisztségviselőre.²³

Béla másik hercegi tartománya a mai Bosznia-Hercegovina északi felén terült el. Határa keletre, Macsó felé a Drina mentén, északra, Szlavónia felé a Száva partján futott, majd Pozsega vármegye vidékén attól délnyugatra vált el és haladt a szintén a magyar koronához tartozó Horvátországig. Természetes és rögzült határokkal déli irányban, Szerbia felé ez sem rendelkezett, azok valahol az Orbász és a Boszna folyók forrásvidékétől kicsit délebbre húzódtak. Területe némiképp meghaladta Macsóét, valószínűleg a 20 ezer négyzetkilométert is, lélekszáma pedig szintén hasonló lehetett a szomszédos hercegségéhez.²⁴ Bosznia már évszázadok óta szorosabb kapcsolatban állt Magyarországgal, sőt, időközönként — II. Béla király itteni hódítása óta — részben vagy egészében magyar uralom alatt állt. A II. Béla által felvett, eredetileg valószínűleg csak a terület északnyugati részére vonatkozó *rex Ramae* titulust uralkodóink folyamatosan viselték, az a királyi oklevelek negyedik elemeként állandósult címhasználatukban, azaz mindenkor a magyar korona birtokának tekintették. Az 1160-as évek Bizánc elleni háborúi idején elveszített fennhatóságot tartósan végül csak IV. Béla szerezte vissza a tatárjárást követő években, amelyet aztán a király orosz vejének erőskezü kormányzata telje-

22 Wertner Mór: Az Árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. In: Századok 43. (1909) 472., 480. p.

23 Anna politikai szerepére: Zsoldos, 2007. 50–51. p.

24 Čirković, Sima: Istorija srednjovjekovne bosanske države. Beograd, 1964.; Andelić, Pavao: Doba srednjovjekovne bosanske države. In: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast. Priredio Popadić, Miloslav. Sarajevo, 1984. 345–587. p.; Klaić, Nada: Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe. Zagreb, 1989.

sített ki.²⁵ A két délvidéki tartományban azonban — különösen Rosztyiszláv elhunytá után — komoly és mindennapos szerb fenyegetéssel kellett számolni, a Nemanjida-dinasztia fejének ugyanis Magyarország felé is merész hódítási törekvései voltak. 1268-ban a hercegnek IV. Béla segítségét kellett kérnie I. Uroš szerb király támadása miatt, aki serege élén betört Macsó területére, és ott nagy pusztítást vitt végbe. Nagyatyja habozás nélkül Csák nembeli István királynéi udvarispán vezetésével egy nagyobb csoportosítást küldött támogatására, amely gyorsan le is győzte a szerbeket, Urošt pedig fogságba ejtette.²⁶

Az öreg király, tartva István és híveinek halála utáni esetleges bosszújától, élete utolsó éveiben próbált mindent megtenni, hogy attól családját, így Anna hercegnőt és gyermekeit megóvja. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy baljós félelme, István miatti aggodalma nem volt alaptalan, s ezen meggyőződését nyilván csak fokozta az őt végső betegségében, haláláig ápoló Anna rossz és az ellenségeskedést szító befolyása. A király egészségi állapotának romlásával, testi és szellemi hanyatlásával mindjobban elhatalmasodó befolyás végül oda hatott, hogy Béla ahhoz fordult szerettei számára védelmet kérve, aki Magyarországnak, s egyszersmind neki magának is évtizedekig legnagyobb ellensége volt. 1270 áprilisában halálos ágyán írt levelében II. Ottokár cseh királyt felkérte, szükség esetén „atyailag ölelvén magához azokat”, gondoskodjék az arra rászorulóknak személyes biztonságáról.²⁷ Május 3-án bekövetkezett halála után az uralomváltástól leginkább tartó Anna végzetes lépésre szánta el magát. A királyi udvar szinte valamennyi fellelhető és mozdítható kincsét, köztük két értékes koronát, több mives kardot, számos ékszert és ezüsből készült edényt magához véve, vejéhez, a cseh királyhoz, Prágába távozott. Fia nem tartott vele, s később sem követte Csehországba, bár István haragjától ezután különösen lehetett félnivalója.²⁸ Az Anna által ellopott kincsek ügye valamint Ottokárnak a vitás kérdések rendezésében tanúsított megbízhatatlansága, a hercegnőt követő újabb emigránsok — Béla király bizalmas főembereinek — befogadása és feltűnő pártolása végül a két ország közötti háború kitörését eredményezte 1271 tavaszán. Ottokár április első felében Dévény vidékén betört Magyarországra, s kezdeti

25 *Rokay Péter*: Bosnyák–magyar kapcsolatok. (Szócikk.) In: KMTL 122. p.

26 CD IV/3. 490. p., V/1. 239. p.; *Zsoldos*, 2007. 112. p.

27 Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Sajtó alá rendezte Makkai László, Mezey László. Bp., 1960. (Nemzeti Könyvtár – Levelestár.) (a továbbiakban: ÁAKL) 168. p.; *Pauler*, 1899. 277. p.; *Almási Tibor*: A tizenharmadik század története. [Bp.], 2000. (Magyar Századok.) (a továbbiakban: *Almási*, 2000.) 146–147. p.

28 *Deér*, 2005. 206. p. Béla herceg röviddel ezután az Ottokár elleni háborúban is részt vett, talán épp bizonyítandó István iránti hűségét.

sikerei, Pozsony, Nagyszombat valamint Nyitra elfoglalása és két nagyobb győzelem után május 21-én a Rábca térségében végül döntő vereséget szenvedett V. István hadaitól.²⁹ A két uralkodó megbízottaik révén július 2-án Pozsonyban békét kötött egymással, amelybe kivétel nélkül belefoglalták közeli és távolabbi szövetségeseiket, valamint rokonaikat. Így ezek hosszas felsorolásában előkelő helyen szerepel Béla is, akit az oklevél macsói és egyben boszniai hercegként, mint a magyar király testvérét említ. Hogy fivéről, Mihályról, aki egyébként anyjukhoz hasonlóan — a jelek szerint szándéka ellenére — szintén meglehetősen visszaszorzó viszonyban állt István királlyal, nem esik említés, valamint, hogy már a „Bosznia hercege” címet is viseli, kétségtelenné teszi, Mihály ekkor már jó ideje nem élt.³⁰

Béla saját erői élén tevékenyen részt a csehek elleni védelmi műveletekben, s István király oldalán jelen volt a Rábca-menti harmadik, végső ütközetnél is. Erről IV. László 1273. május 23-án, Csák nembeli Máté fia Péter, a majdani nádor részére kelt privilégiumából értesülünk. Az események után kevesebb, mint két évvel később kiadott, vélhetően tehát hiteles és pontos információkat megőrkítő oklevél szerint az egyik támadó ék parancsnokaként harc közben elveszítette lovát, s szorult helyzetéből Péter mentette ki és vitte vissza a hátrébb elhelyezkedő magyar hadsorok védelmébe.³¹ Lojalitása, amelyet anyja lényegében menthetetlen, s egyúttal őt magát is nem lebecsülhető veszélybe sodró árulása ellenére tanúsított V. István személye és kormányzata iránt, a kor végzetesen lezüllött általános erkölcsi színvonalához mérten mindenképp elismerésre méltó. Döntésének, mellyel az évtizedes cseh–magyar konfliktus újbóli, sokadszori elmélyülésének időszakában a családjával kifejezetten rossz viszonyban állt István királyhoz csatlakozott, komoly jelentősége volt, s azért, hogy lekötölte unokafivérét, megteremtette a királyi családdal való őszinte, tartós béke létrejöttének lehetőségét is. Mindez kitér az említett oklevél vele kapcsolatban használt, barátinak mondható hangneméből, illetve szövegéből, amely Béláról, mint V. István akkori bizalmas támogatójáról és derék katonáról ír. Ez utóbbi, a kiváló hadfi minősítés, kicsit túlzónak tűnik, tekin-

29 *Pauler*, 1899. 287–289. p.; *Breit (Bánlaky) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. VI. Bp., 1930. 78–80. p.

30 A békeokmány magyar nyelvű kiadása: Magyar békeszerződések 1000–1526. Szerk.: Köblös József. Pápa, 2000. 32. sz., 76–89. p. A hercegek és István király viszonyára nagyon fontos információkat tartalmaz nővérük, Kunigunda cseh királyné két, sajnos, keltezés nélküli, de bizonyonnyal ugyanakkor kelt levele. Istvánhoz intézett misszilisében többek között azt írja, a király bármiféle ok nélkül neheztel az iránta hű Mihályra, míg a másik, annak nejéhez, Erzsébethez szóló levelében azt kéri, járjon közbe a királynál a herceg érdekében. Ld. ÁAKL. 176–177. p.

31 KHO 39. sz., 77. p.

tetbe véve, hogy azon két ismert csatában, amelyben vezérként részt vett — előbb Isaszegnél, majd a Rábca vidékén — mindkét alkalommal gyengén szerepelt. Igaz, a csehek ellen vívott ütközetben már becsülést érdemlő személyes bátorságról tett tanúságot, de mint nagylétszámú erő parancsnoka, hadvezér, hasonlóan anyai nagyatyjához, IV. Béla királyhoz, kevésbé állta meg a helyét.³² Az imént bemutatott események kapcsán egyébiránt egy sajátos, talán külön megemlítésre sem érdemtelen érdekességre is felfigyelhetünk. A Bélát az Ottokár csapatainak gyűrűjéből kiragadó, ezáltal annak életét megmentő magyar főúr, Csák nembeli Péter pont azon Héder nembeli Henrik bán engesztelhetetlen, később pedig halálos ellensége volt, aki hat évvel korábban az isaszegi csatában még Béla mellett, vezértársaként harcolt.

Legkésőbb ekkorra, V. István egyeduralma idejére, a belháborúk éveivel képest, Béla helyzete merőben megváltozott. Mihály halálát követően, nem lévén annak utóda, hercegsége, Bosznia birtokában örököse Béla lett, aki rövidesen át is vette a tartomány kormányzatát. 1266-ra tehát a két nagy délvidéki tartomány ismét egy kézben, egy uralom alatt egyesült, s az ifjabb királyság, valamint az erdélyi és a szlavóniai hercegség megszűntével, illetve betöltetlenségével Macsó és Bosznia maradt az egyetlen területi különkormányzat a Magyar Királyságban. Mindemellett, azon túl, hogy időközben huszoneves férfivá érett — ambíciózus anyjának Prágába történt távoztát követően nyilván — jóval önállóbban politizálhatott, ami talán Istvánnal való viszonya normalizálásában is közrejátszott. Béla presztízse és tekintélye Bosznia megszerzésével így lényegesen megnőtt, hatalom tekintetében pedig egyedül a király előzte meg.³³ Ezzel egyenes arányosságban, mintegy törvényszerűen gyarapodott az iránta vélhetően továbbra is fenntartásokkal viseltető uralkodópár környezetében irigyeinek, rosszakaróinak és ellenlábasaik száma. Nem maradhatott ez természetesen rejtve előtte sem, emiatt feltehetően csak a legszükségesebb, kiviteles alkalmakkor látogatott V. István kúriájába. Unokafivére erélyes és határozott kormányzásában egyébiránt a jelek szerint a legkevésbé sem tartott igényt Béla avagy más előkelő rokon szerepvállalására. Így megint csak a nagyobb biztonságot jelentő háttérben maradt.

Az 1272 nyarán lezajlott események azonban számára is döntő fordulatot hoztak, az ország dolgai, valamint a dinasztia ügye miatt feladta korábbi kényszerű tét-

32 IV. Bélát történészeink hagyományos módon és csaknem egybehangzóan átlag alatti, gyenge képességekkel bíró stratégiának és hadvezérnek tartják, s magam is e véleményen vagyok.

33 A dinasztikus területi különhatalmak, a dukátus és az ifjabb királyság magyarországi történetéhez és közép-európai párhuzamaihoz ld. *Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp., 1979.

lenségét és kimozdult távoli hercegségéből. A fia, László trónörökös elrablását követően súlyos betegségbe esett V. István király ugyanis augusztus 6-án, szomorúan fiatalon, az akkor *Magna Insulaként* emlegetett Csepel-szigeten meghalt.³⁴ Haláláról értesülve a következő napokban híveinek egy csoportja, Monoszló nembeli Egyed tárnokmester és pozsonyi ispán valamint fivére, Gergely királynéi tárnokmester és vasi ispán vezetésével fegyveresen megrohanta a trónörökös elrablójával, Gutkeled nembeli Joakim bánnal való összejátszás gyanújába keveredett Erzsébet immár özvegy királyné székesfehérvári udvarházát, de kemény kézitusa során visszaverték őket.³⁵ Nem tudni, mi lehetett a szinte esztelen támadás kitervezőinek és végrehajtóinak célja, feltehető, hogy a rivális hatalmi csoport vezető tagjainak megbuktatása (esetleg likvidálása?) és a talán István elárulójának tartott Erzsébet félreállítását volt szándékuk, még valószínűbb, hogy László herceget akarták „kiszabadítani”, bizonyos azonban, átfogó politikai terveik egyáltalán nem voltak. Kudarckuk után, még augusztus közepe táján hatalmukba kerítették Pozsony várát és környékét, majd Csehországba mentek, hol meghódoltak II. Ottokár királynak, s egyúttal felajánlották, Pozsonyt kezére adják.³⁶

A székesfehérvári csetepaté rávilágított: az elhunyt király híveinek tábora már a legkevésbé sem volt egységes, több, közel azonos erejű, egymás ellen akár fegyvert is fogó frakcióra szakadt, s ez a nagyfokú politikai megosztottság, az érdekcsoportok hirtelen történt megváltozása, összetételük átalakulása, kiváló lehetőséget nyújtott IV. Béla valamint Anna hercegnő hatalomból kiszorított főembereinek a visszatérésre. Béla herceg ki is használta a kínálkozó alkalmat, s feltehetően kapcsolatba lépett az 1270 nyara óta mellőzött vagy az éppen bírt pozícióikkal elégedetlen főurakkal. Mint V. István legközelebbi oldalági felnőtt korú rokona, a tágabb értelemben vett királyi család legidősebb férfitagja, joggal tarthatott igényt az országos ügyek intézésében nagyobb megbízatásra, hivatalra, sőt, a mindössze tíz

34 *Pauler*, 1899. 303. p.

35 CD V/2. 231. p.; *Szabó*, 1886. 4–5. p.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) (a továbbiakban: *Zsoldos*. 2005.) 130. p.

36 Gombos I. 261. p. (Anonymi coenobitae Zwetlensis); *Pauler*, 1899. 304. p. Szabó K. arra a következtetésre jutott, hogy a palotaforradalom végrehajtóinak a királyné elleni támadás előtti napokban László trónörököszt Székesfehérvárról sikerült rövid időre hatalmukba keríteni, azaz Joakimtól és más korábbi elrablótól „megszabadítani” (*Szabó*, 1886. 3–4. p.). A források alaposabb áttekintése alapján azonban nyilvánvaló, a király későbbi fogságairól szóló híradásokat értelmezte rosszul, 1272 szeptember eleje táján szó sem volt tehát az ifjú uralkodó újabb fogsággravetéséről.

éves László mellett akár a régensségre is.³⁷ Felettebb valószínű, hogy környezetében — elsősorban Béla királynak és hitvesének, (Laskaris) Máriának az elmúlt időszakban az udvari nagypolitikából kiszorult tekintélyes párthívei között — voltak olyanok, akik még ennél is többre, a királyi trón és a korona igénylésére, illetve megszerzésére ösztönözték. Minden eshetőséget számba véve, a trón elfoglalására — ha merészebb és jól használja ki a helyzeti előnyökből, így az unokaöccse szlavóniai fogságából, István pártjának széteséséből, tagjainak egymás elleni fellépéséből, illetve az elit jelentős részének Erzsébet irányában táplált roppant erős ellenérzéseiből, ha tetszik, gyűlöletéből adódó lehetőségeit — 1272. augusztus közepén jelentősebb esélye volt. Anyja, Anna hercegnő ez idő szerint már két éve cseh földön, Ottokár udvarában élt, és nincs okunk kételkedni, hogy leányával, Kunigunda királynéval egyetemben minden befolyását igénybe ne vette volna, hogy vejét, a királyt Béla ügye érdekében V. István valamint családja és híveik ellen hangolja.³⁸ A hatalmas sógor elviekben elvárható politikai, pénzügyi, legjobb esetben akár katonai támogatásán kívül azonban nagyon tekintélyes belső erőforrásokra is számíthatott, lévén, mint Macsó és Bosznia hercege maga is igen számottevő, a déli határok állandó védelme miatt felkészültebb fegyveres erőnek parancsolt.

Meg kell jegyezzük, Béla esetleges trónra jutása vitathatatlanul kedvező fordulat lett volna Ottokár merész nagyhatalmi törekvései szempontjából, egy ezáltal létrehozható szilárd cseh–magyar szövetség kiválóan segíthette volna a német királyi, illetve a császári korona elnyerésére irányuló, nagyratörő tervei megvalósítását. Személyiségétől valamint politikai elveitől és eszköztárától éppenséggel egyáltalán nem állt távol a szomszédos államok belső hatalmi, dinasztikus ügyeibe való jobbjára csak az önérdek vezérelte beavatkozás gyakorlata, és bár komolyabb esélyét vélhetően senki sem látta, Magyarországon feltehetően többekben is felmerült, nem árt számolni egy ilyesfajta, magyar vonatkozású kísérlet eshetőségével is. A vád, hogy Béla, sógora, II. Ottokár támogatásával a főhatalom, a trón megszerzésére tör, talán nyíltan is megfogalmazódott Erzsébet anyakirályné udvarában ezek-

37 Meg kell jegyezzük, Béla herceg régensségre vonatkozó igénye, ha felmerült egyáltalán ilyesmi, korántsem lett volna szokatlan, előzmények nélkül álló közjogi megoldás, illetve intézmény Magyarországon. Alig két emberöltővel korábban, 1204 őszén maga a halálra készülődő Imre király nevezte ki öccsét, a nyughatatlan András herceget néhány éves fia, a későbbi III. László mellé kormányzóul, az 1140-es éves elején pedig Belos nádor és bán gyakorolt egyfajta régensi hatalmat II. Géza király trónja mellett.

38 A nagybirtokosi elit hatalmi ellentétei pár hónap múltán méginkább, végletesen eldurvultak, az országos kormányzat lényegében anarchiába süllyedt. I.d. *Szabó*, 1886. 19–22. p. Anna hercegnő feltételezhetően Prágában, veje trónja mellett is nagyobb tekintéllyel birt és megkülönböztetett státuszt élvezett.

ben a hónapokban, de a gyermek László királyságát szeptember elején történt koronázását követően komolyabban, legalábbis külföldről, már nem veszélyeztetete semmi. Egy korabeli osztrák forrás, a *Continuatio Lambacensis* ismerete szerint ugyanakkor Béla a magyar koronához való jogát Lászlóval szemben érvényre kívánta juttatni.³⁹ Hogy a Bélával kapcsolatban felmerült gyanúsításnak, a trónaspirációs vádnak volt-e bármiféle alapja, lényegében eldönthetetlen, mégsem tűnik túl valószínűnek, hogy a herceg, amennyiben ugyan fel is merült benne ilyesféle nagyravágó gondolat, gyakorlati lépéseket is tett volna a főhatalom megszerzésére. Lászlónak, mint V. István király elsőszülött fiának joga vitathatatlan volt a trónra, a törvényes és kijelölt örököszt félreállító, oldalági utódlásra a XII. század közepe, II. László és IV. István rövidke — egyébiránt illegitimnek tekintett — országlása óta nem akadt példa az uralkodóházban, Béla ráadásul anyja, Anna hercegnő révén, nőági leszármazott volt. Mindezek figyelembevételével — és lévén, Béla Magyarországon született, valamint a királyi udvar környezetében nőtt fel, így a magyar szokásjogot és a dinasztia belső viszonyait, a trónöröklés százados jogelveit vélhetően jól ismerte — aligha képzelhető el, hogy valóban egy ilyenfajta, ropant veszélyekkel járó és egy bizonyosan újabb polgárháborút előidéző kalandra készült volna.

A László megkoronázása körüli napokban, mint az ilyenkor, de kisebb mértékű országos felfordulások idején is szokásos volt, jóformán az egész kormányzat átalakult, egyedül a nyáron kinevezett Kemény fia Lőrinc nádor maradt hivatalában. Joakim, aki hosszú hetekig tartotta őrizete alatt, majd személyesen kísérté Fehérvárra, a koronázásra az új királyt, „kiváló hűségéért és érdemes szolgálataiért” hamarost visszakapta szlavón báni méltóságát, és az új kormány meghatározó tagja lett.⁴⁰ A pártütő Monoszló nembeli Egyed és Gergely ispánok árulásukért és Pozsony vármegye átadásáért mindeközben Prágában, csakúgy mint a korábbi bárói emigránsok, a legbarátságosabb fogadtatásban részesültek. Ottokár többek között Laa, Stockerau, Korneuburg és Kreutzenstein ausztriai várakat adományozta nekik, továbbá nagy pénzösszeget bocsátott rendelkezésükre, megbízván őket Pozsony és a szomszédos erősségek igazgatásával.⁴¹ A szembeötlő kedvezést, amelyben a cseh király V. István régi párthíveit, neki gyűlölt ellenlábasait részesítette, a

39 „Sororius suus (Stephani regis) de Mathsa, volens sibi regnum indebite usurpare, ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit.” Gombos I. 773. p.

40 IV. László királyá koronázásának időpontjáról és más körülményeiről ld. *Kállay Ubul*: Kutatások IV. László korára. In: *Századok* 40. (1906) 41. p.; *Szabó*, 1886. 6–7. p.; Joakim újbóli bántására: KLE 52. p.; a kormány egyéb változásaira: MTK 166. p.

41 KLE 54. p.; *Szabó*, 1886. 8. p.

több mint két éve szintén az Ottokár nagyvonalú vendégszeretét élvező Héder nembeli Henrik féltékeny szemmel, dacosan figyelte. Egyed iránt érzett gyűlöletét érthetőleg megsokszorozhatta, hogy Ottokár a korábban neki adott Laa várát is az újonnan befogadott emigránsnak adományozta. Nyilvánvalónak tűnt, a cseh udvarban a közeljövőben nem sok babér terem számára, esetleg csak újabb bosszúságok és sérelmek érhetik. A váratlan magyarországi uralomváltásról szóló hírek viszont kedvezőek voltak számára, legalábbis több reménnyel kecsegtettek, mint a prágai események, így, hirtelen, hátrahagyva a Leuchtenberg családból származó új feleségét, ősszel visszatért magyar földre.⁴²

Röviddel ezután otthoni hívei kíséretében a leginkább Budán és a Nyulak szigeten időző udvarba ment, ahol felajánlotta szolgálatait a fia nevében kormányzó Erzsébet anyakirálynénak. Bár fogadtatása nyilvánvaló hűtlensége ellenére a jelek szerint szívélyes volt, mind a királyné hívei, mind a hatalmon lévő főúri csoport elfogadta jelenlétét az udvarnál, és vélhetően a királyi tanácsban is, megbízatást, hivatalt nem kapott. Ekkortájt, valamikor 1272 október–novemberében tűnhetett fel ismét az uralkodói udvarban Béla macsói és boszniai herceg is, hogy mint a király egyetlen nagybátyja, valamint a déli határvidék ura, nagyobb hatalmat, közvetlen és respektált beleszólást követeljen az ország ügyeinek intézésébe.⁴³ Az ellentétek elsimítására és vitás ügyek tisztázása végett november közepére az aula főúri csoportjai a királyi család nyulak–szigeti rezidenciájába tanácskozást hívtak össze. A választott helyszín erősen spirituális légköre miatt tökéletesnek látszott a világi elitet megosztó konfliktusok rendezésére; a szomszédos domonkosrendi női monostorban pihent egymás mellett a már akkor szentség hírében álló és különös tiszteletnek örvendő Margit hercegnő, valamint bátyja, V. István király. Számos előkelő, nagymúltú és befolyásos bárói familia szülöttei mellett az uralkodócsalád két nőtagja, így Béla ugyancsak Margit nevű húga és Erzsébet, László király nőtestvére is lakója volt az idő szerint a zárdának, és a sziget az elmúlt évtizedekben már több ízben adott otthont a dinasztia, s egyben az ország belső megbékéléseinek.⁴⁴

A megegyezés, béketeremtés helyett azonban mint tudjuk, egy kíméletlen leszámolás szem-, és fültanúi lettek a tanácskozásra eljött urak. Korántsem túlzás le-

42 Gombos I. 261. p.; *Pauler*, 1899. 304–305. p.

43 *Szabó*, 1886. 9. p.; „Köszegi” Henrik pályafutására ld. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2.*, reprint kiadás. Bp., 1995. 598–600. p.; *Petrovics István: Henrik, Nagy, Mo.-i főember. (Szócikk.)* In: KMTL 260–261. p.

44 A Nyulak-sziget, illetve a domonkos női rendház kivételes szerepéről a dinasztia és a magyar arisztokrácia életében ld. *Waczulik Margit: Egy középkori női kolostor kapcsolata a világi társadalommal. A margitszigeti kegyhely.* In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 6. (1944–1946)* Bp., 1947. 280–290. p.

számolásról beszélni, s noha szűkszavú forrásaink ebben sajnos nem erősítenek meg, felettebb valószínű, hogy Héder nembeli Henrik már kész, alaposan átgondolt tervvel a fejében, Béla likvidálásának határozott szándékával ment a királyi lakba. A gyilkosságot megelőző eseményeket illetően, csakúgy, mint magának a gyilkosnak a lefolyásával kapcsolatban, közelebbi információk híján csak tapogatózhatunk. Nem tudjuk azt sem, vajon Béla sejtett-e egyáltalán valamit a rá leselkedő veszélyből, avagy teljesen gyanútlanul lépett be az udvarház kapuján.⁴⁵ Kétségtelen azonban megítélésünk szerint, hogy a tanácskozás Henrik bán szándéka szerint fajult hirtelen kettejük parázs szócsatájává, s a bán tudatosan provokálta a népes főiri gyülekezet s királya előtt Béla herceget. Jellemző módon – s ez talán bizonyítja a történetek általa előre eltervezett voltát – épp olyan váddal, az árulás, a cseh királlyal való összejárás vádjával illette Bélát, amellyel ő maga is közismerten és tagadhatatlanul gyanúsítható, illetve elmarasztalható lehetett volna. Az éles, személyeskedő vitát durva kiabálás váltotta fel, az pedig rövidesen fegyverrántásba torkolt, amelyben Henrik megelőzte áldozatát, és gyorsan – esélyt sem adva a ledermedt jelenlévőknek vagy a herceg embereinek a közbelépésére – a kardjukat ugyancsak hirtelen előrántó és a dologba nyilván idejekorán beavatott cinkostársai hathatós segítségével, végzett vele. Béla iránt érzett mély, talán az isaszegi vereség óta izzó gyűlöletét világosan mutatja, hogy, mint már elmondtuk, kardjával még akkor is folytatta a dühödt vagdalkozást, mikor ellenfelének teste, számtalan halálos sebbel borítva a padlóra zuhant. A bestiális hőhőmunkának azonban ezzel még nem volt vége, a gyilkosok nem érték be a herceg „egyszerű” likvidálásával, vad dühvel, majdhogynem a felismerhetetlenségig roncsolva azt, tovább kaszabolták hulláját.⁴⁶

A megdöbbentő büntény, noha minden bizonnyal a gyermek király és anyja, a nevében kvázi régensi jogkört gyakorló Erzsébet királyné valamint az aula több tagja jelenlétében, szeme láttára zajlott le, büntetlenül maradt. Henrik szabadon távozott tette társaival, s miután nyilvánvalóvá vált, hogy kevésbé kell tartania az esetleges számonkéréstől, az udvarban megpróbált szövetségeseiket találni további – a kormányzatba való mihamarabbi visszajutását célzó, illetve a herceg valóban

45 Zsoldos, 2005. 131. p.

46 Gombos I. 208., 783., II. 1149–1150. p. Kútfontink csaknem egybehangzóan állítják, hogy a herceg meggyilkolása Henrik bán „tanácsára és segítségével” történt, egyedül a *Continuatio Claustroneoburgensis* beszél általában magyarokról, illetve Ottokar von Steier Reimchronikja négy, nem nevesített főúrról. Megemlítésre érdemes ugyanakkor, hogy több német forrásunk, így az említett *Continuatio Vindobonensis* valamint az Anonymi *Zwetlensis*, Anonymi *Leobensis* és Ottokar von Steier is királynak mondja Bélát.

hatalmas örökségével kapcsolatos – tervei megvalósításához.⁴⁷ Felelősségre vonásának elmaradása több gyakorlati okra vezethető vissza. A talán legfontosabb mindezek között, hogy Béla herceg, a tágabb értelemben vett uralkodócsalád egyetlen felnőtt korú, területi különhatalommal és jelentős saját fegyveres kísérettel bíró férfitagja lényegében mindegyik nagyúri csoport ambícióinak útjában állt, s Erzsébet anyakirályné sem kívánt osztozni vele a László melletti régensség gyakorlásában. Az udvari, illetve az onnan kiszorított főúri elit rivalizáló klikkjai egy kérdésben bizonyosan azonos véleményen voltak; mohó hatalom-, és birtokhétségük gyors kielégítését egy gyermek király, László uralma biztosítja a legmesszebbmenően, s önző érdekeik érvényesítésében egy korlátozó tényező, a kiszámíthatatlan Erzsébet, több is mint épp elég.⁴⁸

Béla brutális félreállításának azonban volt még egy a bárói csoportok szemszögéből roppant fontos hozadéka is; nagy kiterjedésű hercegségei örökösök híján visszazálltak a koronára. Ez pedig a birtokszerzésben évtizedek óta szakadatlanul versengő bárók számára egyet jelentett: ügyes, megfelelő partnerekkel kötött alkukkal és megegyezésekkel ismét újabb értékes, gazdátlaná vált területek megkaparintására, ezen túl esetleg újabb tisztségek elnyerésére nyílik mód. Nem kérdéses tehát, az ifjú herceg erőszakos halálából a nagypolitika szereplőinek és alakítóinak, ideértve V. István pártjának széthullott csoportjait is, kézzelfogható haszna származott, amit aztán élén magával a gyilkossal, bűntársaival és híveivel, nem haboztak mielőbb készpénzre váltani. A nagyurak közti alkudozások a jelek szerint közvetlenül a gyilkosság után megkezdődtek. Nyilván ezekkel szoros összefüggésben a kormányváltások érdekes nyitányaként november 17-én vagy 18-án a nádori hivatalt Rátót nembeli Lóránd vette át Kemény fia Lőrincről.⁴⁹ Tíz nappal később, 27-én a kormányzat újabb, IV. László szeptember eleji trónralépte óta második átalakításával Henrik bán elérte olyannyira vágyott célját, visszakerült a hatalomgyakorlók tisztséggel is bíró, legfelsőbb körébe. Megnyerve szövetségésül a hoz-

47 Heinricus Italicusnak, Ottokár király udvari jegyzőjének egy formulája szerint egy magyar ispan és annak fivére hivatalosan kegyelmet is nyert a bestiális bűncselekmény alól. Ld. Das Unkundliche Formelbuch des Königl. Notars Heinricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen. Herausgegeben von Johannes Voigt. In: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 29. Wien, 1863. 42–43. p.

48 A politikai háttérrel: *Almásy*, 2000. 156. p. A Joakim és „Köszegi” Henrik bán-vezette bárói csoport 1273 május végén el is távolította a kormányzatból az anyakirálynét és híveit. Noha Erzsébetnek rövidesen sikerült visszatérnie, befolyása és tényleges hatalma ezt követően nagy mértékben lecsökkent. Ld. MTK 168–169. p.

49 A kormányváltásaira és a nádorcsere: ÁKO II/2–3. 2317. sz., 24. p., 2323. sz., 26. p.; MTK 166. p.

zá hasonlóan gátlástalan, minimális erkölcsi érzékkel sem rendelkező Gut–Keled nembeli Joakimot, a király korábbi elbrablóját, aki most Erzsébet anyakirályné mellett szinte teljhatalmat gyakorolt, az udvar több főúrával bánásokra bontották és egymás között szétosztották Béla macsói és boszniai hercegségeit. Maga Henrik a Bosznia északi, dunántúli birtokaihoz legközelebb eső részén létrehozott ozorai és sói bánóságokat kapta meg, így új hivatala alapján jog szerint is tagjává lett a királyi tanácsnak, Joakim pedig nemrég visszanyert szlavón báni tisztségét a tárnokmesterséggel cserélte fel.⁵⁰

Béla hidegvérű meggyilkolása és azt követő hetek eseményei azon, 1272 táján felgyorsuló általános züllési folyamat szomorú határkövei voltak, amely rövidesen az ország egész középkori történetének egyik legsötétebb korszakába, az oligarchia, a tartományúri hatalom megerősödésének majd féktelen tombolásának évtizedeibe vezetett. A Magyar Királyság szinte feltartóztathatatlanul és reményvesztetten rohant a pusztulás útján a békés fejlődését ismét csak hosszú időre visszavető, újabb nagy törés felé. E sötét és vigasztalan kor egyik legelső ismert áldozatát, Béla herceget, kegyetlen meggyilkolásának helyszínétől nem messze, a domonkosrendi női kolostorban, rokonai, a majd hétszáz évvel később szentté avatott Margit hercegnő, valamint V. István király sírja mellett helyezték örök nyugalomra.⁵¹

50 A kormányzatban bekövetkezett újabb személyi változásokra: *Pauler*, 1899. 306. p.; a délvidéki tartományok felosztására: ÁKO II/2–3. 2329. sz., 28. p.

51 *Szűcs*, 2002. 389. p.; István sírhelyére: *Feuerné Tóth Rózsa*: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve 21. (1964) 115–131. p. A margit-szigeti domonkos rendház és környékének ásatásai során, a sekrestye padlózata alól 1914-ben előkerült egy bizonyosan kardpenge által beszakított-roncsolt férfikoponya és az ahhoz tartozó, szintén karddal, számtalan helyen összevagdalt, jobb alkarján könyök alatt csonkolt csontváz is, amelyet Bartucz Lajos antropológus Béla macsói herceg maradványaként azonosított. Ld. *Várkonyi Titusz*: Béla herceg sírja a Margit-szigeten. In: Vasárnapi Ujság 62. (1915) 27. sz. 431. p. Bartucz kb. 20 évvel később a Magyar ember c. munkájában két fényképet is közölt a roncsolt koponyáról. A csontok a budapesti Tudományegyetem, majd a Nemzeti Múzeum antropológiai gyűjteményébe kerültek, ahonnan azonban (állítólag) a II. világháború alatt ismeretlen körülmények között — talán a Természettudományi Múzeum Embertani Tárának létrehozásakor — eltűntek. (Zsoldos Attila Györfly György elbeszélése utáni, valamint Évinger Sándor — Magyar Temészettudományi Múzeum, Embertani Tár — szíves közlése.)

LAKATOS BÁLINT

AZ ERDÉLYI KÁPTALAN ÉS A PÜSPÖKI UDVAR TAGJAI GÖRBE TÜKÖRBE

Történeti bejegyzések Pelei Tamás főesperes Erasmus-kötetében (1515–1530 k.)

A nyomtatott könyvek kézírásos bejegyzéseit a történeti kutatás ritkán és legtöbbször csak közvetetten használja.¹ Ezek egyrészt a tulajdonlást jelző possessor-bejegyzések vagy a kötet előzéklapjaira rótt családi-életrajzi feljegyzések, másrészt széljegyzetek azaz glosszák lehetnek — főleg a kézikönyvként vagy tankönyvként használt kötetekben. Bár tematikai szempontból a széljegyzetek nagyon sokfélék lehetnek (időjárás, csillagászat, orvoslás, ármozgások, különböző világi vagy egyházi formulák, szövegminták, stb.), a legtöbb esetben jelentéktelen dolgokról szólnak. Ezek közül általában azokat szokás „történeti bejegyzéseknek” tekinteni, amelyek a történeti kutatás számára érdekes információt tartalmaznak: általános köztörténeti vagy helytörténeti, esetleg a bejegyző személyére vagy környezetére vonatkozó adatot.² Ezek leggyakrabban a sokszor és hosszú ideig használt miscellányokban illetve a kalendáriumokban fordulnak elő. Az előbbieket kutatására magyar viszonylatban a későközépkort illetően a legjobb példa Radó Polikárp 1944-es munkája, az utóbbira Kubinyi András először 1971-ben megjelent tanulmánya Budai Kakas János naptárának történeti feljegyzéseiről.³ Radó — munkájának vonatkozó fejezetében — 1540 előtti történeti adatokat legnagyobb részt két Erdélyben használt kötetből, Megyericsei János miscellányából és Adrianus

-
- 1 A tanulmány kibővített és átdolgozott változata az alábbi tanulmánynak: *Bálint Lakatos: Tamás Pelei's Glosses About the Personalities of the Transylvanian Chapter and Episcopal Court (1515–c. 1535)*. In: *Matthias and His Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West*. Eds. Bárányi, Attila – Györkös, Attila. Debrecen, 2009. 339–361. p. (*Speculum historiae Debreceniense* 1.)
 - 2 Egy jó koraujkori példa: *Torma Károly: Történeti apróságok*. I. Czegei Wass János feljegyzései. II. Zsögödi Mikó János és léczfalvi Gyárfás István, József s Elek feljegyzéseiből. III. Régi könyvek tábláira irt feljegyzésekből. *Századok* 22 (1888) 349–361. p.
 - 3 *Radó*, 1944.; *Kubinyi*, 1999.

Wolphardus breviáriumából gyűjtötte ki.⁴ Ez érdekes véletlennek tűnik, ugyanis mindkét említett kanonok az erdélyi székeskáptalanban társa volt annak a Pelei Tamásnak, akitől szintén ismerünk történeti bejegyzéseknek tekinthető jegyzeteket. Igaz, Pelei nem liturgikus kötetbe, hanem egy humanista kézikönyvbe, Rotterdami Erasmus Adagiájába írta glosszáit. Ezt a kötetet 1937 óta a Fővárosi (ma: Fővárosi Szabó Ervin) Könyvtár Budapest Gyűjteményében őrzik.⁵

Pelei a kézikönyvet elsősorban a klasszikus stílusfordulatok elsajátítására használta, és a lapokra körülbelül 1200 glosszát írt. A kötetet eddig egyedül a tragikus sorsú Kelényi Béla Ottó, a gyűjtemény őre ismertette 1939-ben publikált tanulmányában. Feltárta, hogy a széljegyzetek tematikailag változatosak, így nyelvészeti, művelődéstörténeti és filológiai szempontból egyaránt figyelemre méltók.⁶ Noha a történeti szempontból értékelhető bejegyzések az összes széljegyzetnek csak egy töredékét, kb. 10%-át teszik ki, mégis érdekes forrásul szolgálhatnak, elsősorban Pelei saját gyulafehérvári környezetére, a székeskáptalan, illetve a püspöki udvar tagjaira vonatkozóan. A témával eddig egyedül Kelényi foglalkozott, aki a glosszákat inkább csak ismertette mint közölte, és főleg Pelei olvasottságának és műveltségeszményének kérdését tartotta szem előtt. A későbbi kutatás — itt elsősorban Mályusz Elemér összefoglaló munkájára gondolok — ezért csak az ő megállapításaira támaszkodott.⁷ Tanulmányom célja kettős: egyrészt a forrás tükrében bemutatni Pelei személyiségét, másrészt a történeti bejegyzések közzétételével a további kutatás számára felhasználhatóvá tenni a bennük szereplő történeti adatokat.

Erasmus kézikönyve, az Adagia először 1500-ban jelent meg Párizsban.⁸ Erasmus az ókori latin és görög szerzők jellegzetes, közmondásszerű fordulatait, kifejezéseit az adagiumait gyűjtötte össze, majd témák szerint rendszerezte és magyarázatokkal látta el. A gyűjtemény a humanista műveltség frazeológiai példatára: segítségével bárki elsajátíthatta a klasszikusok szólamkincsét és felékesíthette vele saját írásait. Nem véletlen, hogy a mű a korban rendkívül népszerű volt és Erasmus haláláig (1536) több mint 27 kiadást élt meg.⁹ Az első kiadásban még csak

4 Radó, 1944. 76–81. p. Megyericsi missaléja (leírása 99. p., 39. sz.) ma az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban (Inc. XV. 1. 141.), Wolphardus breviárium (leírása 120–121. p., 141. sz.) Radó idejében a keszthelyi Festetich-könyvtárban (327. sz.) volt található.

5 *Desiderius Erasmus: Adagiorum chiliades tres ac centurie fere totidem. Venetiae, Aldus, 1508.* FSZEK Budapest Gyűjt. Bq 0941/319.

6 Kelényi, 1939. 90–94.

7 Mályusz, (1971) 2003. 101–102., 298. p.

8 *Bibliotheca* 1, 1893. 1. p.; Gail, 1983. 5. p. Akkor még *Adagiorum collectanea* címen.

9 Gail, 1983. 5. p. A számbavételt bonyolítja, hogy a munka a későbbi, egyre bővített és részben átdolgozott kiadásai már *Adagiorum chiliades*, ill. *Adagiorum opus* címen jelentek meg; sőt

818 adagium található,¹⁰ de Pelei könyve, az 1508-as velencei Aldus-kiadás már 3260 latin és görög szócikket tartalmaz megfelelő betűrendes és tematikai tárgymutatókkal.¹¹

Az első kötetáblára felragasztott korábbi előzéklap tanúsága szerint a kötetet Pelei Tamás 1515-ben vette Budán 2 forintért.¹² A munka széljegyzeteiben kétfajta írásképet különíthetünk el. Mindkettő kurzív jellegű, de az egyik kifejezetten humanista megformálású könyvírás. A másik inkább a XVI. század eleji missilisek írásképeire emlékeztet, elnagyoltabb, sietősebb, és kicsit leegyszerűsítve a gótikus cursívához áll közelebb. (Mindkettőben előfordul egyébként a humanista írásban jellegzetes *ę* azaz *e caudata*.) Gyanakodhatnánk, hogy a két különböző írástípus két különböző kéztől ered, de ezt egyértelműen kizárja, hogy Pelei egyes szám első személyben írt vagy közvetetten magára vonatkozó bejegyzései mindkét írástípusban előfordulnak. Arra a kérdésre, hogy az írásváltás mögött állhat-e valamiféle időbeli eltérés (a használat idején előbb mindig az egyik majd mindig a másik írással írt), nem lehet határozott választ adni, mert eddig egyetlen szöveg helyet sem találtam, ahol a kétféle írástípust időbeli sorrendiséggel lehetne kapcsolatba hozni. Úgy tűnik Pelei kedve szerint felváltva használta a két írásformát. Rajta kívül más glosszátora a könyvnek nem volt. Ezt a kötetábla további possessor-bejegyzéseinek teljes hiánya is alátámaszthatja. Mindazt tehát, amit ma a könyvben széljegyzetként találunk, kizárólag Peleinek kell tulajdonítanunk. Ez a kutatás szempontjából szerencsés véletlen (nem kell elkülönítenünk a különböző könyvhasználok bejegyzéseit), viszont nem segít a könyv talányos sorsának felderítésében.

készült önmagában is több kiadást megélt rövidített változat is *Epitome adagiorum* címmel, ld. *Bezzel*, 1979. 46–76. p. (46–132. sz.). *Bibliotheca* I, 1893. 2–3. p. az összes változatot egy műnek számolva 1536-tal bezárólag 55 kiadást sorol fel.

10 *Gail*, 1983. 5. p. 3. jegyz.

11 *Bibliotheca* I, 1893. 1. p. szerint ez a 6. kiadása a műnek. Könyvészeti leírását ld. *Catalogus librorum ante 1601 impressorum, qui in Bibliotheca Civitatis Budapestinensis asservantur. Composuit Mária Klinda*. Bp., 2001. n. 274. A kötet szerkezete: 1r–112r: *Proverbiorum chiliarum prima*; 112r–187v: *Proverbiorum chiliarum secunda*; 187v–239v: *Proverbiorum chiliarum tertia*; 239v–244r: *In quartam chiliadem centuria prima*; 244r–247v: *In quartam chiliadem centuria secunda*; 247v–249v: [In quartam chiliadem centuria tertia]. Mivel a kötetben az adagiumok (római számokkal jelölt) számozása ezresével újrakezdődik, a jegyzetekben és a függelékben az ezreseket is jelölöm (arab számmal), pl. 3/CXXV. = a harmadik ezred százhuszonötödik darabja = 2125.

12 I.d. a függelékben: Pelei, előzéklap. A továbbiakban a függelékben közölt forrásszöveg-részekre cím és folioszám szerint, a nem közöltre csak folioszám szerint hivatkozom.

Ugyanis Pelei halálától a kötet 1937-es felbukkanásáig a könyv tulajdonosairól illetve őrzési helyéről egyelőre semmit sem sikerült kideríteni.¹³

Pelei életéről és pályafutásáról is keveset tudunk, részben éppen a saját glosszáiból. Neve a Közép-Szolnok megyei Pele falura (ma Becheni, Románia) utal, amit ő maga nevez az egyik glosszájában szülőfalujának: *in pago Pele, hoc est natali solo...* (248r). Noha ismerünk egy itteni kisnemesi Pelei családot, Tamást egyelőre nem tudjuk a családfához kötni.¹⁴ (Pelei maga egy Miklós nevű rokonáról is megemlékezik a 7r oldalra írt széljegyzetében, de a Pelei-családban Miklós nevű családtag sem ismert.) Így feltételezhető, hogy jobbágyszármazású volt.¹⁵ Születésének ideje is ismeretlen. Köblös József tipológiájának megfelelően Pelei valamiféle területi kapcsolat révén kerülhetett az erdélyi székeskáptalanba,¹⁶ ugyanis a falu az erdélyi püspök földesurasága alá tartozó Tasnád mezőváros és birtokközpont környékén fekszik.¹⁷ Kanonokként 1504-ben bukkan fel először a káptalan tizedlajstromában,¹⁸ 1519-től ózdi főesperes.¹⁹ 1522 decemberében a bolognai egyetemen tanuló Adrianus Wolphardus, Pelei kanonoktársa és barátja neki ajánlja Janus Panonius általa megjelentetett elégiáit.²⁰ Ebből egy a humanista irodalom iránt lelkesedő zárkózott kanonok képe tűnik elő, aki a humanista stúdiumokba merült, ezáltal kívánt környezetétől elkülönülni és azt kritizálni. Jegyzeteiből egyébként azt is tudjuk, hogy soha nem volt alkalma egyetemre járni és görögül tanulni (27v, 49v, 189v).

13 A könyv 1937-ben bukkant fel a Gilhofer & Ranschburg bécsi aukcióján. A B 0941 sz. leltári karton szerint a Fővárosi Könyvtár 231 pengős áron vette meg 1937 júniusában. Köszönöm Sándor Tibor osztályvezető úr szíves tájékoztatását.

14 *Petri VI*, 268–270. p. További adatok: 1483: Magyar Országos Levéltár (= MOL) Diplomataikai Fényképgyűjtemény (= DF) 281326 = Középkori, 2000, n. 72. n.72. Pelei György és két fia, Albert (1483–1547) és Imre. 1532: *Kolozsmjvk II*, n. 4370. Imre özvegye. Imrének két fiáról tudunk. Ferencről (1543, 1547) és Péterről. Utóbbi szolgabíró volt 1515-ben 1515 MOL, Diplomataikai Levéltár (= DL) 30077 és 1549-ben még élt. Más személyeket sem lehet ehhez a családfához kötni, például Jakabot (1462: DL 26403), Fülöpöt (1511–21: DL 32579, 74409), ill. egy másik, Pelei Tamás nevű szolgabíróról sem (1524: DL 36377).

15 Vö. Pelei, 189v: *humili loco natus*.

16 Köblös, 1994. 48., 50., 64. p.

17 Csánki, 1890. 549. p.

18 *Vekov*, 2003. Anexe 7, 1504. év. *Beke*, III:1, 1895. 248. p. (1076. sz.)

19 1519: DL 36360. I.d. még *Vekov*, 2003. uo.

20 Az ajánlólevél szövege: *Analecta nova*, 489–491. p.

Pelei halálának idejét pontosan nem ismerjük. Utolsó, 1536-os említése tévedésen alapszik.²¹ A tévedést ráadásul igazolni látszott, hogy a kötet előzéklapjának verso oldalán szerepel egy Pelei által bemásolt szöveg, „Iohannes Frobenius studio S.P.D.” címmel. A híres bázeli könyvkiadó egyik előszaváról van szó, amelyet a szövegből kihámozhatóan az Adagia valamelyik kiadásához írt. Ebben Frobenius említi, hogy hírért vette Erasmus halálának.²² Kelényi a szöveget bizonyító erejűnek tartva Pelei halálát Erasmus halála utánra, 1540 körülre helyezte. Frobenius azonban nem tényként, hanem csupán elterjedt szóbeszédként beszél Erasmus haláláról. Felmerült bennem, hogy noha Kelényi a Budapesten elérhető Adagia-kiadásokat átnézve nem tudta tisztázni, hogy a szóban forgó Frobenius-előszó melyik kiadásból származik,²³ a kérdés mégis megoldható. Adrianus Wolphardusnak ugyanis volt a birtokában egy ma is meglévő 1528-as Frobenius-kiadású Adagia, bőrkötésének superexlibrise (AW 1535) tanúsága szerint 1535-től.²⁴ A kötet azonban nem tartalmaz kiadói előszót, ezért az összevetés sajnos nem hozott eredményt és a szöveg eredetét továbbra sem sikerült tisztázni.²⁵ Így Pelei halálának idejéről (a kötetben található bejegyzések alább ismertetett esetleges datálásaira támaszkodva) csak annyit mondhatunk, hogy valamikor az 1526 utáni években hunyt el.

Hogyan használta Pelei a kötetet? Egyrészt többféle módon megjelölte a számára fontos részeket (aláhúzással, a margóra a szöveg mellé húzott függőleges vonallal, illetve őrszóval, utalószóval). Javította továbbá a sajtóhibákat, pótolta a hiányzó rövidítésjeleket és kiegészítette a szöveget egyéb latin illetve magyar szinonimákkal.²⁶ Ez mutatja, hogy számára a latin volt a műveltség nyelve, azonban

21 Vekov, 2003. Anexe 7. 1536. év. Köszönöm Vekov Károlynak, hogy az adattár összeállításának ezen pontatlanságára felhívta a figyelmem.

22 A szöveget közli Kelényi, 1939. 94–95. p.

23 Kelényi, 1939. 94. p.

24 Dankanus, 1967. 126. p., leírása: Jakó, 1991. 170. sz. (A kötet a hajdani kolozsvári katolikus gimnázium könyvtári anyagával került a Román Akadémia kolozsvári egységének könyvtárába, jelzete C. 56842.). Wolphardusnak volt egyébként egy 1521-es hagenai, öccsének, Hilarisnak pedig egy 1513-as bázeli, ugyancsak Frobenius-kiadása az Adagiából (uo. 169. és 167. sz.).

25 Itt szeretném megköszönni Vekov Károlynak, hogy kérésemre a kötetet Kolozsvárott megnézte és az ekkor készített fényképeket rendelkezésemre bocsátotta. A kötet címlapja hiányzik. Ugyanennek a kiadásnak az OSZK Régi Nyomtatványok Tárában őrzött, a végén hiányos példányát (Ant. 1389.) is leellenőriztem. Ugyanitt megnéztem az 1523-as (Ant. 1034.) és 1536-os (Ant. 97.) Frobenius-féle kiadásokat is.

26 A magyar nyelvű glosszákat (szavak, ill. a latin kifejezésnek megfelelő magyar közmondások) ismerteti Kelényi, 1939. 127–132. p. Egy magyar nyelvű jegyzet elkerülte figyelmemet a 39 oldalon (I/CCLXIII. Indutis me leonis exuvium) clavam: *buzgant*. Pelei magyar közmondást is

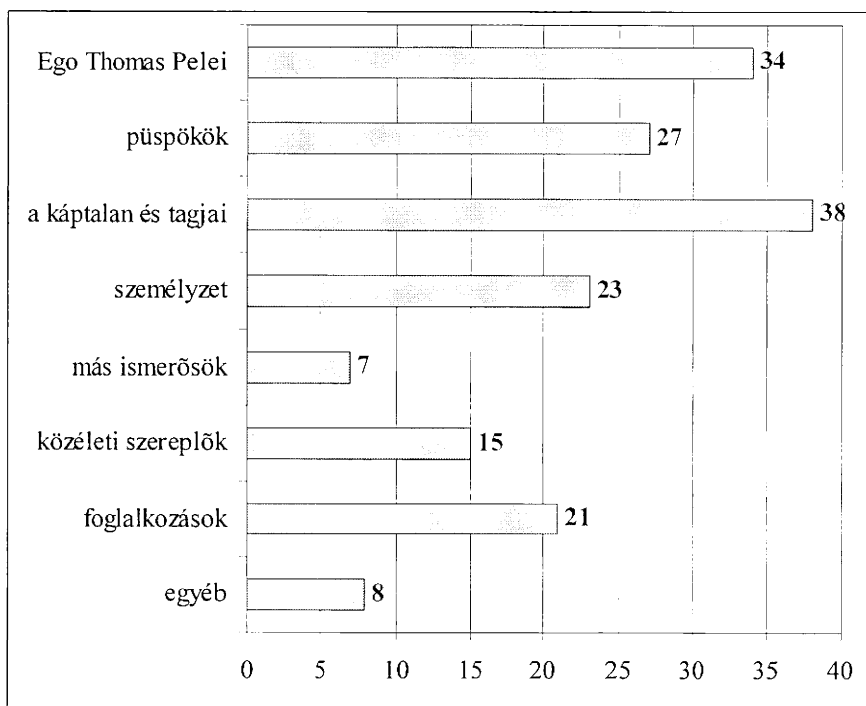
anyanyelvén gondolkozott. Másrészt az erasmusi kommentár szövegét jegyzetekkel pontosította és egészítette ki. Megadta az Erasmus által általánosságban említett antik munkák címét, esetleg a pontos szöveghelyet is, de érdekes módon több esetben nem caputszám hanem folio- vagy oldalszám szerint. (Ez az erdélyi székes-káptalani könyvtár rekonstrukciójához vagy legalábbis a Pelei által eredetiben olvasott művek meghatározásához jelenthet segítséget.)²⁷ Mindez megfelel az átlagos olvasói magatartásnak, amelynek célja, hogy a felhasználó a kézikönyvet a maga számára használhatóbbá (az információt visszakereshetővé és pontosabbá) tegye. Egyedivé az teszi Pelei könyvhasználatát, hogy a szövegre vonatkozó, ill. a szöveghez kapcsolódó gondolatait lejegyezte. Ezek a glosszák terjedelmesebbek, így általában a lap alján vagy tetején állnak. Pelei személyes megjegyzései nagyrészt környezetének tagjaira és a velük való viszonyára vonatkoznak: ha egy adagium emlékeztette valamire vagy valakire — többnyire az illető jellemhibájára, gyengeségére — nem mulasztotta el feljegyezni.

Pelei történeti bejegyzései számunkra főleg a személyes és elfogult hangnemi miatt érdekesek és értékesek. Bár — amint említettem — az összes glosszának csupán egytizedéről van szó, ez mégis összesen 127 jegyzetben összesen 173 tulajdonnévi és köznévi említést jelent. A személyeket nyolc csoportba rendeztem — Peleitől magától kezdve a közvetlen környezet tagjain át a csak általánosságban említett személyekig terjedő körben:

fordít le latinra, pl. 55r: *Bos arat avenam et equus comedet.* („Ökör szántja az abrakot s a ló eszi meg.”)

27 Pl. 48v (1/CCCLXVII. *Pedem ubi ponat non habet*): Erasmus csupán „apud Ciceronem” megjelöléssel él, Pelei viszont odairja: *Ad Atti. li. XIII, ep. I.* Hasonló módon: 108r (1/XMLXX. *Corpus sine pectore*) — Erasmus a magyarázatban Iuvenalistól is idéz: „Cum leva in parte mamillae Nil salit Arcadico iuveni.” Pelei gondosan odairja: *Saty. VII. fo. 13.*

1. ábra. Pelei bejegyzéseiben említett személyek tematikus csoportosítása

A diagram többé-kevésbé tükrözi Pelei érdeklődésének illetve figyelmének megoszlását. Az első öt csoport, akiket Pelei (önmagát is beleértve) személyesen ismert, az összes említés háromnegyedét adják. (A maradék három csoportba a korszak társadalmi szereplőiről általánosságban szóló jegyzeteket soroltam.) Pelei saját magát említi legtöbbször, hiszen általában másokhoz fűződő viszonyát vagy környezetéről alkotott véleményét fogalmazza meg glosszáiban (*Ego Thomas Pelei possum dicere quod Ioannes Niresy et Pwzdi Ambrus instar apri genuinum me fregere.*)²⁸ A legtöbbször két püspökét, Várdai Ferencet (püspök: 1514–1524) és

28 128v (2/CLVIII. Genuino mordere).

Gosztonyi Jánost (püspök: 1524–1527),²⁹ valamint káptalani kollégáit emlegeti. Várdai a széljegyzetekben 23 alkalommal szerepel, ezzel Peleit kivéve mindenkit megelőz; Gosztonyi csupán öt helyen fordul elő. Érdekes, hogy Pelei egyáltalán nem emlékezik meg Gosztonyi utódáról, Statileo Jánosról, és nem említ korábbi erdélyi püspököket (például Geréb Lászlót) sem. Várdai elődei közül csupán Perényi Ferenc szerepel egyetlen alkalommal, de mint váradai püspök (Perényit 1514-ben helyezték át Váradra.)³⁰

A harmadik kategóriába a kanonokoknak a tulajdonnévi vagy általános („capitulares”, 6 esetben) említéseit soroltam. Az előforduló 16 személy legnagyobb része csak egyszer szerepel. A negyedik csoportba kerültek a Pelei által házi tolvajokként emlegetett szolgák (sáfár, kulcsár, szakács, lovász), a káptalan és a püspöki udvar személyzete (Várdai személyi titkárai, írnokai, provisorja és várnagyai illetve a káplánok). Négy személy kivételével őket csak általánosságban említi. Pelei szolgáját, Bocsárdi Demetert és más, részben azonosíthatatlan személyeket az ötödik csoportba („más ismerősök”) osztottam.

A hatodik csoportba kerültek a politikai-közéleti szereplők, akik az 1510–20-as évek legismertebb figurái (II. Ulászló, II. Lajos, Dózsa György, Bakócz Tamás, Szalkai László, stb.), kivéve három, az 1515-ös zarnói kudarchoz köthető személyt (Ladislaus Chertinger, Paksi Mihály, Török Imre — rájuk még visszatérek). Érdekes módon Pelei az említett közéleti személyekről általában múlt időben beszél. Egy-egy jellemző tulajdonságukat említi, és szinte mindenkit elmarasztal. Élesen kritizálja például II. Ulászló és II. Lajos király gyámoltalanságát és erélytelenségét, illetve az utóbbi romlottságát, ami szerinte a mohácsi vereséghez vezetett. (Mohácsot kétszer említi, és egyértelműen Magyarország pusztulásának csúcsát látja benne.³¹ A múlt, Mátyás király uralkodása eddigre már boldog békeidőnek tűnik — Pelei a „megfontolt és erélyes”-adagium mellé odabiggyeszi: *ut rex Matthias*.³²) Bakóczot és a befolyásos Szalkait a szerencse fiaiként emlegeti, utóbbinál érdekes módon kiemeli, hogy alacsony sorból emelkedett fel, és ezért érthető, hogy sok irigye volt. Kárhoztartja továbbá Dózsát is, akit hírhedt felforgató latornak tart.³³ Hallomásból ismeri még Geréb Mátyás horvát-szlavón bánt, Geréb László erdélyi püspök testvérét is.

29 *Eubel* III. 100. p.

30 Perényi 134v. Ld. még *Eubel* III. 326. p. A 6. csoportba osztottam.

31 26r, 98r.

32 Mátyás, I. 234r.

33 Dózsa 224v.

A hetedik csoportot a különböző általánosságban említett társadalmi szereplők alkotják. Az összkép sötét. A szerzetesek és a papok kapzsiak és hazugok; a parasztok az urak (illetve név szerint Várdai Ferenc püspök) adóztatását nyögik; a bírók részrehajlóak; a királyi illetve püspöki titkárok állandóan megfeszítve dolgoznak és mégsem jutnak egyházi javadalomhoz.³⁴ Érdekes a gyulafehérvári udvarban szolgáló öreg taligáslovak (117v), illetve a kevéssel beérő szőlőkapások (*vinearum cultores hoc est capasok*, 210v) magyar nevű említése. A diákok (*triviales scholastici, deak*) több említése jelzi, hogy Pelei kapcsolatban állhatott a helyi káptalani iskolával, és ismerte a tananyagot.³⁵

A nyolcadik („egyéb”) csoportba soroltam többek között a nemzetiségek említéseit is. Pelei természetesen a magyarokat említi legtöbbször, egyszer egy latinra fordított közmondás kapcsán (55r), többször pedig a magyarság akkori szomorú helyzetén és jövőjén keseregve (97v, 98r). Az iszákosság kapcsán együtt említi a magyarokat, erdélyieket és románokat (34v). Kóborló életmódjuk miatt utal a cigányokra (107r). A nyolcadik csoportba kerültek a máshová nem illő glosszák is, például az általánosságban említett tizedszedő mágnásokról és püspökökről szóló (61r), valamint a gyulafehérváriak említése (148r) és e csoportba soroltam a lengyel királyi titkár Iustus Ludovicus Deciust, akit Pelei egy alkalommal idéz (80r). Ez már-már az auktorokra vonatkozó széljegyzetek határeseté.

Bár a glosszában említett gyarlóságok topikussága és az egyes figurák közhelyszerű jellemzése nagyrészt az Adagia „közmondásgyűjtemény” műfajából következik, a széljegyzetek Pelei világlátásába és gondolkodásmódjába is betekintést engednek. Ezek alapján az országos politika Peleit nem érdekelhette különösebben, nézőpontja „alulnézet”. Mindenkiről kritikusan írt, és a szó mai értelmében nem volt szociálisan érzékeny sem. Bejegyzései saját korának közvéleményét tükrözik. A gyűjteménynek egyedi szint ad viszont, hogy Pelei — saját társadalmi csoportjának megfelelően — az írástudókra (királyi titkárok, írnokok) és az egyháziakra figyelt. Gyulafehérvári környezetét közelről és személyes érintettséggel nézte, ezért érdemes erre a körre vonatkozó megjegyzéseit alaposabban megismernünk, azaz belenézünk az általa elének tartott „görbe tükörbe”. A 2–5. csoportokba sorolt személyek említési gyakorisága részletesen a következő:

34 7. csoport: papok általában: 61r, 169v, 182v, 248r; püspöki titkárok általában: 106r, 125r, 134v; diákok, iskolások: 194v, 210v, 222v; parasztok: 59v, 61r, 214v; bírók 238v, 239r; kapások: 210v; királyi titkárok: 106r; pálos szerzetesek 6r; szerzetesek általában: 146r, 152r, 182v.

35 Ahogy *Kelényi*, 1939. 126–127. p. a Pelei által említett szerzők számbavétele után kiemeli, ez lehetett műveltségének alaprétege. Nem vettem fel a diákok említései közé, amikor 2 esetben csak „schola trivialis”-t ír: 209v, 244r.

név	eml.	név	eml.
püspökök	27	személyzet	23
Várdai Ferenc püspök	22	Sirjei Imre jegyző-titkár	13
Gosztonyi János püspök	5	János doktor püspöki titkár	1
a káptalan és tagjai	38	László deák	1
capitulares	6	Szentmihályi Tamás provisor	1
Szeremlyéni Ferenc prépost	7	káplánok	1
Nyiresi János kanonok	7	várnagyok, kulcsárok, lovászok	1
Budai Udalrik örkanonok	3	várnagyok és egyebek	1
Lászlai János főesperes	2	káptalani sáfár, kulcsár, szakács	1
„két János” főesperes	1	káptalani szolgálószemélyzet	1
Buzdi (Puzdi) Ambrus	1	taligáslovak	1
Ajthay Balázs kanonok	1	udvar általánosságban	1
Damján segédpüspök	1	más ismerősök	7
János dévai plébános	1	Antal remete	1
Keresztúri Mihály kanonok	1	Bocsárdi Demeter, Pelei szolgája	1
Kolozsvári Jakab kanonok	1	Dajka István budai polgár	1
Koppáni Gergely éneklőkanonok	1	Kolozsvári Örzse	1
Makrai Bálint főesperes	1	Pestényi Gergely	1
Megyericsei János főesperes	1	Pelei Miklós, Pelei rokona	1
Móré István dékán	1	Perényi Ferenc váradi püspök	1
Nenkei Gergely kanonok	1		
Wolphard Adorján főesperes	1		

A két leggyakrabban említett személy Várdai Ferenc püspök és titkára, Sirjei Imre deák (ketten az összes említés több mint 40%-át teszik ki.) Pelei mindkette-

jükre mint személyes rosszakaróira és életének megkeserítőire tekintett, ez magyarázza számos előfordulásukat.

A bárói családból származó Várdai Ferenc erdélyi éve előtt királyi kincstartó (1509–1510) majd váci püspök (1509–1514) volt.³⁶ Adminisztratív érzéke és tehetsége segítségével birtokait gondosan igazgatta, így püspöki udvarának fenntartását több bevételből fedezhette.³⁷ Püspöki kiadásai miatt sokszor kért kanonokjaitól — Peleitől is — kölcsönt, amit később nem fizetett vissza.³⁸ Pelei megjegyzései arra utalnak, hogy félt püspökétől, és nagy ellenszenvvel, már-már gyűlölettel viszonyult hozzá. Várdait mint kapzsi, fősvény, kíméletlen zsarnokot ábrázolja, akit még a parasztok is csak „Ekevesztő Ferencként” emlegetnek.³⁹ A Pelei glosszáiból kibontakozó sötét képet ellenpontozza Várdai mecénási tevékenysége. A főpap támogatta az általa tehetségesnek tartott embereket, például Adrianus Wolphardus kanonokot, akit Bolognában taníttatott.⁴⁰ Noha Pelei Tamás tehetségét saját megjegyzése szerint püspöke sem vonta kétségbe,⁴¹ kanonokunk mégsem nyerte el soha Várdai tényleges támogatását.

Várdai titkára, Sirjei Imre (akiknek a neve a Zaránd megyei Siri mezővárosra utal) egy tipikus kalandor lehetett. Mint közjegyző tűnik fel Várdai udvában 1521-ben,⁴² ahol titkárként illetve a püspöknek a pápai Curiához küldött követeként teljesít megbízásokat.⁴³ 1524 októberében Várdai végrendeletének egyik tanúja.⁴⁴ A püspök halála után Pelei megbízta, hogy a megüresedett püspökséget eszközölje ki számára Rómában. Valójában a tisztség elnyerésére Peleinek nem volt reális esélye. A főpapi székre három másik jelölt is volt: VII. Kelemen pápa Brodarics Istvánt, a későbbi kancellárt támogatta,⁴⁵ a király nővére, Jagelló Anna és férje, Ferdinánd osztrák főherceg az elhunyt testvére, Várdai Mihály érdekében

36 Köblös, 1994. 376. p.; Soós, 1999. 55–56. p.

37 Zichy XII. 369–370. p.

38 Várdai 85r, 169v, 231r.

39 Várdai 59r, 79r, 168v, 214v, 222v, 225r és káptalan tagjai általában.

40 Ernuszt, 1939. 37. p.; Jakó, 1991. 46. p.

41 Pelei 242v.

42 Vékov, 2003. Anexe 7.

43 1523: DL. 82621. Brodarics István magyar királyi követ levele Várdaihoz Rómából: *Emericus literatus servitor dominationis vestre reverendissime cum diutius hic mansisset quam eum dominatio vestra reverendissima mansurum existimabat, adeo omnia expenderat, ut ei ad iter nihil reliquum esset, quare cum discedere vellet, rogavit me, ut florenos sedecim mutuo darem...*

44 Bunyitay, 1893. 28. és 32. p.: *Ego Emericus literatus de S'rie diocesis Agriensis apostolice auctoritate notarius...*

45 Sörös, 1907. 19., 21–22. p.

próbáltak közbenjárni,⁴⁶ II. Lajos pedig Gosztonyi János győri püspököt és királynéi kancellárt támogatta. Végül az uralkodó jelöltje, Gosztonyi nyerte el az erdélyi püspökséget 1524 legvégén.⁴⁷ Sirjei római tevékenységéről semmit sem tudunk, de azt valószínűsíthetjük, hogy a korábbi esethez hasonlóan itt is elköltötte a Peleitől kapott pénzt, annak ellenére, hogy nem járt sikerrel. Pelei állítása, hogy ti. Sirjeit Gosztonyi követe meg is vesztegette volna, nem tűnik lehetetlennek.⁴⁸ Bár Gosztonyi Pelei számára szimpatikusabb volt mint Várdai Ferenc, nem bocsátotta meg neki saját kudarcát, és azzal vett elégtételt, hogy több széljegyzetében utalt Gosztonyi falánkságára.

A székeskáptalant Pelei — saját magát sem kímélve — úgy mutatta be mint Várdai előtt meghunyászkodó, magát kihasználni engedő társaságot. A kanonokok nem tudtak kitérni a tőlük ismételt pénzt kölcsönkérő püspök elől, miközben alig várták a főpap távozását. A kanonokok mellett a káptaélyzetét is elmarasztalta Pelei. Róluk jegyezte meg, többet lopnak mint szolgálnak, és hogy hamar megszökve a testület rossz hírét keltik.⁴⁹

Érdekes, hogy Pelei a káptalani tagok között is csak néhány kulcsemberről szól részletesebben; a többséget azonban csak egyszer említi. Ha jobban ismernénk a glosszák keletkezésének idejét és az adott időszak kanonokjainak számát, azt is megmondhatnánk, kiket nem említ Pelei. Így csak az említett személyek számára köetkeztethetünk: ez az azonosíthatatlan eseteket is beleszámítva 33 főt jelent. Mivel az erdélyi székeskáptalan a nagyobbak közé tartozott — 1496-ban a számadáskönyv-töredék alapján létszáma 27 fő volt⁵⁰ — ez azt jelenti, hogy Pelei saját időszakának (körülbelül a XVI. század első két évtizedének) majd mindegyik kanonokjáról megemlékezett.

ített kanonokok között szerepel Pelei glosszáiban Szeremlyéni Ferenc prépost is. Szeremlyénivel Pelei jó viszonyban lehetett — féltékenységét leszámítva. Pelei Tamás széljegyzetei szerint ugyanis Szeremlyéni Ferenc 24 évig dolgozott folyamatosan a királyi kancellárián, évekig királyi titkárként is.⁵¹ Pellei rosszmájú megjegyzései egyrészt Szeremlyéni alacsony egyházi tisztségére vonatkoznak (pre-

46 *Vékov*, 1996. 538. p. Fennmaradt három november közepén kelt protekciókérő levelük (ebből kettő Mária királynéhoz). Ferdinánd: DL 82678 (1524. nov. 13., franciául); Anna: DL 82679 (nov. 15., németül) és DL 82679 (nov. 16.). Ez aláírás nélküli és magyar nyelvű; közli és szemlélyét azonosítja *Jakubovich*, 1923. 127. p. Magyar nyelvűségének oka, hogy testvéréhez, Lajoshoz irt magánlevél.

47 *Sörös*, 1907. 22. p.; *Vékov*, 1996. 539. p.; *Köblös*, 1994. 294–295. p.

48 Sirjei 86r. l.d. még. 43. jegyz.

49 Káptalani tagok általában 196r, 238v, 245v.

50 *Mályusz*, (1971) 2003. 113. p.

postnál magasabb méltóságot soha nem nyert el, és javadalmának a pozsonyi prépostságra cserélésével is hiába próbálkozott meg),⁵² másrészt egyetlen viselkedésére (vihorászására).⁵³

Nyiresi János és Lászlai János Pelei riválisai voltak. Nyiresi János, Nyiresi Tamás közjegyző fia 1512 és 1530 között ki kanonokként.⁵⁴ Pelei szerint túlságosan fecsegő és excentrikus személy volt, aki szórta a pénzt, és állandó súrlódásai voltak kanonoktársaival —⁵⁵ Lászlai János valószínűleg Nyiresivel ellentétes jellemű volt: egy művelt humanista, aki telegdi főesperesként 1512-ben gyönyörű reneszánsz kápolnát építtetett a gyulafehérvári székesegyházban, később pedig Róában volt pápai magyar gyóntató.⁵⁶ Pelei érezhetően féltékeny volt rá: „A szomszéd szomszédnak versengő — mint nekem Lászlai János” — írta.⁵⁷

Néhány kanonok Pelei nézőpontjából pozitív szerepet játszott: Budai Udalrik, Megyericsei János és Adrianus Wolphardus. Budai Udalrik örkanonok volt 1504-től 1523-ban bekövetkezett haláláig.⁵⁸ Egy nagyon kellemes, megnyerő és barátságos egyéniség lehetett, mert még Pelei is „jó pártfogónak és barátoknak” nevezi.⁵⁹ Elképzelhető, hogy Wolphardushoz hasonlóan Peleinek is Budai Udalrik volt a tanítatója.⁶⁰ Megyericsehi és Wolphardus csak egy-egy alkalommal fordulnak elő a glosszában. A kolozsi főesperes Megyericsei Jánost Pelei mint hallgatag és bölcs személyt jellemzi;⁶¹ Wolphardust, barátját pedig mint a sikeres kanonokot.⁶² Erre rimel Wolphardus 1522-es ajánlólevelének egyik tréfás megjegyzése, amely

51 Szeremlyéni 30r, 246v. *Fógel*, 1913. 49. p. 1509 óta volt királyi titkár, de 1503-ban már adatolt mint kancelláriai jegyző. *Bónis*, 1971. 319. p.

52 Szeremlyéni 20v, vö. *Köblös*, 1994. 477–478. p.

53 Szeremlyéni 80r.

54 1511: *Beke*, I:5, 1891. 114. p. (424. sz.) 1530: uo., 122. p. (477. sz.). 1519: DL 36360.

55 Nyiresi 38r, 112r és 44v, 128v.

56 *Bunyitay*, 1893. 21., 25. p., *Balogh*, 1943. 189–191. p.; vö. *V. Kovács Sándor*: A humanista Lászlai János. In: *Filológiai Közlöny*, 17. (1971) 344–366. p.

57 24r (1/CXXVIII. Figulus figulo invidet, faber fabro) *Vicinus vicino aemulus ut mihi Iohannes Lazo. Érszegi*, 2000. 143. p. szerint ez Lászlai püspöki ambícióira utalhat.

58 1504: DL 305507. 1523: *ETE* I. 102.; vö. *Balogh*, 1943. 201–202. p.

59 Budai 16*r, 80r.

60 *Ernusz*, 1939. 7. p.; *Jakó* 1991. 44. p.

61 Megyericsei 228r. Életére: *Balogh*, 1943. 193–194. p. Vö. *Lakatos Bálint*: Egy XVI. századi humanista, Megyericsei János feliratgyűjtései. In: *Genesis. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk.: Horváth László és mások. Bp., 2004. 737–748. p.

62 Wolphardus 87r. Életére: *Balogh*, 1943. 206–207. p.; *Jakó*, 1991. 52–58. p.

szerint Pelei sem veti meg a javadalomhalmozást... Barátságukat Wolphardus igen réginek nevezi, érdeklődésük és izlésük nyilván összekötötte őket.⁶³

Kisebb szerephez jutott Pelei széljegyzeteiben a többi kanonok, egyházi személy és a környezetének többi tagja. Legtöbbjüket elmarasztalóan emlegeti. Egy részük pontosan nem azonosítható (például Ajthay Balázs kanonok, Buzdi Ambrus vagy Antal pálos remete, a „két János főesperes” vagy a két városi plébános, akik egyben valószínűleg kanonokok is voltak: Móré István régeni és János dévai plébánosok).⁶⁴ Az azonosítható személyek részben kanonok (Koppáni Gergely, Makrai Bálint és Nenkei Gergely),⁶⁵ vagy a püspök vikáriusai (Damján, Kolozsvári Jakab)⁶⁶ esetleg Várdai titkárai (János, László deák), vagy provisor, Szentmihályi Tamás.⁶⁷ Pelei általában mindegyiküket egy jellemző gyarlósággal címkézte fel (megfontolatlan önértékesedés — Damján, haühöngés — Móré István, teljes nyugalom — Kolozsvári Jakab, stb.).

Gyulaféhevár mellett Peleinek Budán is voltak ismerősei, hiszen legalább egyszer, amikor 1515-ben megvette könyvét, biztosan járt a fővárosban. A 65v oldalon az Animum debet-kezdetű adagiumhoz (ami arról szól, hogy valaki túl sokkal tartozik) Dajka István nevét jegyezte a margóra. Dajka tekintélyes budai polgár volt, és a bejegyzés alapján kölcsönt kapott Peleitől.⁶⁸ Egy másik glosszából kiderül,

63 *Analecta nova* 490. p.

64 Ajthay Balázs: nem azonosítható egyértelműen Balázs succustus (1511, 14), miriszlói plébános és püspöki káplán (1514) személyével. Buzdi Ambrus: ez idő tájt több Ambrus nevű kanonok is volt a káptalanban. Ld. *Vekov*, 2003. Anexe 7. Antal remete pálos szerzetes lehet a Gyulaféhevár melletti Szentmihálykő (Tóti) kolostorából. Móré István és János plébánosokról nincs adatom.

65 Koppáni: ludasi plébános (1520), dékán (1522) *Kolozsmjvk* II, 3791., 3860.; éneklőkanonok (1524–34), majd örkanonok (1535–40) *Kelényi*, 1939. 107. p.; *Vekov*, 2003. Anexe 7. és DL 29408 (rector altaris Corporis Christi), *Beke*, I:5, 1891. 117. p. (448. sz.: canonicus, 1520), *Beke*, II:4, 1893. 300. p. (846. sz.: canonicus 1525), *Mon. rustic.* 415. p. (306. sz., 1516), ld. még *Kolozsmjvk* II, 3220., 3462. (kiskorú: 1501–8); 3649–50., 3653–5., 3660., 3666., 3694–6., 4121., 4162., 4686., 4559. (birtokügyei 1517–36 közt). Makrai: krasznai (1524–), majd hunyadi főesperes (1532–), dékán (1526–27) *Kelényi*, 1939. uo.; *Vekov*, 2003. uo., *Kolozsmjvk* II, 4047. Rokona volt Makrai Gergely succustusnak. Nenkei: éneklőkanonok (1511–12), *Vekov*, 2003. uo.; DL 36360 (canonicus, 1519). Állítólag egri kanonok 1471-ben: *Fraknói*, 1878. 134. p.

66 Damján: váci kanonok, segédpüspök (ep. Chalcedonensis, ld. *Eubel* III. 164. p.), éneklőkanonok, Várdai vikáriusa (1515–21). *Bónis*, 1997. 4286., 4299. sz. Kolozsvári: *Beke*, I:4, 1890. 363–364. p. (379. sz., 1499 és 382. sz. 1500), *Barabás*, 1911. 420–439. p. passim (1496/97). Ld. még *Vekov*, 2003. Anexe 7.

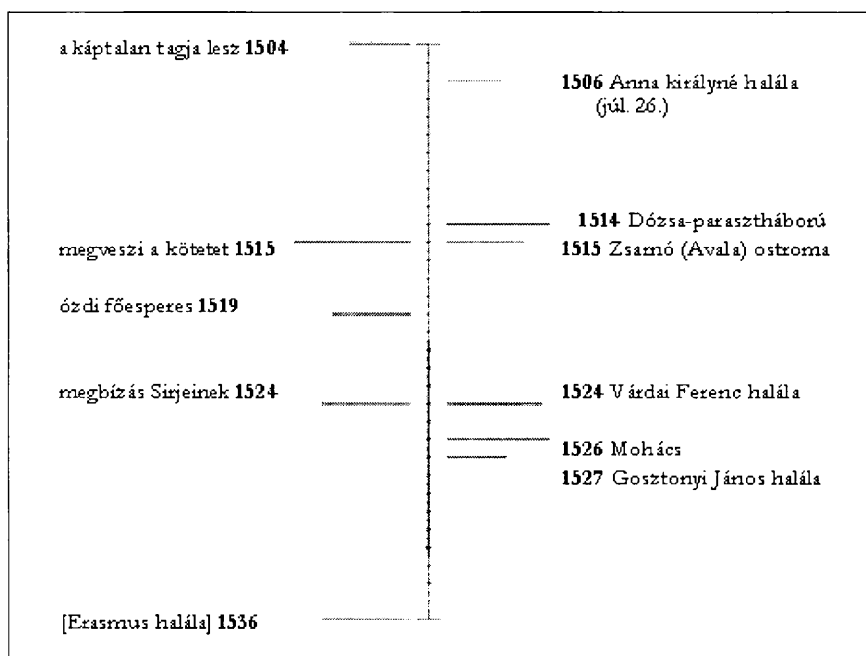
67 Szentmihályi Tamás: *Zichy* XII. 370–372. p.

68 *Szakály–Szűcs*, 2005. 44. p. (135. sz., 1505), 69. p. (100. sz., 1510 k.)

hogy Pelei Budára küldött levelet az akkor még győri püspök Gosztonyi Jánosnak. Pelei említi a Budán ugyancsak házzal bíró Martonosi Pestyéni Gergelyt, János király későbbi országbíróját is.⁶⁹ A szintén a „más ismerősök” közé sorolt Kolozsvári Erzse az egyetlen nő, aki Pelei széljegyzeteiben előfordul. Ő egy Gyulafehérvárott ismert fítését nem csak neme, hanem a rá vonatkozó glossza különlegessége is indokol: Pelei kifestett majomnak (simia fucata) nevezi.

A jegyzetekben köztörténeti és időpontokhoz köthető események is előfordulnak. Néhány dátumot Peléletpályájának ismert eseményeivel állítottam párhuzamba:

2. ábra. Időpontok Pelei életében és könyvében

Pelei életének eseményei jól összevethetők a könyvében időnként feltűnő események időrendjével, így kicsit jobban meghatározhatjuk azt is, hogy a bejegyzé-

⁶⁹ Fögel, 1917. 39. p.; Szakály-Szűcs, 2005. 96. p. (44. sz.), 101. p. (199. sz.). Ház(ai)ra: Véghe I. 207., 210. p., II. 707., 737., 749. sz.

sek milyen időhatárok között keletkeztek. Jellemző módon az időponthoz köthető bejegyzések egy jó része a könyv megvásárlása (1515) előttre utal vissza. Másrészt nincs datálható bejegyzés, amely Gosztonyi János püspökségének vége (1527) utáni időpontra utal (sőt Gosztonyi kínzása és megölése sem szerepel.) Így közvetett bizonyítékaink vannak csak Pelei élet- és kanonoki pályájának végére vonatkozóan. Gosztonyiról múlt időben beszél, a kor közéleti-politikai szereplőit és a mohácsi csatára is mint múltbeli szereplőket és eseményt említi. Több említett kanonoktársa (Koppányi Gergely vagy Makrai Bálint) viszont csak Mohács után érték el pályájuk zenitjét, és a többször emlegetett Szeremlyéni Ferenc is egészen 1534-ig (feltehetően haláláig) prépost volt.⁷⁰

Két, részletesebb vizsgálatra is alkalmas dátumot találtam. Az egyik egy utólag, emlékezetből feljegyzett eset, Anna királyné halála. Ahogy Pelei írja, a királyné halálának híre félbeszakította a gyulafehérvári várban rendezett szokásos Szent László-napi ünnepséget.⁷¹ Szent László ünnepe (Depositio Sancti Ladislai) július 29-én van; a királyné halála napja pedig ismert: 1506. július 26. A halálhír tehát 4 napon belül ért Budáról Gyulafehérvárra. A másik adat egy szintén köztörténeti eseménnyel kapcsolatos. A 166v és 153r oldalakon a vakmerőségről és a megfontolatlanságról szóló adagiumokhoz Török Imre illetve Paksi Mihály és Ladislaus Chertinger nevét társítja a szerző, akik Zsarnónál estek el. Ez a Nándorfehérvártól délre eső, más néven Avalának nevezett erőd már az 1510-es években török ellenőrzés alatt állt. 1515 áprilisában a Szapolyai János erdélyi vajda, valamint Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári bánok vezette magyar csapatok megpróbálták elfoglalni az erősséget, de vereséget szenvedtek, és az ostromra Nándorfehérvárból odavontatott ágyúk is az ellenség kezére kerültek. Paksi és Chertinger hadnagy el is esett.⁷² Pelei valószínűleg akkor hallott a vereség híreről, amikor ebben az évben Budán járt, tehát a könyv megvételét a vereség, 1515. április 24-e utáni hetekre kell tennünk.

Végül érdemes összegeznünk, Pelei Tamás glosszatori tevékenysége miért érdekes. Három szempontot fogalmazhatunk meg:

1. Pelei mint a centrumtól távol lévő, „vidéki” erasmista. Rotterdami Erasmus magyarországi recepcióját tekintve a Jagelló-kort illetően főleg a királyi udvar Erasmusszal levelező kiválóságait, például Iacobus Pisót vagy a Thurzó-fivéreket szokás említeni. Pelei Tamás ettől a műveltségi centrumtól távol (bár azzal laza szálakkal kapcsolatot tartva), saját érdeklődésének és céljainak megfelelően hasz-

70 *Vekov*, 2003. Anexe 7.

71 Budai 235v.

72 *Memoria rerum*, 18. p. (Chestingier).

nálta, forgatta Erasmus műveit. Kelényi és nyomában Ács Pál is rámutatott, hogy a széljegyzetek tanúsága szerint Pelei Erasmusnak más munkáit (*Paraphrasis super epistolas Paulinas, Familiarum colloquiorum formulae, Enchiridion militis Christiani*) is ismerte,⁷³ tehát számára az *Adagia* nem pusztán stílusa csiszolása érdekében forgatott tankönyv volt, hanem egyszersmind Erasmusnak mint példaképnek a megismerésére és követésére, illetve az Erasmus által normatívként meghatározott humanista műveltség elsajátítására alkalmas mű. Ez céltudatos önképzést feltételez, és a glosszák alapján az a benyomásunk, hogy Pelei sikerrel törekedett erre. Ismeretanyaga, képzettsége kifejezetten humanista jellegűnek tűnik; feltűnő, hogy a középkori irodalomból semmit sem említ, és nem hivatkozik sem jogi, sem teológiai szakmunkákra. Az antik irodalomnak viszont tekintélyes részét viszonylag jól ismerhette.⁷⁴ Ez adhatta meg neki az Erasmus által is sugallt „értelmiségi” magatartásformát: a környezettől önmagát elhatároló, belső függetlenségből fakadó önbizalmat,⁷⁵ ami persze jól illett feltehetően zárkózott, bizalmatlan természetéhez is.

2. Pelei mint kanonok. Pelei Tamásnak a környezetéről írott bejegyzései segíthetnek megállapítani, hogy mennyiben tekinthető a későközépkori egyházi középréteg tipikus (vagy atipikus) tagjának.⁷⁶ A glosszák — fragmentáltságuk ellenére — személyes feljegyzéseknek tekinthetők, ezért rokoníthatók a napló műfajával. Szubjektivitásuk ellenére a széljegyzetekből egy tipikus kanonoki nézőpont bontakozik ki, ami lehetővé teszi más kanonoki naplóval való párhuzamok keresését. Egy sokkal későbbi (XVII. századi) és más habitusú (mozgékony, a káptalan aktív ügyintézőjeként tevékenykedő) győri kanonok, Nagyfalvi Gergely naplójának karakterében több hasonló vonást találhatunk: a helyben lakásból fakadó nézőpontot, ahonnan a centrum (Gyulaféhevár esetében Buda, Győr esetében Bécs) és az országos történések messzinek tűnnek, a környezet tagjairól (főleg a kanonoktársakról) alkotott aprólékos rajzot. Párhuzam továbbá, hogy a szerző magát egy testület,

73 Kelényi, 1939. 96–99. p., Ács, 2001. 106. p.

74 Kelényi, 1939. gyűjtése alapján, aki a szerzőneveket egyszerű betűrendben közölte (117–127. p.), egy korábbi tanulmányomban röviden megpróbáltam áttekinteni a Pelei által a glosszákban említett szerzőket Lakatos, 2008. 86–88. p. (Ez kb. 450 glosszát jelent.) Az arany- és ezüstkori szerzők említései a széljegyzetek 60%-át teszik ki; az előbbieket közül Horatiust (68 alkalommal), az ezüstkoriak közül Iuvenalist (49 alkalommal) említi Pelei a legtöbbször.

75 Ács, 2001. 110. p.

76 Mátyusz, (1971) 2003. nem segít a kérdés megválaszolásában, mert Peleit csak két helyen használja fel illusztratív példaként: egyrészt annak bizonyítására, hogy a káptalani iskolák színvonala jó, és a kanonokok önművelődéssel bővítették tudásukat (101–102. p.), ill. hogy Pelei bensőséges kapcsolatot ápolt könyvével (298. p.).

a székeskáptalan tagjaként határozza meg, és mint ilyen kritizálja a kívülálló helyi-eket, illetve az időnként nyomasztó hatalmú püspökét (Pelei esetében Várdai Ferencet, Nagyalvi esetében Dallos Miklóst, illetve áttételesen Pázmány Pétert). Lényeges különbség viszont, hogy amíg Nagyalvi többször utazik vidékre, hogy saját javadalmainak ügyeit, illetve a káptalani tizedszedést intézze, Peleitől semmi ilyesmit nem tudunk meg – idáig a glosszák tematikusan nem is terjedhetnek.

3. A gyulafehérvári környezet görbe tükre. Pelei Erasmus-kötete sok realiztikus, életteli és érdekes részletet, adatot őrzött meg a Mohács körüli időszak erdélyi püspöki udvaráról és a székeskáptalan tagjairól, mégpedig olyanokat, amiket más forrásból nem tudunk meg. Véleménye ugyan többször túlzottan kritikusknak, sőt becsmérlőnek tűnik, de ez a feltehetően sértődékeny lelki alkat és a környezet felé gögősségnek, lekezelésnek ható szellemi magatartás következménye lehet. (Saját lehetséges szellemi partnereit kevésbé kritizálja, kevesebbet ír róluk vagy talán nem is említi őket.) Annyi bizonyos, hogy kritikájában nem a hamisítás szándéka vezette, hanem egyrészt megpróbált saját szórakozására az éppen olvasottakhoz környezetéből „élő példát” találni, másrészt a maga számára írt jegyzeteivel megpróbálta lelkileg és szellemileg feldolgozni az elszenvedett igazságtalanságokat, sértéseket és méltánytalanságokat, és legalább e síkokon felülkerekedni. Számunkra ez az aprólékosság, illetve az olykor kisszerűnek tűnő, de őszinte és személyes hang teszi Pelei Tamás Erasmus-kötetét egy XVI. századi vidéki klerikus-értelmiség műveltségének és életszemléletének fontos és szép példájává.

FÜGGELÉK

Pelei történeti bejegyzései

A jegyzetek szócikkszerűen az említett személyek szerinti betűrendben, azon belül a könyv levélszámozás szerinti sorrendjében következnek. (A csillaggal jelölt levélszám a kötet élén álló nem számozott folióra utal.) A dőlt betűs részek a nyomtatott erasmusi szövegnek a megértést szolgáló kiragadott részletei. A > jelzi, hogy az adott személyhez tartozó glossza más cím alá van besorolva. Az átírásnál a korjelző jellegzetességeket (például az e caudatát) megtartottam, de a központozást egy-éségittem.

AJTHAY BALÁZS kanonok → Nyiresi 44v

ANNA magyar királyné 1502–6 → Budai 235v

ANTAL remete (pálos szerzetes?) → Sirjei 82v

BAKÓCZ TAMÁS esztergomi érsek 1497–1521†, bíboros 1500–21†

63r 1/CCCCIC. *In coelo esse.*

Cui confine est in coelo esse, pro eo, quod est supra modum fortunatum esse ac gloriosum.

Poterat dici de Thoma cardinale et archiepiscopo Strigoniensi.

bírók

239r 3/XMXCI. *Tenedius homo.* (238v–239r)

Bonum esset, si hoc quoque tempore et aetate nostra iudices hac lege hac consuetudine uterentur.

3/XMXXVIII. *Iustitia iustior.*

Hac tempestate tales iudices rari.

BOCSÁRDI DEMETER, Pelei szolgája

22v 1/CXIII. *Suum cuique pulchrum.*

Est autem polypos vitium narium grave olentium itidem ut hircus alarum. Unde et polyposus et hircosus dicimus.

Ego Thomas Peleius adolescentem meum Demetrium Bocharinum licet unicum in domo mea servulum, condum, promum, coquum, lectisternatorem, tamen polyposus, scabiosus et hircosus est, presertim vero pedum suorum ulcere et foeditate intolerabilis, e domo e famulatio meo expungo, extrudo, amoveo.

BUDAI UDALRIK órkanonok 1504–23†

16*r M. Tullius Cicero Imperator M. Caelio aedili curuli Episto. fami. li. 2.: „Districtus enim mihi videris esse, quod et bonus civis et bonus amicus es.”⁷⁷ Districtus: illigatus in neutram partem declinans. Hoc est neque ad ipsorum quos supra nominavi neque ad rei publicę favorem inclinatus, quod quia reddit rationem quare Caelius in neutram pendet partem, quia neque rempublicam neque amicos vellet deserere. Bonus civis cuius officium est et rempublicam non oppugnare, si non possis tueri. Bonus amicus, quia non vis etiam propter defensionem reipublicę amicitiam deserere. ... Si fas esset cum larvis luctari vel mortuos iugulare, ego Thomas Pelei assererem et certo affirmarem Udalricum custodem et canonicum huius ecclesie Albensis talem fuisse, hoc est et bonum patronum et bonum amicum. Volebat quidem res et bona capituli defendere at e regione voluit et prelato nostro congratus esse et Thomeę quoque provisorii curię gratificari, hoc est quod volo dicere, quod neque rempublicam deseruit neque in eiusdem reipublicę defensione illos offendere voluit.

80r 1/DCLVI. *Omnes attrahens ut magnus lapis.*

Dici potest de custode nostro Udalrico.

235v 3/XMXXIII. *Gaudium dolori iunctum.*

Cum pariter accidit, quod gaudeamus et doleamus, quod genus, sicuti parentes opulenti vita decesserint partim excruciatu morte suorum, partim gaudet haereditas obventu atque accessione libertatis...

Sic Udalrico gubernatori episcopatus Transilvanensis contigit, quom enim in festo divi Ladislai regis structo igne ante castrum Albense ut moris est, omnis rebus clerus illac convenisset, mors Annę reginę subito omnia inturbavit.

77 *Ep. fam.* II, 15.

BUZDI (PUZDI) AMBRUS (kanonok?) → Nyiresi 128v

CHERTINGER (CHESTINGIER), LADISLAUS királyi hadnagy (†1515) → Paksi

cigányok

107r

1/XMLIV. *Cyclopica vita.*

Cyclopica vita, pro vita vehementer effera ac barbara, quae neque legibus neque disciplina civili constat neque religione Deorum gubernetur.

Pharaonum in nostra patria vagantium vita huic similis est.

DAJKA ISTVÁN budai polgár

103v 1/XMXVII. *Animam debet.*

Erat enim antiquitus lex, ut qui solvendo non esset, is nexu addiceretur creditori, luiturus corpore, id est opera, quod aere non posset.

Dici potest in Stephanum Daÿka Budensem.

DAMJÁN váci kanonok, segédpüspök (ep. Chalcedonensis), éneklókanonok, Várdai vikáriusa 1515–1521

65v 1/DXX. *Nequicquam sapit, qui sibi non sapit.*

Hoc adagium est contra Damianum doctorem, canonicum et suffraganeum Vatiensem, qui cum apud Franciscum Vardai antistitem Transylvanum esset graciosus et auricularius a secreto ac in prima vacantia ad beneficia quecunque promovendus, magnam fortunam ferre non valens invito patrono discessit, quem denique eiuscemodi facti sui poenituit et perpetuo, ut reor, poenitebit.

DECIUS, IUSTUS (IODOCUS) LUDOVICUS (1485k.–1545), lengyel királyi titkár, diplomata, történetíró

80r 1/DCLV. *Ante victoriam encomium canis.*

Encomium quid? de quo vide infra hoc columna. [lap alján:] Quando hic libellus adeo brevis sit, ut citius perlegi quam iusta epistola possit. Ita etiam clarus, ut nostro encomio non egeat. Iodocus Ludovicus Detius a regiis secretis.

diákok, iskolások

→ még kapások

194v 3/LXV. *Dea impudentia.*

Nam inutilis (ut ait Homerus) verecundia viro egenti compluresque mortales videas, quibus magno bono fuerit nihil omnino puidisse.

Verecundia inutilis viro egenti: zemerme deaknak ÿres thaskaia.

209v 3/CCCLIX. *Amens longus.*

Amens, qui longus. Hoc est, quod vulgo dictitant, praelongis mentem deesse, pusillis nimium adesse animorum.

Albos audaces, ruffeis fideles, longos raro vidi sapientes. Dicterium e schola triviali depromptum.

222v 3/DCXXII. *Pederetus.*

Facit item hoc amor immoderatus, ut Polyplus etiam Agnae delectet Balbinum velut scripsit Horatius...

Sermo li. I. Saty. 3. Nostri que triviales scholastici dicunt: Qui amat ranem, putat esse Dianam.

DÓZSA GYÖRGY, az 1514. évi parasztháború vezére

132v 2/CXCIII. *In seditione vel Androclides belli ducem agit.*

Seditione orta dux est etiam Androclides. Carmen heroicum proverbio celebratum in homines contemptos et humiles, qui per occasionem aliquam incidentem, dignitatem sortiuntur. Quemadmodum in rerum tumultu, nonnunquam infimi quidam pro tempore regnant.

Veluti in Pannonia Georgius Dosa dux crucigerorum occoeparat.

224v 3/DCLVII. *Mordere labrum.*

Comedere labra vel hodiernis temporibus vulgo dicitur, qui stomachatur animoque ringitur, sumptum ab indignantium gestu. Comedens labra prae iracundia, sic et Homerus Odysseas...

Sic factitabat Georgius Dosa latro ille inclutus.

244r 4/XCIII. *Similes videntur captivis ex Pylo.*

Dici solitum de iis, qui vultu sunt miserando, nempe pallidi, squalidi, macilenti.

Georgio Dosa sub castro Themeswar confecto et trucidato. Cuius supplicio non debuit una parari simia nec serpens unus nec culeus unus; tales ex eodem castro exiere, qui illic Saguntina fame laborabant et de iis actum erat, ni Ioannes Scepusius va' voda Transylvanus ocus precucurrisset et suppetias tulisset.

erdélyiek → magyarok 34v

GERÉB MÁTYÁS horvát-szlavón bán 1483–89

238v 3/XMXCI. *Tenedius homo.* (238v–239r)

... dici solitum de homine tetrico formidabilique aspectu.

Qualem fuisse dicunt Mathiam Gereb.

GOSZTONYI JÁNOS győri püspök 1510–24, erdélyi püspök 1524–27†

→ még Sirjei 86r, Várdai 204r

86v 1/DCCXXII. *Dignus qui cum in tenebris mices.*

Qui certissima esset fide, eum dignum dicebant, qui cum in tenebris micaretur, Cicero libro officiorum tertio „Hoc nonne est turpe dubitare philosophos, quae ne rustici quidem dubitant a quibus natum est, id quod iam tritum est vestustate proverbium. Cum enim fidem eius bonitatemque laudant dignum esse dicunt, qui cum in tenebris mices.” ... Est autem micare lusus genus quoddam, quod adhuc apud Italos durat, ut repente porrectis digitis uterque numerum divinet.

Ego Thomas Pelei quum Budam ad antistitem Laurinensem Ioannem Gozthon literas mittere destinassem, rogavi Ioannem doctorem reverendissimi domini mei Francisci Várdai episcopi Transylvanae secretarium, qui Budam iturus esset, scripsit ad me, Ladislaus literatus ibit. Dignus, qui cum in tenebris mices. Hac spe fretus literas dedi Ladislao ad episcopum Laurinensem, quas bestia ipsa suppressit.

174r 2/DCCLX. *Fames et mora bilem in nasum conciant.*

... id est latrante stomacho omnis mora bilem movet. [174v] ... Potest id trahi latius, nempe ad quemlibet vehementius aliquid cupientem cui omnis mora quantumvis pusilla, longissima videtur, attestante Mimo.

Ut solet plerunque noster pręlatu Ioannes Gozthon intempestivius prandere et coquos urgere, qui vel morulam in accipiendis cibis impacienter fert.

216v 3/DIIII. *Quando id fieri non potest.*

Non vivendum ut edas, sed edendum ut vivas.

Si hec legisset observassetque Ioannes Gozthon episcopus Transylvanus, in tam graves morbos non incidisset.

Gyulafehérvár, püspöki udvar

→ még iskolások, Pelei 248r

117v 2/XXXIII. *Equi senecta.* (117r–v)

Allegoria sumpta a generosis equis, [117v] qui senio facti⁷⁸ segnes, in pristinum⁷⁹ aut carrum aut aliud id genus opus detruduntur, olim in precio habití, dum viribus integris essent.

Hic Albę tales equi in moletrinum sive pistrinum frumenta deferunt e castro et farinas referunt et dicimus eos thaligaslo.

135v 2/CCXXXVII. *Tibicinis vitam vivis.*

Sane eleganter dixit hoc Euripides felicem eum esse aliena, qui usque coenitet.

usque: assidue. Tales sunt hic Albę sacellani, quos vulgo capellanos vocamus.

148r 2/CCCLXVII. *Edax currus.*

Edax currus, in glutones et voraces dicebatur, propterea quod currus multum absorbit unguinis sive ceromatis, sive quod sumptuosa res sit, equos et currus alere unde et comicus Aristophanes in Nebulis iocatur in Strepsiaden...

unguen: hář. Hoc adagio Albe merito uti licet.

JÁNOS dévai plébános (kanonok?)

168v 2/DCLXVI. *Camelus saltat.*

Veluti siquis natura severus ac tetricus affectet elegans ac festinus videri, naturae vim faciens.

Sicut magister Ioannes plebanus de Dewa.

JÁNOS doktor, Várdai titkára → Gosztonyi 86v

JÁNOS és János főesperesek

60v 1/CCCCLXXIX. *Deserta causa.*

Cum nemo repugnat.

Hęc dictitare in p̄sentia possumus de duobus Ioannibus archidiaconis huius ecclesie Albensis, qui citra pulverem citra sudorem ipsis vix quidem sperantibus ope et patrocinio maiorum suorum beneficia ecclesiastica amplissima adsecuti sunt, quippe uterque fortunator magis quam sapientior at eos bene nummatus decorat suadela venusque.

Kapások

210v 3/CCCXC. *Si caseum haberem, non desyderarem opsonium.*

Dicendum ubi quis minimis villissimisque contentus est.

Hoc adagio possent uti vinearum cultores hoc est capasok et pauperculi scholastici.

káplánok → Gyulafehérvár, püspöki udvar 135v

78 Pelei átigazítása: fracti.

79 Pelei átigazítása: pistrinum.

káptalan tagjai általában (capitulares)

→ még Várdai 76v, 85r

196r 3/XCIII. *Spes alunt exules.*

Nos quoque capitulares ecclesię Albensis Transylvanęe spes alebat quam maxima, quod Deus optimus maximus nostri misertus nostrasque afflictiones ex alto respiciens liberabit nos a Francisco Vardai episcopo et prelato nostro, qui semper lynceis contemplabatur oculis, quo a nobis aliquid auri argentique exterebrare, extorquere, expalpare, harpagare, rapere emungereque possit suis opibus non contentus.

238v 3/XMLXXXIII. *Hydrus in dolio.*

... *cum quis occulta calamitate premitur, causa atque autore non extante.*

Nos capitulares ecclesię Albensis Transylvanęe tales hydros permultos habemus, videlicet promum, condum, focariam sive coquam, aurigam et alios id genus domesticos fures, qui sunt prodigi et harpagones et plus furantur quam serviunt.

245v 4/CXXVI. *Colubrum in sinu fovere.*

Nos viri ecclesiastici et p̄sertim capitulares ecclesię Albensis Transylvanęe tales servos vel pocius hostes domesticos ad latus fovere tenereque soliti sumus, qui si brevi tempusculo nobiscum manserint, demum in aliquo deprehensi facinore auffugiunt honori nostro et fame theonino dente detrahentes, quos sacius fuisset non novisse.

248v 4/CCXXXII. *Plurium calculus vincit.*

Quoties in consilio ceditur multitudini.

Hoc in consistorio nostro capitulari Albensi persęepe contingit.

KERESZTŰRI MIHÁLY kanonok 1496–1519

144v 2/CCCXXVI. *Periculosum est canem intestina gustasse.*

Admonet adagium haud facile temperare a peccando, qui semel illecebram illam, velut autoramentum viciorum degustarit.

Dictum de Michaelē Kerezthwri per Ioannem Lazonem in reddenda ratione super decanatu Albę Iulięe anno 1514.

királyi titkárok

→ püspöki titkárok, jegyzők, udvaroncok; Decius

106r 1/XMXLII. *In senem nequod collocaris beneficium.*

Qui consulit, nequis cum sene ineat amicitiam, huic testimonii loco est proverbium, ne quando benemerearis de sene. Dicitur hodieque vulgo: Neque in senem neque in puerum collocandum esse beneficium, propterea quod alter non refert, alter non meminit.

Convenit huic loco et versus ille trivialis autore nescio quo: Munera parva seni, puero dabis et mulieri // Hic moritur, puer immemor erit, sed foemina fallit. [oldalt:] Apud regem nostrum, qui sunt a secretis, possent hec notare.

KOLOZSVÁRI ERZSE

223v 3/DCL. *Simia fucata.*

De deformi anu, fucata tamen et meretriciis culta lenociniis.

Simia fucata velut Albę Transylvanęe Colosvari Erse.

KOLOZSVÁRI JAKAB kanonok 1496–1504, vikárius 1499–1500

78v 1/DCXXXVII. *Oleo tranquillior.*

Oleo tranquillior, hyperbole proverbialis, in homines minime iracundos lenique ingenio

praeditos, a liquoris natura sumpta, quo nihil magis tacitum magisque lene, Plautus in Poenulo.

Sicut fuit doctor Iacobus Kolosvariensis.

KOPPÁNI (KOPPÁNDI) GERGELY kanonok, dékán (1520, 1522), éneklőkanonok 1524–34, őrkanonok 1535–40 → Nyiresi 44v

LAJOS, II. magyar király 1516–26

26r 1/CXLIII. *Fortes fortuna adiuvat.*

Propterea quod id genus hominibus fortuna quasi faveat, infensa iis, qui nihil audent experiri, sed veluti cochleae perpetuo latent intra testas.

Sic latuit semper Rex noster Wladislaus cui successit Ludovicus filius eius, uterque ignavus et imbellis, quibus infoeliciter regnantibus Pannonia Transylvaniaque in apertum et prope extremum discrimen redacta est, mala res, spes multo asperior. Enim vero hic Ludovicus semper otio diffluens choreis et voluptatibus deditus a Cæsare Turcorum profligatus in Pannonia periit anno Domini 1526.

235r 3/XMXI. *Princeps indiligens.*

Indiligens paedagogus corrumpit puerum, malus praeceptor vitiat discipulum, rex improbus populum item corrumpit.

Dici potest in regem nostrum Ludovicum.

LÁSZAI (LAZÓI) JÁNOS kanonok 1496–, telegdi főesperes 1508–, pápai magyar gyóntató Rómában 1517–1523†

→ még Keresztúri

24r 1/CXXIII. *Figulus figulo invidet, faber fabro.*

Semper vicinus vicino est aemulus, hunc ut condere cernit opes properantem gnaviter, atqui concertatio conducit mortalibus ista.

Vicinus vicino aemulus, ut mihi Ioannes Lazo.

LÁSZLÓ írnok 1520 → Gosztonyi 86v

mágnások → püspökök, egyháziak

MAKRAI BÁLINT krasznai főesperes 1524–, dékán 1526–27, hunyadi főesperes 1532–
→ Nyiresi 44v

Magyarok

34v 1/CCXX. *Semper Leontini iuxta pocula.*

Semper Leontini iuxta crateres. In voluptarios quadrabit aut in eos, qui semper iisdem studiis sunt addicti.

Quadrabit hoc in Hungaros et Transylvanos addo etiam Valachos.

55r 1/CCCCXXXIII. *Alii sementem faciunt, alii metent.*

Extat etiam apud nos Hungaros proverbium vulgare et prope rusticanum at verum: Bos arat avenam et equus comedet.

97v 1/DCCCXLII. *Fuere quondam strennui Milesii.*

Hoc senario notabant eos, qui a pristina fortuna defluxissent aut a maiorum moribus degenerassent. Breviter in omnes quadrabit, qui desierunt esse, quod erant facti deteriores, in senem, in pauperem factum e divite, in privatum, qui quandoque regnarit, in obscurum,

qui aliquando floruerit.

Sicuti nostri Hungari.

98r 1/DCCCXLIII. Fuius Troes.

Hoc adagium pro dolor Hungari nostri dicitare possunt, videlicet regi amisso et Pannonia a Turcis depopulata 1526.

MÁTYÁS, I. magyar király 1458–90

234r 3/DCCCXCII. *Consiliis simul et facto valens.*

In hominem consilio pariter ac viribus excellentem...

Ut rex Mathias.

MEGYERICSEI JÁNOS kanonok 1496–, éneklőkanonok 1499, kolozsi főesperes 1504–17†

228r 3/DCCXLII. *Pauciloquus sed eruditus.*

In eum, qui pauca quidem sed tamen auditu digna loquitur, conveniet illud ex eodem libro, quod illic dicitur de Menelao breviloquo Laconum more, verum suaviloquo et arguto... Non is multa quidem verum argutissima, quippe pauciloquus.

Talis erat Ioannes Megereche archidiaconus Colosiensis et canonicus ecclesie Transylvanae.

MÓRÉ ISTVÁN dékán, (szász)régeni plébános

104r 1/XXIX. *Largitio non habet fundum.*

Si Stephanus More decanus et plebanus Regeniensis hoc adagium aut legisset aut audivisset unquam, ad extremam egestatem sua largitione stulta non devenisset.

NENKEI GERGELY kanonok 1511–19, éneklőkanonok 1511–12

228v 3/DCCLI. *Ipse sibi perniciem accersivit.*

In eum, qui sibi pertinaciter accersit malum, congruet illud ex eodem libro... Istum mortis in exitium mala parca trahebat.

Ut Gregorius Nenkei canonicus Transylvanus.

NYIRESI JÁNOS kanonok 1510–1520 (1530)

38r 1/CCXLV. *Nec obulum habet unde restim emat.*

Proverbialis hyperbole in eos, qui maxima rei familiaris inopia laborant.

Ut Ioannes Niresi canonicus Transylvanus.

44v 1/CCCVII. *Ovem lupo commisisti.*

Concinne hoc utimur, quoties ei servandum aliquid committitur, cuius gratia custodem magis oportebat adhiberi.

Sic Blasius Aithaÿ canonicus dissidet cum Coppani et Valentino Makrai et Ioanne Niresi.

112r 1/M. *Aestate penulam deteris.*

Recte dicitur in eum, qui res necessarias temere nec in tempore profundit, aliquando futuras usui, si servantur. Id quod vulgo factitant adulescentes, qui facultates patrias stulte prodigunt in iuventa, qua sustinenda fuerat imbecillitas senectae. Neque male quadrabit in eos, qui corporis vires in voluptatibus frustra consumunt, quas in obeundis negociis feriis, postea sint desyderaturi.

Sicut hic Albae Ioannes Niresi huius ecclesie canonicus.

124v 2/CI. *Hirundinum Musea.*

Sunt ista folia et stulta blateramina, Musea hirundinum, artis ac subversio. Interpres admonet proverbium esse in impendio loquaces et obstreperos. Hirundines enim inepto

garritu plus taedii auditoribus adferre quam voluptatis... Apte dicitur in poetas indoctos, oratores loquaces magis quam eloquentes aut in coetum hominum inepte loquacium.
Ioannes Niresi impendio loquax et obstreperus.

128v 2/CLVIII. *Genuino mordere.*

Qui clanculum obtrectant, lacerantque quempiam, eum genuino mordere dicuntur.

Ego Thomas Pelei possem dicere, quod Ioannes Nires^{us} et Pwzdi Ambrus instar apri genuinum in me fregere.

149r 2/CCCLXXVI. *Promus magis quam condus.*

Sumpta metaphora a rei familiaris dispensatoribus, maximeque penuriae, quos Graeci tamaj vocant. Quorum partes sunt ad usum familiae promere id est proferre quaedam, alia condere, hoc est seponere.

Sicut Ioannes Niresy huius ecclesie canonicus.

229r 3/DCCLXVII. *Filius degenerans.*

In filium, qui paterno degenerat instituto sive qui non diu fruitur a patre relictis, sed excutitur a maiorum facultatibus...

Ut Ioannes Niresy canonicus Transylvanus.

PAKSI MIHÁLY nándorfehértvári bán 1510–15†

153v 2/CCCCLII. *Ne nimium callidum hoc sit modo.*

Temeritas non solum stulta, verum etiam infelix plerunque est, ita versutia nonnunquam in summum discrimen adducit.

Hoc aevo nostro experti sumus de Michaeli Paxi et Ladislao Chert^{us} nger viris strenuis, qui sub castro Sarno periere.

pálos szerzetesek

6r 1/II-P3 (5v–6r) *Choenici ne insideas.*

Qui non laborat, non manducet.(6r)

Hic dicto Pauli monachi utuntur.

parasztok

→ püspökök, egyháziak; Várdai 59r, 214v

PELEI MIKLÓS → Pelei Tamás 7r

PELEI TAMÁS

→ még Bocsárdi; Budai 16*r; Gosztonyi 86v; Nyiresi 128v; Sirjei 80v, 82v, 86r–v, 241v; Várdai 168v, 169v, 222v, 231r, 238v, 242v

előzékklap: Liber Thomae Pelei Pannonii Budae emptus florenis II. Anno Domini 1515.

2*r Ego Thomas Pelei non solum studiosiorum, verum etiam studiosorum amantissimus, nescio quid maius de hoc ipso Erasmo dixerim, quam quod est homo facile doctissimus et veluti alter Theophrastus divina eloquentia praeditus.

7r 1/II-14. *Unguium criniumque praesegetina ne commingito.*

Verum coniticio sensum hunc esse, siquos habeamus affines aut cognatos humiles et inutiles, eos tamen non esse usquequaque spernendos et contumeliis insectandos.

Hac ratione Nicolaus meus Peleus non est reiiciendus.

12v 1/XXXII. *Aliquid mali propter vicinum malum.*

Ego Thomas Peleus quot mala incommoda iniurias a vicinis meis, puta castellanis, vicecastellanis, portariis, agasonibus et id genus vilissimis hominibus Albę Transylvanae

annos multos perpeessus sum, si hic recensere vellem, tempus quam res maturius me desereret: fuere omnes harpagones et delatores ad nocendum ad persequendum proclives. Alienam enim cupiunt vicini discrutere vitam, non suam.

27v 1/CLIX. *Senis mutare linguam.*

Ego quoque Thomas Peleius litteratulus ac elementarius senex et alioqui Graeci sermonis prorsus ignarus, oppido quam libenter me reciperem aut Viennam aut in Italiam potissimum ad discendas litteras Græcas tametsi etiam Latinas a limine dumtaxat salutaverim,⁸⁰ at per aetatem iam sum parum idoneus et tanquam senex psittacus indocilis ac obliviosus. Et iuxta Horatianum illud: „vitę summa brevis spes nos vetat incohare longam”,⁸¹ „improvisa enim Laeti vis rapuit rapietque gentes”,⁸² melius autem est nos recte vivere, quam multa scire.

48v 1/CCCXLV. *Fumum fugiens in ignem incidi.*

In vitium ducit culpae fuga, si caret arte.

Ego Thomas Pelæus hic Albae multis iniuriis affectus aliisque modis exacerbatus dudum hinc discessissem, nisi hæc adagia obstitissent.

49v Erasmi vitium quam maximum, quod in hoc libro Graecas literas nusquam interpretatus est. id quod mihi, Thomae Peleio, Graeci sermonis ignaro, admodum displicet.

77r 1/DCXXII. *Anser inter olores.*

Confine est his, quod in Bucolicis ait Vergilius. „Sed argutos interstrepere anser olores”.

Ego Thomas Pelęus dicere ausim conscius ignorantię meae. At argutos anser inter olores strepere nolui. Est enim pernicioza quorundam labes et macula, ut plus in fronte ostendant, quam in recessu valeant.

112r 1/XMXCIX. *Polypi caput.*

In hominem varium et in quo pariter et vitia quaedam et virtutes invenias, cuiusmodi Catilinam describit Sallustius. ... Porro ex huiusmodi rebus, id quod inest commoditatis conveniet excerpere, quod noxium vitare. Iuxta Simonidis doctrinam apiculas imitari, quae praeteritis reliquis ad ea dumtaxat advolant, unde possint aliquid ad mellificium idoneum excerpere, nec aliud colligunt, quam quod sit usui futurum.

Qui mihi Thomę Peleo vitio vertunt, quod identidem in libris gentilium versor, illis obicere soleo me apiculas imitarier, quę præteritis reliquis ad ea dumtaxat advolo etc.

135v 2/CCXXXIII. *Quot servus habemus totidem habemus hostes.*

Admonet adagium ne quid fidimus illis, neve ex animo nobis amicos arbitremur, qui nos metu colunt.

Id quod ego Thomas Peleus non sine rerum mearum dispendio et capitis discrimine saepenumero expertus sum.

170r 2/DCLXXXIX. *Magistratum gerens audi et iuste et iniuste.*

... quidam Romanus Imperator dixisse legitur in civitate libera, linguas, item liberas esse oportere.

Ego Thomas ni fallor, Augustus dicebat.

172r 2/DCCXXVI. *Magis sibi placet quam Peleus in machaera.*

... in eum competit, qui praeter modum re quapiam insolens est ac tumet. Aiunt autem hunc gladium a Vulcano fabrefactum, a diis dono datum fuisse Peleo virtutis illius ac prudentiae

80 Pelei javítottá erről: Graecarum litterarum discendarum gratia.

81 Hor. *Carm.* I, 4, 15.

82 *Carm.* II, 13, 19–20.

symbolum. Quo quidem ille utens et in praeliis et venatibus consequeretur quicquid optabat.
 Utinam Vulcanus me quoque Thomam Peleum aliquando hoc donasset gladio, qui hactenus fortunam ipsam in cunctis fere rebus meis novercantem mihi cognoverim, sive id ex inscitia mea seu hominum malicia perfidiaque evenerit.

189v Erasmus noster linguae Latinae parens in hoc culpandus esse videtur, quod Graecas literas in hoc libro aut nusquam aut rarerer Latine expresserit, id quod nobis Graeci sermonis ignaris non potest non molestum esse et praesertim mihi Thomae Peleo sciolo. Quippe qui humili loco natus a puero preceptorum nullum unquam in re literaria habuerim.

192r 3/XXIII. *Inimicus et invidus vicinorum oculus.*

Hieronymus Ad Oceanum de vita clericorum. Ne rumigeruli linguis te macerantibus lacerent, alienam enim cupiunt vicini discutere vitam non suam. Id quod ego Thomas Peleus experimento didici, qui Albe Julie Transylvanae habeo domum turri proximam et vicinam, in qua turri demorantur castellani et ceteri id genus canes mordaces meam subinde discucientes vitam, decem vitiiis instructiores.

235v 3/XMXXV. *Mala senium accelerant.*

Quippe repente homines curisque malisque senescunt.

Sicut ego Thomas Pelei.

242v 4/LXIII. *Postica sanna.*

Persius: posticam sannam. Proverbialiter appellat clanculariam irrisionem. A gestu ridentium aliquem a tergo, posticae occurrere sannae. Idem, „O Iane a tergo, quem nulla Ciconia pinsit. Nec manus auriculas imitata est mobilis albas. Nec linguae tantum, sitiit canis Apula quantum.” Nam huiusmodi gestibus ab occipitio derident quidam.

Mihi Thomae Pelei perquam iucundum esset si hoc tempore huiusmodi sannae occurrere possem. At nolo vel potius non queo contra torrentem niti.

242v 4/LXV. *Corvus serpentem.*

Ubi quis suo ipsius invento perit.

Sic ego Thomas Pelei, qui mea manu litteras ad Urbem Rhomam confeci et scripsi et nihil profeci.

244r 4/C. *Periit sus.*

Dici suetum, ubi quis frustratus perdidisset operam et impensam. Natum a quodam, qui cum apparatusset ad nuptias omnia, non est eas assecutus.

Sic accidit mihi Thomae Pelei, qui semel et iterum misi ad Urbem Rhomam pro episcopatu, interim coemi vestimenta, vina et cum nuncium in horas aventer opperirer, re infecta rediit, consumptis et profusis gravissimis sumptibus sicque et iacturam feci et sum omnibus ludibrio. Ergo ignominiam graviolem pertuli omni vulnere.

247v 4/CXCII. *Inani spe flagrat.*

Inanibus spebus incenditur. In eum, qui frustra sibi magna pollicetur.

Spebus. Hanc dictionem ego, Thomas Peleus nusquam legi nisi hic.

248r 4/CCXXIII. *Manum admove.*

Translatum a sacris, in quibus nonnunquam fieri solet, ut aliis rem divinam facientibus, alius aliquis adveniens, admota victimae manu, fiat et ipse particeps sacrificii...

Ego Thomas Peleus hoc monitus adagio in pago Pele, hoc est natali solo, nolo sapere quum Albe in rebus et negotiis capituli quociens opus erat dormiverim et magis mutus quam piscis et, ut dicitur, caput sine lingua, verum si talia rudi illi ipsi popello nonnunquam e libris meis dixerem, quae salutem animarum suorum concernunt, id mihi vicio verti non debet,

quandoquidem Albe viri sunt ecclesiastici et per hoc magis sapiunt, quid agendum sit at illi prorsus rudes et semper sine ullo doctore vitam hanc traduxerunt.

PERÉNYI FERENC erdélyi püspök 1508–1514, váradi püspök 1514–26†

134v 2/CCXV. *Argenti fontes loquuntur.*

Hoc adagio notabantur ii, qui stolide quidem atque indocte, sed arroganter tamen et confidenter loquerentur, opibus videlicet suis freti... Huc pertinet et Mimus ille neutique invenustus. Fortuna quem nimium fovet, stultum facit.

Sicut Franciscum Pereni episcopum Varadiensem.

PESTÉNYI GERGELY királyi tanácsos 1514–, váradi várnagy 1521, I. János főudvarmestere 1527, majd országbírója 1535–39 → Szeremlyéni 142r

püspökök, egyháziak

→ vö. Várdai 59r, 79r, 222v

61r 1/CCCCLXXX. *Citra arationem citraque sementem.*

... citra sementem citraque arandi laborem fruitur omnibus.

Potest dici de magantibus et optimatibus puta archiepiscopis et episcopis et aliis ecclesiasticis viris, qui e rusticis et colonis suis decimas frugum et vinorum percipiunt.

püspöki titkárok, jegyzők, udvaroncok

125r 2/CIII. *Asinus portans Mysteria.*

In eum dicebatur, qui praeter dignitatem in munere quopiam versabantur. ... Quadrabit et in eos, quorum opera aliis duntaxat est usui, cum ad ipsos praeter molestiam nihil interim redeat. ... Itaque torquebitur eleganter in eos, quibus immerentibus honos habetur. Veluti cum indoctis doctoris titulus Pileum et anulus aliaque id genus insignia tribuuntur.

Sicuti notarii episcoporum in Pannonia, qui sua opera et labore assiduo suo domino usui sunt et vix unum canonicatum aut aliam mercedulam adsequi possunt.

134v 2/CCXVII. *Ne ad aures quidem scalpendas ocium est.*

Proverbialis est hyperbole, cum ne minimum quidem ocii superesse significamus, dicimus nec tantillum vacui temporis esse, quod ad scalpendas aures fit satis.

Hoc possunt uti episcoporum secretarii.

194v 3/LXX. *Date mihi pelvim.*

Ubi qui vehementer molestum esset ita, ut ferri iam diutius non posset, pelvim sibi porrigi iubebant, quasi prae bile, nauseaque et fastidio rerum vomituri. Refertur a Suida.

Id quod persaepe illis contigit, qui ad latus episcoporum et aliorum summatum virorum versantur.

románok → magyarok 34v

SIRJEI IMRE közjegyző 1521–, Várdai titkára 1521–24 és követe Rómába 1523

→ még Várdai 238v

38r 1/CCXLIX. *De asini umbra.*

Super asini umbra, pro eo, quod est de re nihili... Cuncta asini umbra, hoc est nugae nihilique res.

Contra excusationes Emerici literati, quominus in Urbe episcopatum pro me optinere potuit egoque Thomas Pelei obiicere possem: Cuncta asini umbra.

79r 1/DCLXIII. *Bipedum nequissimus.*

Bipedum nequissimus, de homine vehementer improbato, quiue vel pecudes nequitia superet. Ut Emericus Sirinus litterator, veterator, simulator, impostor, vafer.

80v 1/DCLXI. *Oedipi imprecatio.*

... imprecationibus diris eos est execratus.

Ego quoque Thomas Emericum Sirinum, dum vivo vitam, quotidianis execrationibus deueo.

82v 1/DCLXXXV. *Tollat te, qui non novit.*

Simile est illud Iuuenalis, Circuit et fatuos non invenit. Nam fatui facile decipiuntur.

Sicut ego Thomas Peleius ab Emerico literatore et Antonio eremita.

86r 1/DCCXX. *In dextram aurem.*

Eodem sensu dixit Plinius in dextram aurem. Ita enim scribit Romano suo. „Nihil quod in dextram aurem, fiducia mei dormias, non impune cessatur”, id est nihil est quod sis securus.

Hoc Plinianum, pro dolor, Emericus literator Sirinus homo trioboli ex itinere suo Urbico mihi, Thomae Pelei scribere potuisset, qui accepto a me viatico, ut eius libidini placitum fuit vel superfluo, pro episcopatu in Urbem Rhomam profectus est illincque re infecta rediit, corruptus opinor largitione partis alterius hoc est Ioannis, qui voto suo potitus est, qui nunc laetatur, ipse vero discrucior. Utcunque id acciderit, credo Emerici idest nuntii mei aut nuntii Ioannis perfidia et iniquitate.

86v 1/DCCXXII. *Dignus qui cum in tenebris mices.*

Proinde dignus, qui cum in tenebris mices dicitur, qui sit, usque adeo certa fide ut nec si tuto possit, velit quempiam mendacio fallere.

Ego Thomas Pelei sic Emerico credebam, sed deceptus sum.

108r 1/XMLXXI. *Cerite cera dignus.*

Olim notari dignos atque improbos et nequam homines cerite cera dignos proverbio vocabant, nimirum ceritem ceram insignem ignominiam appellantes.

Emericus Sirinus literator Francisci Vardai servus cerite cera dignus.

143r 2/CCCXII. *Hiberae, naeniae.*

Hiberas naenias divus Hieronymus nugas appellat. ... Opinor Hiberas naenias dici propter prodigiosas maleficorum fabulas vulgo iactatas.

Emericus Sirinus Roma⁸³ fato sinistro rediens, quae mihi narrat quominus episcopatum adsecutus sum, hiberas naenias esse puto: meras nugas.

199v 3/CXLIII. *Cantharo astutior.*

Cantharo astutior aut callidior. Zenodotus ait Athenis cauponem fuisse quempiam, nomine Cantharum, quem ob maleficia et imposturas ac prodiones capitis affecerint supplicio, proinde vulgo receptum, ut in versutos et impostores diceretur.

Ut Emericus Sirinus literator, qui voce sua mellea mihi imposuit.

241v 4/XLIII. *Quae dolent ea molestum est contingere.*

Unusquisque invitus audit sua incommoda, maxime ea, quae sint cum aliqua infamia coniuncta.

Veluti mihi Thomae Pelço contigit in facto episcopatus, qui perfidia Emerici Sirini nuntii impostoris et nebulonis et operam et impensam perdidit.

83 Pelei javitása erről: ex Urbe.

242r 4/LII. *Ne ligula quidem dignus.*

... *dicebatur homo nequam et nullius pretii.*

Ut Emericus Sirinus literator vel potius veterator et circumscriptor.

247v 4/CCI. *Astutior coccyce.*

Coccyce astutior dicebatur, qui astu sibi consuleret.

Ut Emericus Sirinus, qui aestu pecunias meas apud se reservavit.

SZALKAI LÁSZLÓ esztergomi érsek 1524–26

187v 3/II. *Herculei labores.* (187v–190v)

Comperit invidiam supremo fine domandam. Consuevit enim haec teterrima pestis pulcherrimorum facinorum esse comes eximiamque virtutem non aliter, quam umbra corpus assequi... Quanquam enim livor velut ignis alta petit...

Quemadmodum hoc tempore videmus in Ladislao Zalkano archiepiscopo Strigoniensi et summo cancellario regio, quem omnes fere primores Pannoniae virulento livore perplexi odio Vatiniano persequuntur, quod videlicet humili loco natus idest sutoris filius tam subito ad tantas opes et dignitates evectus ac regi nostro Ludovico charissimus sit, qui dein in bello Cēsariano penes pagum Mohaach morte nescitur qua periit. – Nec id quidem mirum videri debet. Virtus enim nunquam caruit invidia.

196r 3/XCV. *Et nati natorum.*

Proverbialis figura, qua longam rei cuiuspiam propagationem significamus.

De domino Strigoniensi.

SZAPOLYAI JÁNOS erdélyi vajda 1510–26 → Dózsa 244r

SZENTMIHÁLYI TAMÁS Várdai gyulafehérvári jószágkormányzója 1515–23 → Budai 16*r

SZEREMLYÉNI FERENC kanonok 1504–, királyi titkár 1509–16, prépost 1509–34 (pozsonyi prépost 1514–15)

20v 1/XCVIII. *Diomedis et Glauci permutatio.*

Quae refertur apud Homerum Diomedis et Glauci permutatio, in proverbium abiit, quoties inaequalem commutationem significamus, hoc est deteriora pro melioribus reddita...

Sic prepositus noster suam preposituram cum preposito Posoniensi commutaverat.

30r 1/CLXXIII. *E multis paleis paulum fructus collegi.*

Ut Franciscus noster praepositus annos quattuor et viginti in cancellaria regia desudans sola prepositura contentus esse debuit.

80r 1/DCLI. *Intra suas praesepes.*

Simili figura dixit Plautus in Cassina. „Scit si id impetret, futurum, quod amat intra persepeis suas”, pro eo, quod est certum ac paratum. Nam quod intra septa nostra clausum sit, id tuto certoque possidemus.

Noster quoque praepositus Franciscus Zereml'eni passim hoc est et intra et extra ecclesiam temere et recorderiter ridere solitus est. Immemor illius dicti: risu soluto res ineptior nulla est, et alibi: per multum risum poteris cognoscere stultum.

89v 1/DCCLI. *Bibe elleborum.*

(89r) ... *quo dicto significat insanire quempiam, (89v) ... quod ut admonet interpres, hoc ad simplicem potum referunt grammatici, illud ad potionem pharmacorum.*

Sic ego soleo monere Franciscum Zereml'eni prepositum nostrum, qui sepulchri immemor

domos extruit.

142r 2/CCXCVIII. *Non omnia possumus omnes.*

Item Odyssaeae: ... „Non ita coelestes tribuunt sua dona quibusvis, Seu formam sive ingenium viresque loquendi. Est etenim, informis species, cui contingit atque Linguae dote deus pensat dispensia formae.”

Informis species cui contingit, ut Gregorio Pesthien' et Francisco Zereml' en' preposito Transilvano.

175v 2/DCCXCIII. *Foedum est et mansisse diu vacuumque rediisse.*

Conveniet, ubi quis longam de se concitavit expectationem, cui postea non respondeat. Veluti siquis studii causa diu peregrinatus, domum redeat nihilo doctior. Aut si negociator post diutinam absentiam revertatur nihilo ditior.

Ut fecit prepositus noster Franciscus.

246v *Vincula Tyrrhena.*

Vincula Tyrrhena dicebantur odiosa negocia, quibus distringebatur aliquis.

Hoc posset uti prepositus noster Budę agens.

szerzetesek

→ még pálos szerzetesek

146r 2/CCCXL. *Tribus minis insumptis duodecim imputat.* (145v–146r)

Quadrabit in eos, qui non nisi compendii sui gratia colunt amicos, quamvis exiguo officio, multum beneficiorum expectant. Vulgo item aiunt, pileum donat ut pallium recipiat.

Instar monachorum, qui pirum dant et vas vini accipiant.

152r 2/CCCCXXVI. *Mendici pera non impletur.*

Zenodotus ait ex Callimacho sumptum, sensus per se liquet, nempe inexplebilem esse mendacitatem. ... Aptissime congruunt in illos, qui libidini, cupiditati, ambitioni, reliquisque id genus affectibus addicti sunt. Nam iis illud evenit, ut quo intemperantius explent sese, hoc magis magisque sitiunt efuriantque.

Mendici vel monachi.

182v 2/XMXX. *Mendicorum loculi semper inanes.*

Mendicantium sacculi semper inanes.

Sic sacerdotum et monachorum.

TÖRÖK IMRE nádorfehérvári bán 1507–1519

166v 2/DCXXXVI. *Cervinus vir.*

Cervinus vir olim dicebatur formidolosus et fugae fidens magis quam viribus. Cervus enim animal cursu pernicissimum et in venatu pedibus sibi quaerit salutem.

Sicut Emericus Therek.

ULÁSZLÓ, II. magyar király 1490–1516 → Lajos, II. 26r

VÁRDAI FERENC erdélyi püspök 1514–24†

→ még káptalani tagok általában (capitulares) 196r; Damján segédpüspök; Sirjei 108r

41r 1/CCLXXVII. *Quid distent aera lupinis.*

Id est, novit discrimen rerum vilium et pretiosarum.

Hoc est contra Franciscum Vardai antistitem Transylvanum, qui largitione corruptus caeaeque cupiditate ductus beneficia ecclesiastica dignis iuxta et indignis citra discrimen conferre solitus erat.

59r 1/CCCCLXII. *Mala attrahens ad sese uti Caecias nubes.*

Sic mala sibi ipsi ut Caecias nubem attrahens. Versus est senarius proverbio celebratus in eos, qui sibi ipsi litium ac negotiorum materiam pariunt accersuntque. Ducta similitudine ab eius venti natura, cui nomen Caecias, quem Plinius media inter aquilonem et exortum regione flare scribit et unum contra aliorum septentrionalium ventorum naturam nubes non pellere sed attrahere. ... Attrahens ad sese divitias ut Caecias nubes... Quemadmodum enim Caecias nubes, itidem improba vita probra ad sese attrahit.

Franciscus Vardai antistes Transylvanus, quem rustici vocitant communiter Ekevezthew Ferencz p'spek, undique pecunias attrahens ad sese quemadmodum Caecias nubes, eius successores decem vitiis instructiores fuere.

76v 1/DCXVII. *Bos in lingua.*

... in eos, qui non audent libere, quod sentiunt dicere.

Nos capitulares ecclesie Albensis Transylvanae sub Francisco Vardai episcopo tales sumus.

79r 1/DCXLIII. *Adamantinus.*

... pro eo, quod est inexorabilis aut infatigabilis.

Franciscus Vardai in exigendis censibus a nobis sacerdotibus et rusticis adamantinus erat et ferreus.

83v 1/DCLXXXIII. *Male parta, male dilabuntur.*

Est apud Plautum, Male partum, male disperit.

Ut bona et res Francisci Vardai.

85r 1/DCCI. *Ne my quidem facere audet.*

Qui metu non audent hiscere, ii quondam negabantur my facere audere...

De nobis misellis sacerdotibus ecclesie Albensis Transylvanae hec dici possunt, qui a Francisco Vardai huius ecclesie prelato pecuniam mutuaticam, idest a nobis mutuo acceptam nedum repetere, sed nec hiscere audemus: os aperire et quum reponere non vult, comprecamur, ut cum ad inferos ultra Stygiam transvehitur paludem, det portitori Charonti pro portorio Aeaco presente. Hec meae in illum observantie amoris et devotionis monumenta sint perpetua.

94v 1/DCCCXXVIII. *Boni pastoris est tondere pecus, non deglubere.*

... deglubunt, qui nihil reliqui faciunt.

Hoc non consyderabat Franciscus Vardai bonorum divi Michaelis depopulator, qui dictitare solebat: Romana curia non pascit ovem sine lana.

152r 2/CCCCXXVI. *Mendici pera non impletur.*

Aptissime congruunt in illos, qui libidini, cupiditati, ambitioni, reliquisque id genus affectibus addicti sunt. Nam iis illud evenit, ut quo intemperantius explent sese, hoc magis magisque sitiunt efuriantque.

Non solum mendici, verum etiam Francisci Vardai episcopi Transylvani, qui magnas inter opes inops semper aurum sitit et sacrophago contentus erit.

168v 2/DCLXIII. *Ex ore lupi.*

E lupi rictu ubi res quaequam praeter spem recipitur, quae iam plane periisse videbatur veluti cum pecunia erepta a praedonibus aut rapaci tyranno aliquo inopinato casu recuperatur.

Ego Thomas Pelęus ex ore lupi, idest rapacis tyranni Francisci Vardai pecunias meas partim mutuaticas, partim vi a me extortas nunquam eruere potui et tanquam Pluto illachrymabilis nullis flecti potuit precibus ut solveret. Quippe durus inexorabilis, adamantinus, ferreus et

corneis fibris.

169v 2/DCLXXX. *Lupo agnum eripere postulant.*

Improbum enim videtur sperare futurum, ut lupus agnum semel arreptum amittat.

Sic ego Thomas Pelęus pecunias meas a Francisco Vardai nullis precibus rehabere potui, interea vita functus est.

169v 2/DCLXXXIII. *Vulturis umbra.*

... Mihi magis quadrare videtur in haeredipetas aut alioqui rapaces inhiantesque praedae.

Respondet illi, si vultures cadaver expecta.

Sicuti Franciscus Vardai res et omnia bona sacerdotum defunctorum auferre solebat.

204r 3/CCXXV. *Radit usque ad cutem.*

De eo dicebatur, qui nimium exacte videretur agere cum aliquo.

Dici potest de Francisco Vardai episcopo Transylvano deque eius successore Ioanne Gozthon.

214v 3/CCCCXLVIII. *Aegyptius Laterifer.*

Quadrare videtur in sordidum atque infimae sortis hominem, in quem usum etiam Carum vilitas usurpata est aut in eum, qui molestis negotiis premitur.

Rustici sub episcopatu Francisci Vardai passim simili servitutis genere citra ullam misericordiam opprimebantur et ultra hoc graviter eos ipsos taxabat, non tanquam patronus sed tyrannus et depopulator, nec sacerdotes minus, immo durius.

222v 3/DCXXI. *Salem lingere.*

Diogenes cum a Cratero praedivitae quodam invitaretur, ut ad se veniret, usurus hospitio suo suaque liberalitate. Respondit se malle salem Athenis lingere, quam apud illum opiparis mensis frui.

Franciscus Vardai episcopus Transylvanus frequenti servitute assidua taxatione hostili more passim bona Sancti Michaelis archangeli populabatur, quique iuxta psalmistae dictum devorabat plebem dominicam sicut escam panis et in diem suum obiisset. Ego Thomas malui instar Diogenis ubique in Pannonia salem lingere, quam sub tali tyranno degere.

225r 3/DCLXV. *Non probantis.*

Sive cum quis tyrannico more, sequitur, non quod dictet aequitas, sed quod animo collubitum sit.

Ut Franciscus Vardai episcopus Transylvanus.

226v 3/DCXCIX. *Muneribus res agitur.*

Qui dicit non esse locum recte factis et aequis rationibus, sed largitione et assentatione rem omnem peragi...

Apud Franciscum Vardai.

231r 3/DCCCX. *A sacris abstinendae manus.*

Vulgo quoque creditum est, fatum instare ei, qui sacris rebus ac Deo dicatis manus iniecerit, aut qui pios homines, aut certe fungentes sacris ministeriis oppugnarit, veluti pontificem Romanum, episcopos, abbates, etiam si parum fuerint piis moribus.

Ego Thomas Pelęus hoc monitus adagio loquar ne an sileam haereo. Cogit nimirum me non loqui solum, verum etiam obloqui, conqueri, lamentari et doloris et maeroris et damni magnitudo, quo me Franciscus Vardai antistes Transylvanus adfecit. Cui pecunias mutuo dedi, insuper et vi summam non mediocrem a me extorsit, quas eoipso vivente quociens supplicavi, ut mihi reponeret, aut subridens praeteriit. aut promisit se velle reddere. Numquam tamen reddidit et nec testamento reliquit ut redderentur. Quid igitur faciam?

Pessimi debitoris facere creditori convicium.

238v 3/XMLXXXIII. *Hydrus in dolio.*

... *cum quis occulta calamitate premitur, causa atque autore non extante.*

Ut ego Thomas Pelęus. Tamen autores calamitatis meae sunt Franciscus Vardai episcopus Transylvanus et Emericus Sirinus nuntius et famulus eius, qui me ex composito et honore et pecuniis priverunt.

242v 4/LXX. *Laudant ut pueri pavonem.*

... *scripsit Iuvenalis in avarum, qui carmina laudant duntaxat, nihil autem largiuntur poetae. „Didicit laudator avarus Tantum admirari, tantum laudare disertos, Ut pueri Junonis avem.” Idem alibi, „probitas laudatur et alget.”*

Sic Franciscus Vardai episcopus Transylvanus me Thomam Pelęum laudabat, quod doctus sum et in scribendis litteris bonum habeo stilum ac in ecclesia perpulchre canto usque adeo, quod secundus sit mihi nemo et quod arcanorum suorum mihi creditorum fidissimus custos essem. Qui mihi dum vixit, nec assem dedit. Quin potius emunxit me senem auro argentoque.

WOLPHARDUS (ENYEDI), ADRIANUS kanonok 1496–, kolozsi 1521–, krasznai 1533, dobokai főesperes 1535–37, vikárius 1531–41

87r 1/DCCXXX. *Oculatae manus.*

Huc allusit Chaerea in Eunucho, Fac nunc promissa ut appareant.

Ego possem hec non iniuria dicere magistro Adriano canonico.

1526 → Lajos, II. 26r; magyarok 98r.

Hivatkozott irodalom

- Ács, 2001 *Ács Pál: Erasmus és a 16. századi magyar értelmiség. In: Uő: „Az idő ósága”. Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban. Bp., 2001. 105–110. p.*
- Analecta nova* *Analecta nova ad historiam resurgentium in Hungaria litterarum spectantia. Ex scriptis ab Eugenio Abel relictis ed. Stephanus Hegedüs. Bp., 1903.*
- Balogh, 1943 *Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. köt. 1460–1541. Kolozsvár, 1943.*
- Barabás, 1911 *Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. Huszti András levele. In: Történelmi Tár 1911, 401–442. p.*
- Beke, I:4–5,
1890–1891 *Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt. [I. sorozat.] 4. közl. Történelmi Tár 1890, 360–366. p.; 5. közl. In: Történelmi Tár, 1891, 109–138. p.*

- Beke*, II:4, 1893 *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvártt. [II. sorozat.] (A Gyulafehérvártt maradt okiratok.) 4. közl. In: Történelmi Tár, 1893, 291–306. p.
- Beke*, III:1, 1895 *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvártt [III. sorozat: 1300–1690.] I. közl. In: Történelmi Tár, 1895, 230–259. p.
- Bibliotheca* I, 1893 *Bibliotheca Erasmiانا*. Répertoire des oeuvres d'Érasme. Par Ferdinand Vander Haeghen, R. Vanden Berghe, Th.-J.-I. Arnold. I. série. Liste sommaire et provisoire des diverses éditions de ses oeuvres. Gand, 1893. (*Bibliotheca Belgica*)
- Bezzel*, 1979 *Irmgard Bezzel*: Erasmusdrucke des 16. Jahrhunderts in bayerischen Bibliotheken. Ein bibliographisches Verzeichnis. Stuttgart, 1979. (Hiersemanns bibliographische Handbücher 1.)
- Bónis*, 1971 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.
- Bónis*, 1997 *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon. S. a. r. Balogh Elemér. Bp., 1997. (Jogtörténeti tár 1/1.)
- Bunyitay*, 1893 *Bunyitay Vince*: A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Bp., 1893.
- Csánki*, 1890 *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Bp., 1890.
- Dankanits*, 1967 *Dankanits Ádám*: Erasmus erdélyi olvasói. In: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 11. (1967) 125–131. p.
- Ernuszt*, 1939 *Ernuszt Johanna*: Adrianus Wolphardus. Bp., 1939. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 1.)
- Érszegi*, 2000 *Érszegi Géza*: Romana urna tegier... In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő s Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc–Szabados György. Szeged, 2000. 137–147. p.

- ETE I* Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Kiad.: Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond–Karácsonyi János. I. köt. 1520–1529. Bp., 1902.
- Eubel III* *Conradus Eubel: Hierarchia catholica medii aevi. Vol. III. 1503–1600. Ed. 2. Incoh. Guilelmus van Gulik, ed. curavit Ludovicus Schmitz-Kallenberg. Münster, 1923.*
- Fógel, 1913* *Fógel József: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Bp., 1913.*
- Fógel, 1917* *Fógel József: II. Lajos udvartartása, 1516–1526. Bp., 1917.*
- Fraknói, 1878* *Fraknói Vilmos: Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban 1878 májusában. In: Magyar Könyvszemle, 3. (1878) 121–153. p.*
- Gail, 1983* *Anton J. Gail: Einleitung. In: Erasmus von Rotterdam: Adagia. Lateinisch/Deutsch. Auswahl, Übersetzung und Anmerkungen von Anton J. Gail. Stuttgart, 1983. (Universal-Bibliothek 7918.)*
- Jakó, 1991* *Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604. Szeged, 1991. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1. Erdélyi könyvesházak I.)*
- Jakubovich, 1923* *Jakubovich Emil: Magyar felségfolyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből. In: Magyar Nyelv, 19. (1923) 126–130. p.*
- Kelényi, 1939* *Kelényi B. Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. In: A Fővárosi Könyvtár Évkönyve, 9. (1939) 43–139. p.*
- Köblös, 1994* *Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri, és pozsonyi káptalan adattárával). Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.)*
- Kolozsmjvk II* A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). Kiad.: Jakó Zsigmond. II. köt. Bp., 1990. (A MOL kiadványai, II/17.)

- Középkori*, 2000 *Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltárban (1300–1525)*. Gyűjt.: Balogh István, kiad.: Érszegi Géza. Nyíregyháza, 2000.
- Kubinyi*, 1999 *Kubinyi András*: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM könyvek 22.) 193–211. p.
- Lakatos*, 2008 *Lakatos Bálint*: Pelei Tamás Erasmus-kötetének glosszái (1515–1540k.). In: *Enumeratio. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae III.* országos konferenciáján elhangzott előadások. Szerk.: Tóth Iván – Jutai Péter. Bp., 2008. 81–88. p.
- Mályusz*, 1971 (2003) *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. 2. kiad. Bp., 2003.
- Memoria rerum* *Memoria rerum 1504–1566*. S. a. r., jegyz.: Bessenyei József. Bp., 1981. (Bibliotheca historica)
- Mon. rustic.* *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Coll. Antonius Fekete Nagy, edd. Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi. Bp., 1979.
- Petri VI* *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. VI. köt. Birto-
kosok, családok története, L–Z. Bp., 1904.
- Radó*, 1944 *Radó Polikárp*: Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. Bp., 1944. (Az OSZK kiadványai 12.)
- Soós*, 1999 *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340–1540. Bp., 1999.
- Sörös*, 1907 *Sörös Pongrác*: Jerosini Brodarics István (1471–1539). Bp., 1907. (A Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből 62.)
- Szakály–Szűcs*, 2005 *Szakály Ferenc – Szűcs Jenő*: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. Bp., 2005. (História könyvtár, Okmánytárak, 4.)

- Végh* I–II *Végh András*: Buda város középkori helyrajza. I–II. köt. Bp., 2006–2008. (Monumenta historica Budapestinensia XV–XVI.)
- Vekov*, 1994 *Károly Vekov*: Locul de adeverire din Alba-Iulia (secolele XIII–XVI.). Cluj-Napoca, 2003. (Bibliotheca rerum Transilvaniae XXIX.)
- Vekov*, 1996 *Vekov Károly*: Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996.
- Zichy* XII A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. XII. köt. Kiad. Lukcsics Pál. Bp., 1931.

NAGY GÁBOR

„...ÉN NEM VAGYOK SEM ISTHVÁNFFI, SEM MÁGNÁS...”

Források a kortörténetíró Joó János életéhez és korához

Krakkóban, 1596. augusztus 4-én ragadtatta magát e szavakra kazaházi Joó János egy, az uralkodójának, Rudolfnak írt levelében.¹ Sanyarú helyzetét igyekezett velük kifejezni, az említettek, folytatta, „auctoritate, opibus et longa rerum experientia pollent”, ő meg csak egy szegény, tapasztalatlan nemes. Ha ennyire nem is volt hátrányos helyzetű – ekkor már tíz éve viselte a királyi személyes jelenlét helytartóságát –, alakja ma mégis kevésbé ismert. A megismerésével nyerhető tudás többféleképp is paradigmatisz lehet: Rudolf-kori történetünk értelmezését segíti azok pályájának a vizsgálata, akik az elithez igyekeztek tartozni, a századforduló történetírásának tanulmányozása pedig segít megérteni a magyar nemzettudat egy máig ható kora újkori módosulását.

Ami az elithez tartozás szándékát illeti, ez Joó esetében a jelenleg rendelkezésre álló kevés adat mellett is kimutatható. Édesapja nemességet szerezve a kincstári jogügy-igazgatóságig vitte, ő maga padovai tanulmányok² után különböző kancelláriákon dolgozva már köznemesként a Magyar Tanács (Consilium Hungaricum) tagja lett, ami akkoriban ritkaságnak számított. Pályája eddig bizonyosan az udvart megbízhatóan szolgáló hivatalnoké, ennek is része lehetett abban, hogy 1587-től személynök volt, azaz egyike az ország nagybíráinak és az országgyűlési tanácskozások irányítóinak. Akméja az 1590-es évekre eshetett: az udvar(ok) és a rendek bizalma is megmutatkozott iránta. E bizalomnak is köszönhető, hogy feltűnik a hosszú háború néhány diplomáciai eseményénél is: 1594-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen kért segílyt, egyik előkészítője volt a Báthori Zsigmond fejedelem-

1 „...ego nec sum Istvanffy, nec ullus ex magnatibus...” lásd saját kezű, vörös viaszpecsétes levelét, Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Ungarische Akten (= UA) Allgemeine Akten (= AA) Fasc. 129. Konv. C fol. 9–10., itt: 9r. Vajon a fogalmazása pontatlan, vagy Istvánffit nem tekintette mágnásnak, vagy a ‘magnates’ itt elsődlegesen a diplomáciai küldetéshez szükséges vagyonnal rendelkezők helyett értendő?

2 1569–1571 között, Veress Endre adattárát idézi *Pálffy Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16-17. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 307–332. p. (a továbbiakban *Pálffy*, 2002.), itt: 317. p.

mel 1595-ben megkötött prágai szerződésnek, 1596-ban pedig tagja a lengyelországi követségnek. Kegyelettségét mutatják századfordulós birtokszerzései is, a háború iszonyata, valamint az uralkodó és a rendek egymástól való távolodása közepette azonban mind nehezebbé vált egyszerre több irányban megfelelni. Joó – amennyire ez jelenleg tudható – anyagi kárai miatt 1601-ben többféleképp nekitámadt Mátyás főhercegnek, ám ahhoz, hogy emiatt 1603 novemberében felségsértés vádjával le is tartóztassák, másik magyar, az újdonsült főúr, Illésházi István³ közreműködése kellett. A kora újkorban azonban még a felségsértés sem jelentette feltétlenül egy pálya végét. A volt személynök minden vagyonát elveszítette ugyan, de kegyelemben részesült és megkezdte a visszakapaszkodást. Ennek folyamán érte a halál, 1610. február 13-án ugyanis hitvesét már özvegyének írják.⁴

Ami a századforduló történetírásának tanulmányozását illeti: Joó János kortörténet-írással is foglalkozott. Munkái közül Kulcsár Péter monumentális gyűjteménye egyet tart számon,⁵ magam jelenleg bizonyosan hét, feltételesem további három, a hosszú háborúval foglalkozó kortörténeti feljegyzés szerzőségét tudom hozzá kötni. Mivel a XVII. században szilárdult meg az a felfogás, amely szerint a magyar nemzetet magára hagyták, elárulták, „két pogány közt” él, ellenük küzd szabadságáért – majd ebből megszületett az a szemlélet is, amely folyamatosan oszt múltat és jelent „mi”-re és „ők”-re, „magyarrá” és „idegenre” – foglalkozni kell azzal a metamorfózissal, amelyben a német a másik pogánnyá lett. Ez az átváltás elválaszthatatlan a XVI. századi tapasztalatoktól, amelyek egy megörökítője a személynök, életpályájának a feltárása tehát – különösen a magyar történeti önkép jelenlegi zavarodottsága⁶ közepette – fontos. Az alábbiakban e pálya néhány szakaszából idézek fel, zömmel levéltári források alapján, továbbá közlöm Joó három, eddig kiadatlan szövegét.

3 Róla lásd legújabban *Péter Katalin*: Illésházy Istvánról. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio philosophica*. 2008, Tom. XIII. fasc. 2., 127–166. p. (A szöveg a neten is megtalálható: http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/127.pdf)

4 Magyar Országos Levéltár (= MOL) A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratórája. Libri regii (= A 57) 6. kötet, 169ab. (A királyi könyvek minden hivatkozásán az Arcanum által kiadott CD anyaga értendő.)

5 „Expugnatio arcis Novigrad” (Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700. Composuit Kulcsár Péter. Bp., 2003. (a továbbiakban: *Kulcsár*, 2003.) 265. p.

6 Joó kora kapcsán ennek példája Pálffy Géza és Öze Sándor két-két, Bocskai mozgalmával foglalkozó írásának stílusa, valamint érvelésük technikája. (A szövegeket lásd a 3. jegyzetben idézett kötet 187–244. oldalán, az írások a neten is elérhetők a <http://www.uni-miskolc.hu/~philos/public2008f2.html> linkről.)

Egy szegény titkár 1580 körül

Joónak egyelőre sem születési dátuma, sem édesanyja nevét nem ismerem. Édesapja, Balázs még Ferdinánd uralma végén lett királyi jogügy-igazgató.⁷ A király érdekeinek védelmezése közben természetesen a maga számára is sikerült birtokokat szerezni,⁸ így részesült 1576-ban a férje meggyilkoltasáért elítélt Maghy Zsófia javaiában.⁹ János fia számára – aki a Haditanács kancelláriáján (Hofkriegsratskanzlei) titkárkodott havi 20 guldenért¹⁰ és akinek ez volt az első állása Rudolfnál¹¹ – ekkoriban akarta a razinakeresztúri Bocskay György halálával megüresedett magyar titkári állást megszerezni.¹² A fiút végül 1578. július 1-jei hatállyal ne-

7 A Magyar Kamara 1573. évi „Status erogationis”-a szerint 1563. június 27. óta kapott ilyen minőségében évi 360 forint fizetést, lásd ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Hofffinanz Ungarn (= HfU) r. Nr. 52., 1587. Dez., fol. 151–243., itt: 170.

8 Például: 1563. május 4-én Vas és Zala megyében negyedmagával (MOL A 57 3., 753.) – ez az adomány kevéssel directori kinevezése előtt kelt (egyik társa a szintén a kamaránál alkalmazott Johannes Ankerreither, aki utóbb Joó Jánosnak is birtokostársa lesz, például Egyházashollóson); 1563. november 16-án Ferdinánd elrendelte beiktatását bizonyos Szabolcs, illetve Zemplén megyei birtokokba (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 47., 1587. Jul., fol. 9–10. – ezt, valamint a 108., a 116., a 117., a 119. és a 120. jegyzetben említett bécsi illetőségű forrásokat Fazekas István regiszteréből vettem, akinek nagyvonalú segítségét ez úton is köszönöm); 1576. április 2-án Ugocsa, Szabolcs és Zemplén megyében fiával, Jánossal valamint Chernel Tamás prothonotariussal együtt (lásd a 8. jegyzetben). Chernelre ez esetben azért figyeltem fel, mert rokona volt nemesapáti Zalai (másként Tutor) Benedeknek, akivel majd Joó János próbál közösen birtokot szerezni.

9 Az április 2-án kelt adomány: MOL A 57 4., 47. Az áldozat, a sokat hadakozó Székely Antal haláláról Isthvánffi is megemlékezett, lásd *Isthvánffi, Nicolaus: Historiarum rerum Ungaricarum libri XXXIV. Coloniae Agrippae, 1622* (a továbbiakban: *Isthvánffi, 1622.*), lib. XXV., 542. Megjegyzendő, hogy Miksa, miután Székelyt hatalmaskodásai miatt több vármegye feljelentette, éppen Joó Balázs *advocatust* jelölte ki patrónusául (*Isthvánffi, 1622.*, lib. XXI., 426–427.).

10 Továbbá még évi 52 tallérémyi támogatást (Zuebußgeld), amint ez Ernő főherceg Bécsből 1581. december 15-én Rudolfnak írt leveléből (ÖStA UA AA Fasc. 113. Konv. C. fol. 106–107.) tudható, a szöveg kiolvasását Fazekas Istvánnak köszönöm.

11 Lásd III. Ferdinánd Prágában 1645. február 13-án kelt rangemelő oklevelét, MOL A 57 9., 619–621., itt: 620. Az e forrásban szereplő közlés, amely szerint Joó János harmincöt éven át szolgált Rudolfnak („per triginta quinque ut minus annorum curricula”), nyilván Miksa idejével együtt értendő. Joónak az elődjének tett szolgálatokairól maga Rudolf is megemlékezett egy Prágában 1585. május 5-én kelt adománylevelében (MOL A 57 4., 427–428.).

12 A Pozsonyban, 1576. január 18-án kelt, papírfelzetes gyűrűspecsétű levelében arra hivatkozva kéri fia áthelyezését, hogy a directorság vállalása óta rengeteget szolgált, nem kért cserébe semmit várva, hogy a kegy rá is ragyogjon, ám szeretné még megérni János előmozdítását (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 106. Konv. A fol. 30–31.).

vezték ki kancelláriai titkárrá,¹³ noha ezt megelőzően is találkozni a nevével a magyar titkár helyén.¹⁴ Fia áthelyezését megérvén az édesapa 1579 nyarán kérte saját elbocsátását,¹⁵ majd hamarosan meghalt.

Az említett kamarai kiadásjegyzék szerint Joó János fizetése ekkor évi négyszáz forint volt.¹⁶ Csekély mértékben bár, de részesülhetett abból az összegből, amely a kancellárnak az oklevelek kiállításáért járt, állása pedig egyebek között kijárói megbízások elfogadására is alkalmassá tette.¹⁷ Az így szerzett bevételei sem voltak túl magasak, ismételten sürgette, például egy 1579. szeptember 16. előtt kelt levelében¹⁸ annak a 445 rénes forintnak a kifizetését, amellyel az uralkodó titkára ekkori feleségének¹⁹ tartozott. Rudolf az összeg megadását a Magyar Kamara jövedelmei terhére rendelte el feltehetően még 1579 tavaszán, legfeljebb két év futamidővel.²⁰ A tartozás még így is kalandos életűnek bizonyult, előbb az Ernő által a Kamarának küldött mandátum kallódott el, utóbb a kifizetési kötelezettség átkerült az Udvari Kamarához. Az összeg feléig valamiképp kárpótolták Joót, aztán az akta is-

13 Az adatot a Magyar Kamara 1583. évi „Status erogationis”-a (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 46., 1583. Dez. fol. 1–62.) tartalmazza.

14 Például Rudolf egy Prágában 1578. március 22-én kelt adománylevelén, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 41., 1580. Juni fol. 35–36.

15 Amiként Ernő főhercegnek írta, régóta szolgál, megöregedett, már nem képes megfelelni a hivatalnak, amúgy is tartozik fizetségével a Magyar Kamara (augusztus 10-én kelt kérvénye: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 40. 1579. Dez. fol. 155–156.). E hivatal másként emlékezett az együtt töltött időre: „videmus illum ima senio confectum et alias etiam in officio negligentiorum esse factum, ut in causis fisci cum ob id, tum etiam ex eo, quod tum illi in supplementum iuris fisci iuramentum per iudices decernitur illudque ipse deponere recusare solitus sit, damna non exigua fisco illata sint, invitus haud retinendus esse videretur. Nam, si invitus retineretur, cum antea fuerit negligens, posthac longe negligentior esset futurus.” A Magyar Kamara opinója: uo., fol. 153.

16 Ernőnek a 10. jegyzetben hivatkozott levele némileg másképp tájékoztat: a főherceg szerint Joónak Rudolf 1578. november 27-től évi háromszáz tallért engedett, ami aztán a magyar kancellár közreműködésével négyszázra emelkedett.

17 Talán ilyen közreműködés lehet Rudolfnak egy Bécsben, 1583. március 8-án kiállított oklevele mögött, amelyben az uralkodó Varasd vármegyei birtokokat adományozott három hívének, az első helyen megnevezett Matthias Beleciensisről megemlítve, hogy Joó János scribája. (MOL A 57 4., 357.)

18 Ernő főherceghez, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 40. 1579. Sept. fol. 136. A verzón olvasható egyik rájegyzés: Fiat 16. septembris 79.

19 Margaretha Lötterin, lásd hozzá *Pálffy*, 2002. 317. p. (Az adatot Fazekas Istvánnak köszönöm.)

20 Ernő Bécsből május 20-án a Magyar Kamarának: Rudolf „beninge decrevit, ut dicta summa illi ex proventibus camerae istius, si non unius, duorum tamen annorum spatio exolvatur” ÖStA FHKA HfU r. Nr. 40. 1579. Maj. fol. 135.

mét megpihent. A titkár, akinek elárvult testvéreiről²¹ is gondoskodnia kellett és – bevallása szerint – semmi dolga nem volt Prágában,²² 1580 végén azzal együtt is képtelennek mondta magát az ott-tartózkodás költségeinek viselésére, hogy az uralkodó további száz tallér segélyben részesítette.²³ Tartozott Joónak és testvéreinek a Magyar Kamara is, atyjuk fizetésének egy részével, kb. hétszáz tallérral. Ennek megadását Joó arra hivatkozva kérte 1581 elején, hogy egyik nővérét hozzáadja egy nemeshez és máshonnan nincs pénze a menyegzőre.²⁴ E levelében is említette, hogy folyamatosan valamelyik udvarban tartózkodik, ennek költségeit nem tudja állni (hasonló gondjuk másoknak is volt, például a már régóta tanácsstag

-
- 21 Joó esetében Nagy Iván monumentális művének vonatkozó része (5. kötet, 349.) használhatatlan. Fivérei közül az egyházi pályát befutott Balázst, továbbá egy Pált nevez meg egy 1592 végén kelt prágai minuta, lásd ÖStA HfU r. Nr. 59. Konv. 1592. Nov., fol. 1033. (consensus a Szabolcs megyei Tuzsér possessióra – ezt még Ferdinánd adta az apjuknak), továbbá a későbbiekben ismert egy László, mint adószedő. Nővérei közül egy férjhez ment 1568-ban (ennek alkalmával az apa az uralkodó meghagyására 42 forint értékű aranyozott poculumot kapott, lásd ÖStA FHKA HfU r. Nr. 40. 1579. Sept. fol. 231.).
- 22 „Domi autem multis orphanorum quondam patris mei tum quoque propriis impediō curis et negotiis. Quare supplico iterum humillime vestrae sacratissimae maiestati, liceat mihi tandem vestrae maiestatis clementissima venia domum redire. Certissimum enim est me ad hanc Pragensem residentiam non sufficere. Expeditiones quoque nullae sunt neque futurae sunt imposterum, ob quas mihi hic manendum esset ulterius.” (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 113. Konv. B fol. 9., 1580. szeptember 3-ához rendezve, a levél címzettje Ernő.) A nemrég Prágába távozott Rudolf mellett ekkoriban Joó lehetett a királyság egyetlen képviselője. A választott kalocsai érsek (Draskovith) egyebek között azt írta Rudolfnak augusztus 30-án, Ernő három napja jelezte neki, hogy őfelsége hazaküldte titkárát, Joót s ezért vagy ő vagy Isthvánffi menjenek az udvarába (uo. fol. 7–8).
- 23 Szintén keltezés nélküli, 1580-hoz rendezett levelében: „Duo circiter sunt menses, quod subsidium, quod vestra maiestas sacra mihi ordinare dignata est, apud Cameram sollicito. Non modo id subsidium, sed nec debitum uxoris meae, quod se ad 200 tantum circiter talleros extendit, extorquere nullo pacto possum. Expensas autem, quas habui, omnes consumpsi.” (uo. fol. 72.)
- 24 Lásd feltehetőleg Ernő főherceghez írt, datálatlan levelét (a hátdoldali rájegyzés szerint 1581. március 4.): „Debet Camera Hungarica mihi et fratribus et sororibus meis exiguum quoddam paternum debitum, circiter 700 tallerorum. Quia autem sororem maiorem natu cuidam nobili desponsavi et ad nuptiarum celebrationem aliunde mihi nunc pecunia non suppetit, quam ex hoc debito, ideo vestrae serenitati humilime supplico...” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 43. 1581. Márcz. fol. 32.)

Istvánffi Miklósnak²⁵), prágai léte jelenleg haszontalan, az Udvari Kamara pedig teljesítse végre fizetési kötelezettségét.²⁶

Ekkoriban ért véget egy birtokszerzési kísérlete, eredménytelenül. Még 1579 májusában a Kanizsán vitézkedő gersei Pető Ambrussal, valamint Himmelreich Tiburtiuszal, továbbá nemesapáti Zalai (másként Tutor) Benedekkel közösen a Vas megyei Szent Elek (Zentelek) és Orbafalva adományáért folyamodott.²⁷ Az igényelt birtokok a megyei portai regestum (portajegyzék) szerint nem jelentettek nagy vagyont,²⁸ de még így is akadt más folyamodó.²⁹ Aki nem folyamodott értük, az a kor egyik igen híres világi arisztokratája, Batthyány Boldizsár volt – ő ugyanis a birtokos, Zenteleki István halála után egyszerűen elvette azokat Petőtől³⁰ és németújvári uradalmához csatolta. A birtokok végül, Rudolf Prágában, 1581. július 21-én kelt adománya szerint Batthyányéi lettek.³¹

25 A Magyar Kamara egyebek között így írt Rudolfnak 1577. november 20-án egy Istvánffi-supplicatiohoz csatolt opiniójában: „Videmus eum in Aula maiestatis vestrae sacrae esse continuum credimusque non exiguis sumptibus ipsi ad continuum residentiam opus esse.” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 36. 1577. Dez., fol. 14.) – miközben előfordult, hogy Istvánffi több, mint húsz hónapot töltött az udvarban (lásd a Batthyány Boldizsárnak 1578. június 26-án Bécsből írt levelét, MOL P 1314, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles, Filmtár X 81, a 4384. doboz 21024. felvétele).

26 „Caeterum, quam continuus esse debeam apud vestrarum maiestatum aulās, novit et videt vestra serenitas. Expeditiones autem quam paucae et nullius momenti sint, illud quoque non ignorat vestra serenitas ita ut sustentationem aliunde habere non possim, quam tantum ex annuo meo stipendio. Quare supplico vestrae serenitati humilime, dignetur simul Aulae Camerae iniungere, ut mihi quouque, id quod debet, persolvat, ut habeam modum servitium meum continuandū. Nam et nuper ad mandatum serenissimi archiducis Maximiliani, domini mei clementissimi non amplius, quam tantum 100 floreni mihi dati per eam fuerunt.”

27 ÖStA FHKA HfU r. Nr. 43. 1581. Aug., fol. 9.

28 A melléklet szerint Zentelek 6 porta, 21 szegény és zsellér, 16 elhagyott, Orbafalva 7 porta, 9 szegény és zsellér, 6 elhagyott, 1 servitor.

29 Az illető, Tarnóczy Farkas személyére azért is figyeltem fel, mert ekkoriban viszályba keveredhetett Zrínyivel és Batthyánnyal. Egy 1579. október 10-én kelt, Rudolfhoz írt supplicatiojában egyebek között azt eleveníti fel, hogy Zrínyi őrizetlenül hagyta Kanizsa várát, ő bezzeg első szóra odament. (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 40. 1579 Okt. fol. 55.) A kalocsai érsek (Draskovith) viszont arról tájékoztatta az uralkodót Rákosról 1581. június 23-án kelt levelében, hogy Batthyány és Zrínyi külön-külön és együtt is felhívták a figyelmét, Kanizsát nagy veszély fenyegeti Tarnóczy Farkas miatt (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 113. Konv. C fol. 25–26.).

30 Zenteleki gersei Pető mostohafia volt, azaz ez utóbbi a felesége jegyajándéka révén vált érdekeltté az ügyben.

31 Miután maga is folyamodványt írt, elengedett ötszáz forint kamarai tartozást, visszaadott Rudolfnak egy várományos-levelét száz jobbágyról, amelyet még Miksától kapott, és kétezer forintra kárpótolta Petőt.

E szórványos adatokból az mindenképp megállapítható, hogy Joó anyagi helyzete az 1580-as évek elején bizonytalan volt. Ennek egy lehetséges következménye, ha a titkár fokozottan igyekezett megfelelni az uralkodó vagy Ernő főherceg elvárásainak. Ezt mindenesetre nem nehezítette meg az a körülmény, hogy az ebből az időszakból jelenleg ismert egyetlen birtokszerzési kísérlete éppen annak a Batthyány Boldizsárnak az erőszakosságán bukott meg, akit az 1580-as években a királyság irányítóinak egy része hol megölni akart, hol foglyul ejteni, hol csak perbe fogni.³² E tervezgetések résztvevője volt Joó János is.

Őfelsége méltóságának védelmezője

Az, hogy az 1570-es évek végén a belpolitikai feszültség³³ nőtt, elválaszthatatlan volt az új lengyel királyhoz fűződő reményektől illetve félelmektől. 1577 nyarán a királyi helytartó, Radéczi István egri püspök már az elégedetlenség növekedéséről és a Báthorival kapcsolatos várakozások erősödéséről tájékoztatta Ernő főherceget,³⁴ más névtelen levélben taglalta, hogy Forgách Simon, Batthyány, Nádasdy Ferenc és Zrínyi György összejárnak, erdélyi és lengyel kapcsolatokat tartanak

32 Ennek néhány részletét lásd *Nagy Gábor*: Tu patriae, illa tuis vivet in historiis. Előkészület egy új Isthvánffi Miklós életrajzhoz. In: Századok 142. (2008) 5. sz. 1209–1248. p. (a továbbiakban: *Nagy*; 2008.), itt: 1223–1228. p.

33 Okai között a katonák fosztogatásai, továbbá a felekezeti viszonyok változása illetve a királyi felség és a rendek közötti hatalommegosztás kérdése egyaránt megtalálható volt. Az elsöre folyamatos volt a panasz, az utóbbi kettőhöz lásd Radéczinek Pozsonyból 1577. május 29-én Ernőhöz írt levelét, kiadása: Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk.: Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád. I–XII. köt. 1526–1606. Bp. 1874–1917. (a továbbiakban: MOE) VI. köt. 189–190. p.

34 Most tért vissza Pomóról (apátság Vas megyében), növekvő elégedetlenséggel találkozott: „...homines ... arrogancius, quam antea diatam expetere, Polonorum fortunae elevare, suas deflere ac unum esse omnium finem, ut salutis racio Polonico exemplo quaeratur. Petituos se diaeta dicunt, quoniam defendi non possent, vel saltem regno maiestas sua renunciet, ipsis non defuturos amplissimos modos tutelae et salutis. Quo haec urgeant, serenitas vestra conicere potest. Nescio quiddam aliud Turcarum quidam nuper Levae dixisse fertur, cum enim pecuniam ille, qua rediemretur, Levam pertulisset ac a nostris prandio susceptus hillarius perpotasset, quibusdam exquirentibus dixit viginti esse ex pocioribus regni, qui iam in verba Poloni iurassent. Haec ipsa ad me pertulit honestus vir, cuius nomini parco, qui inetrfruit, dum haec Turca dixisset.” (A június 20-án kelt levele: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 111. Konv. A. fol. 63–64.)

fenn.³⁵ Utóbb ismét az egri püspök hívta el az uralkodó figyelmét arra, hogy többen úgy tekintenek István királyra, mint Messiásra,³⁶ a Szatmár és Németi mezővárosok birtoklása kapcsán támadt vitában is István király kötekedő ármányát látta és Rudolf maiestasát féltette tőle.³⁷

1577 elején az uralkodói tekintély megvetésének tekintette Ernő főherceg, hogy sok báró, „videlicet Nadasdius, comes Zrinii, Bathianii et complures alii” Rudolf kifejezett kérése ellenére sem óhajt elmenni Miksa temetésére. Az urak arra hivatkoztak, hogy a pozsonyi octáván sürgős dolguk van, ám a főherceg segített ezen: Radéczivel felfüggesztette és elhalasztatta mindegyikük ügyeinek tárgyalását.³⁸ Újabb huzakodásra adott alkalmat a Kanizsához vezető utak elzárásának az 1578. évi országgyűlésen is tárgyalt³⁹ terve. A munkálatokhoz még embereket is felajánló Károly főherceg biztosai egy álló napon át győzködték Batthyányt és Nádasdyt ezek újudvari táborában, hogy építsenek egy castellumot. A két főúr legenyhébb válasza az volt, nem parasztok ők, nem is fát vágni jöttek ide, hanem megküzdeni az ellenséggel. Batthyány öntudatosan felelgetett: Károly főherceg írhat, amit akar, neki arra kevés gondja van, szabad ember, a király is csak törvényesen járhat el ellene, stb.⁴⁰ Zrínyi itt már nem szerepelt azok között, akik az udvar mind nagyobb ellenszenvét vívták ki – noha természetesen neki is voltak sérelmei.⁴¹

35 Datálás nélküli szöveg, ÖStA HHStA UA AA Fasc. 112 Konv B fol. 25. (könyvben olvasható másolatban: fol. 37). Nádasdy felesége Báthori-leány, Forgách Simon testvére, Imre másodjára a Zrínyi-családból nősült, Batthyánynak Zrínyi György a sógora volt, stb. A személyes viszonyok feltárásáig mindebből nem érdemes politikai kapcsolataik minőségére következtetni, hiszen például a két utóbbi főúr között szinte életveszélyes gyűlölség alakult ki, amelyet a közösen kivívott kacorlaki győzelem (1587) enyhített ugyan, ám Debreczeni György ügyében a két főúr ismét szembekerült egymással.

36 „Summum est, ut advigiletur adversus conatus nefarios, nam propter Polonum animi elati sunt et hunc ipsum quidam suae liberationis futurum putant esse Messiam. Quae spes inanis erit, si vigilabitur, si suspecti loco moveantur...” 1580. január 2-ai levele, feltehetően Ernő főherceghez: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 113 Konv. A fol. 1–2.

37 Ironikusan fogalmazott ez ügyben a Pozsonyból, 1581 április 9-én kelt levelében: az elején kell ellenállni, lám, a moszkvai uralkodó akkor volt engedékeny, amikor szilárdnak kellett volna lennie, „már nemcsak az ellenség veti meg, hanem az övéi is, hogy az egész világról ne is beszéljek”, teszi hozzá (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 113. Konv. C fol. 16–17.)

38 Lásd Ernő az ügyben 1577 márciusában kelt fogalmazványait, ÖStA HHStA UA AA Fasc. 111 Konv A fol. 13–18.

39 Az 1578:XXVIII. törvénycikk szerint Rudolf Zrínyit, Batthyányt, Salm grófot, Nádasdyt, Ladislaus Poppelt és Kielmant küldje oda tanácskozni, „ubi et quibus in locis ea obstructio fieri debeat” (MOE VI., 329.)

40 Datálás nélkül, ÖStA HHStA UA AA Fasc. 112 Konv B fol. 27–32. (olvashatóbb másolatban: 33–35.)

A consilium Hungaricum némely igen jelentős, de meg nem nevezett tagja („etliche aus derselben fűrmembsten hungarischen Räten”) már 1580 elején Batthyány, Nádasdy, és három másik személy őrizetbe vételét javasolta Ernőnek.⁴² A főherceg akkor erre még nem látott okot, később viszont Batthyányt tartotta felelősnek⁴³ az országgyűlés példátlan eredménytelenségéért. A következő, az 1582 elején tartott ugyan szabályos véget ért, ám lezárultával Batthyány már szükségét érezte annak, hogy a megfelelő ember előtt védekezzék az országgyűlések megzavarásának vádjával szemben: levélben is, megbízottja révén is Trautsonhoz fordult.⁴⁴ Ha már ekkor rossz viszonyban volt Zrínyivel, az indokolhatja azt is, hogy az udvar épp ebben az esztendőben egyezett meg Csáktornya urával a dunántúli kerületi főkapitányság újbóli felvételéről.

Az 1583. évi diaeta előkészítésének részeként az év elején Rudolf elküldte Joó Jánost Báthori Miklóshoz tanácskozni az előző gyűlések zavarairól, és az ez évre hirdetett nyugodt megtartásának lehetőségéről. Joó a küldetéséről Kassán február 3-án készített terjedelmes beszámolót, amelynek végén egyebek között arra is felhívta királya figyelmét, hogy nagy az elégedetlenség arrafelé. Az országbíró megnyerésének egyik eszköze volt egy Joó által kézbesített levél is, az első, amelyet az uralkodó saját kezével írt egy magyarnak.⁴⁵ A kedvesség sok jelére Ecsed ura azt válaszolta, ha betegsége miatt nem vehetne részt a diaetán, rokonát, Istvánt⁴⁶ küldi

41 Ismételten nehezményezte például, hogy apja érdemeit nem veszik eléggé figyelembe, lásd egyebek között az Ozalyról 1573. július 6-án kelt levelét (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 101. Konv. F fol. 29.), Hanns Trautson fogalmazványát 1573. augusztus 12-éről („fidelium suorum et optimi quondam parentis sui servitiorum minorem, quam par videatur, rationem haberi” uo. Fasc. 102 Konv. A fol. 10., aki apja példájával buzdítja és közli vele, hogy a kanizsai kapitányág vállalásáért támasztott feltételei az uralkodó számára elfogarhatatlanok), stb. Zrínyit támogatta a közhangulat is, amikor például a fiscalis director (éppen Joó Balázs) horvátországi birtokokat perelt tőle, a rendek 1578-ban atyja érdemére hivatkozva ismételten kérték a per lezárítását (lásd például harmadik feliratukat, MOE VI. köt. 302–309. p., itt: 308. p.)

42 „...kein anderen weg der Sachen zu helfen hab, denn dass sie sich der Rädlfürer, als desz Batthyán, Nádasdy, Forgach, der zweien Reway mechtig mache und sie in Verhaftung bring...” írta Rudolfnak a főherceg, idézi MOE VI. köt. 346. p.

43 Lásd hozzá MOE VI. köt. 352. p.

44 Május 1-jén tudatta vele, hogy familiárisát, Oroztoni Miklóst bizalmas ügyben küldi hozzá, május 19-én pedig levélben cáfolta neki, hogy megzavarta volna a korábbi diétákat, lásd ÖStA HHStA UA AA Fasc. 114. Konv. A. fol. 97–98., illetve 116–117. Az 1507-ben született Trautson udvarmestersége az uralomváltással megszűnt ugyan, de tekintélye megmaradt.

45 „...manu propria scriptis literis (quod hactenus nemini Hungarorum contigisset)...” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 114. Konv. B. fol. 11–12.

46 Miklós testvérének, Györgynek a fia, nagybátyja halála után maga is országbíró. Az ő húga volt Erzsébet, Nádasdy felesége. Más húga, Klára az alább említendő Várdai Mihály neje volt.

maga helyett, a szomszédainak pedig szól, hogy menjenek el. Joó azt is megírta Rudolfnak, nem tudja, hogy az István lengyel királytól Erdélybe tartó Kendi Sándor,⁴⁷ aki vele egy időben ért oda, miről beszélgetett Báthori Miklóssal. Hite szerint nem csekély jelentőségű ügyekről, ám vele Báthori csak annyit közölt, hogy a király Kendivel a bátyja⁴⁸ végtisztességéről tárgyalt. Joó igyekezett magát hasznossá tenni: visszaútajában betért Várdai Mihályhoz is, kémkedni („ut, cuius esset animi, expiscar”). Megírta továbbá, hogy Várdai jönni fog a diaetára, reményei szerint mások is, valamint, hogy a nemesség között hatalmas a gyűlölködés, állítólag azért, mert senki sincs, aki büntessen. Mindannyian a katonaságra panaszkodnak, különösen a németre, mert az – ahogy mondják, teszi hozzá óvatosan Joó – semmivel nem elégedik meg és mindent rabol. A gondok okaira is utal: mértékletes fegyelmezővel és ellátmánnyal lehetne reménye annak, hogy ne legyenek panaszok, jelenleg nagy errefelé a katonák szabadossága, amit kapitányaik is bőven megengednek. Tudomása szerint ezek közül sokan úgy gyarapítják vagyoniukat, hogy közkatonáikat a falvakra küldik élelmezésüket megtakarítandó.

Az 1583. évi országgyűlés is zajos lett végül. A körmöcbányai követ ördögnek látta Batthyányt,⁴⁹ Radéczi az ő és Nádasdy meggyilkolását javasolta, csak előbb rendeződjék a viszony a lengyel királlyal.⁵⁰ Ernő főherceg parancsára Joó sokat tárgyalt a helytartóval az ügyről, több opiniót is készítettek közösen, olykor, amint az alább közölt szöveg⁵¹ is mondja, bevonták a tanácskozásba az ekkor tanácsos Pálffy Miklóst is. A meg nem nevezett két, mai szóval dunántúli mágnást meg kell büntetni, egyébként megnézheti a felség, mekkora lesz a szarvuk. E levelében Joó még nem tartotta végrehajthatónak országgyűlésen történő letartóztatásukat, egy év végi, Radéczivel közös véleményében már igen – közben ugyanis eszükbe jutott példaként Dobó István és Balassa János esete 1569-ből.⁵² A Batthyány és Nádasdy elleni

47 Ekkor éppen Báthori Zsigmond egyik gyámja, 1594 augusztusában a fejedelem egyéb, az oszmán birodalommal való szembefordulást ellenző tanácsurakkal együtt meggyilkoltatja.

48 Az 1581-ben elhunyt Kristóf.

49 „Der Batthyanyi den man zuwor wie ein Engel gehalten, ist gar zu einem Teufl worden und der meiste Radlfürer in dergleichen Sachen.” Idézi Fraknói, MOE VII. köt. 130. p. 2. lj.

50 Május 17-én kelt levelében, ÖStA HHStA UA Acta comitialia (= Com.) Fasc. 386. Konv. C. fol. 70–71.

51 Lásd az 1. számú mellékletet (ÖStA HHStA UA Com. Fasc. 386. Konv. C. fol. 133–134.)!

52 „... quod etsi in priore opinione visum fuerit, quod ante diaetam et non in ipsa diaeta puniantur, tamen occurrit nunc exemplum in contrarium. Nam tempore divi imperatoris Maximiliani sua maiestas Stephanum Dob et Joannem Balassii sub diaeta non citatos in anticamera honeste reservavit, donec in consilio de factis eorum deliberatum fuit. Et intellecto, quod capi possent, capti postea fuerunt. Agebatur enim etiam tunc, sicut et nunc, de crimine laesae maiestatis.” A december 27-én kelt opinio: ÖStA HHStA UA Com. Fasc. 386. Konv. C. fol. 93–94.

vádakat 1585 elején Joó, miközben sokadjára javasolta letartóztatásukat Ernőnek, így összegezte: „Quod autem hi in flagranti crimine fuerunt et modo quoque sunt, demonstratur ea, quae in praeteritis diaetis ac post ipsas dietas facta sunt, videlicet perturbationes praeteritarum diaetarum, Calendarii repudiatio, legum cessatio, seductio eorum, qui in Sclavonia voluntati suae maiestatis adhaeserant, thipographiarum usus, constitutiones privatae contra mandata suae maiestatis et similia.”⁵³

Joónak sokszor adhatott munkát, hogy a főurak mozgása az udvart folyamatosan érdekelte.⁵⁴ Úgy tűnik, a titkár a koncepció változásait, ha nem is szolgáiban, de igyekezett követni, például amikor Rudolf Batthyány és Nádasdy bécsi elfogását akarta, ő Radéczivel közösen ehhez adott körületekintő, ám olykor a helytartóénak ellentmondó tanácsokat Ernőnek.⁵⁵ (A gyakori közös tervezetés Radéczival nem egyszerűen a főherceg utasításán alapult, a püspök a fiaként bánt Joóval.⁵⁶) Természetesen Nádasdyékat sem kellett féltetni, akár Isthvánffi sűgött nekik,⁵⁷ akár más, kerültek a csapdákat.⁵⁸ Utóbb ismét előkerült az a terv, hogy meg kell alkudni Zri-nyivel sógora otthoni elfogásáról. Végül ebből sem lett semmi, amiként Rudolf

53 A Pozsonyban, 1585. február 5-én kelt irat: ÖStA HHStA UA Com., Fasc. 389. Konv. B. fol. 13–16., itt: 15.

54 Ernő a Bécsben 1585. március 13-án, Joó keze által kelt levelében közölte Rudolffal: a megbízásából Joó a helytartóval tárgyalt Pozsonyban, aki elmondta, hogy merre járt és kikkel tárgyalt Forgách Simon, Nádasdy és Batthyány. Ha városokkal is tárgyalnak, meghatározó kassai polgárok szerint például kevés lesz őfelsége ottani katonasága, amikor törésre kerül sor („... milites, quos vestra maiestas illic alit, manipulum tantum esse, si ad rem veniatur...”). A hűségében kitartó Báthori Istvánt érdemes az uralkodónak újabb kegyenylvánításban részesítenie (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 116. Konv. A. fol. 44–45.) Draskovith nem ekkori votuma szerint Radéczi csak a Forgách Imre iránt bizonyos pasquillus miatt táplált gyűlölete miatt akar ártani Simonnak (ÖStA HHStA UA Com. Fasc. 386. Konv. C. fol. 102.).

55 Az 1585. április 24-én kelt levelét lásd ÖStA HHStA UA Com. Fasc. 389. Konv. B. fol. 36–37.

56 A Pozsonyban 1585. október 19-én kelt végrendeletének fogalmazása szerint: „Domino Joanni Joo ... quem loco filii habui, lego florenorum centum et ... duo vasa vini...” (MOL A 57 4., 458–460.) E bensőséges viszony mellett sincs adat arra, hogy Joó tagja lett volna a püspök humanista körének. Ennek egy lehetséges magyarázata, ha peregrináció híján műveltsége nem bizonyult megfelelőnek.

57 Ennek lehetőségéről lásd Nagy, 2008. 1227–1228. p.

58 Amikor például Rudolf Nádasdyt 1585-ben, tehát amikor az elfogós változat volt érvényben, ad dominicam Misericordiam (április 25. az ónaptár szerint) az ország dolgairól tárgyalandó Bécsbe rendelte, a főúr azzal tért ki, hogy nem tagja a consilium Hungaricumnak, ambícióval vádolnák, ha magánemberként megjelenék. Ez abból a leveléből tudható, amelyet Csejteről írt Ernőnek 1586. február 21. (az ónaptár szerint, a keltezésben: Invocavit utáni hétfő). Ebben arról tájékoztatta a főherceget, aki 27-re Bécsbe rendelte tanácskozni, hogy magánemberként nem ülhet a tanácsosok közé idén sem. (ÖStA HHStA UA AA Fasc. 116. Konv. B. fol. 35–36.)

azon kívánságából sem, hogy a két főúr a törökökkel vívott csatározások miatt békebontásért állíttassék bíróság elé.⁵⁹ 1587 végére már annyira enyhült a feszültség, hogy Batthyány és Nádasdy megjelentek az öt év elteltével ismét egybehívott országgyűlésen.

A Batthyányék elleni tervezetek közepette Joó mind kedvesebb lett az udvar számára. 1583. január 1-jével kezdődően fizetése 500 forintra emelkedett,⁶⁰ 1584 nyarán köznemesként bekerült a consilium Hungaricumba.⁶¹ (Bő két év alatt sokat öregedhetett, Ernő ugyanis a tanácsosságot kérő titkárról 1581 utolsó napjaiban még így írt: „Er noch etwas Jung”.⁶²) 1585. május 5-én Himmelreichkel közösen kapott birtokot,⁶³ féltestvérét (frater carnalisát), az ekkor Rómában tanuló Balázst Rudolf az ő érdemeire tekintettel nevezte ki 1586. március 27-én pilisi apáttá,⁶⁴ 1586. december 15-én pedig arra utasította Sopron megyét, hogy három falut vegyen el birtokosaitól és adjon át Joó Jánosnak.⁶⁵ Ez az év nagy változást hozott Joó életében: miután nyáron elhunyt a személyes, alszászi Szászy András, a tisztséget Rudolf király órá ruházta.

59 Egy 1587. augusztus 11-én kelt prágai fogalmazvány szerint nemcsak autoritása semmibe vétele, hanem a felkészületlen ország elleni nyílt török háború felidézése is az, amit ezek tettek, előbbi a katonáit küldve, utóbbi személyesen, ezért nem akarva annyiban hagyni az ügyet főpapokhoz (a veszprémihez, a helytartóhoz, a zágrábihoz, a kancellárhoz és a vácihoz) fordul, mérlegeljék, mivel büntethetők. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 119. Konv. A. fol. 89–90. A tanácsosok opiniója egyértelműen mentette a két urat, másolatát lásd *uo.*, fol. 145–146.

60 Lásd a 13. jegyzetben idézett forrást!

61 Bécsben, augusztus 7-én tette le Ernő főherceg előtt a tanácsosi esküt: „Ego Joannes Joo de Kazahaza. Quoniam sacratissima caesarea regiaque maiestas, dominus meus clementissimus in numerum suprum consiliarium Hungaricorum recipere et annumerare dignata est, iuro per deum vivum et gloriosam dei genetricem, virginem Mariam et omnes sanctos et electos dei, quod ego maiestati suae sacratissimae fidelis et obediens ero et pro posse meo in omnibus amicitia et odio sepositis recte et fideliter consulam, secreta maiestatis suae consilia nemini pandam, amicis amicus, inimicis vero inimicus ero, bonum et utilitatem maiestatis suae pro posse meo promovebo. Sic me deus adiuvet, gloriosissima virgo Maria omnes sancti et electi dei.” (MOL A 57 4., 396.)

62 Lásd a 10. jegyzetben említett levelét!

63 MOL A 57 4., 427–428.

64 MOL A 57 4., 439–440. E beneficiumot haláláig, 1605-ig bírta, lásd ÖStA FHK A HfU r. Nr. 88. 1605. Mai, fol. 230–237.

65 ÖStA FHK A HfU r. Nr. 50. 1586 Dez., fol. 48–51.

Tanácsos, személynök, kortörténet-író, diplomata

Kinevezésével Joó az ország nagybíráinak egyike lett, az ő tiszte volt az elnöklés is a köznemesek, a városok és a távol lévő főurak küldötteinek országgyűlési tanácskozásain (későbbi kifejezéssel: az alsó táblán). Alig tette le hivatali esküjét,⁶⁶ a veszprémi (Fejérvölgy István), a váci (Pethe Márton) és a csanádi (Mathissy István) püspökkel, valamint az ekkor már komáromi főkapitány Pálffy Miklóssal és a propalatinus Isthvánffival közösen levelet írt Pozsonyból 1587. március 8-án Ernőnek.⁶⁷ Az uralkodó, amint ez a levélből megtudható, bizonyos peres eljárás kapcsán hívta egybe tanácsosait, ám ők nem állhatták meg, hogy közügyekről is tárgyaljanak. Megállapították, hogy Rudolf régóta tartó távolléte káros az egyénnek, az országnak, sőt neki magának is, ezért azt határozták távollévő testvéreik⁶⁸ hozzájárulásával, hogy valakit Prágába küldenek öfelségét az ország állapotáról tájékoztatni. Miután azonban értesültek arról, hogy Ernő most tért vissza tőle, elegendőnek gondolták, ha hozzá fordulnak. Kérték, hogy a főherceg, ha jónak látja, küldje tovább irásukat az uralkodónak, de mindenképp járjon közben azért, hogy Rudolf jöjjön „suorum fidelium gravamina sublevare”. A levelüket a török–magyar harcok erősödése közepette író tanácsosok igen rossznak látták a királyság állapotát: a végvárakban nincsenek kapitányok, akik vannak, azok uralma állítólag rosszabb, mint a természetes ellenségé, akinek a megfélemezése lenne a kötelességük. A várak csaknem mindenütt romosak, azokat nem, vagy csak haszontalanul építik azok, akiknek ez a kötelességük lenne. Az ellátás a szükségesnél kevesebb, a katonákat nem fizetik, így az ellenség bármikor lecsaphat, ahogy minap is két vár elveszett.⁶⁹ Ami az igazságszolgáltatást illeti, az öt éve szünetel (bíróhiány és a naptárreform miatti⁷⁰) a nép nagy szenvedése közepette. A jogszolgáltatás abbamaradásából eredő bajok egyike, írják a tanácsosok, hogy már ritka az olyan, aki csak

66 Ennek napjával Ernő 1587. január 18-át rendelte, lásd a főherceg levelét Rudolfhoz, ÖStA HHStA UA AA Fasc. 118. Konv. A. fol. 5–6.

67 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 118. Konv. B. fol. 4–5.

68 „accedente ad id caeterorum quoque absentium nostrorum fratrum voto”, azaz a többi tanácsstagé.

69 Nem tudom, melyik kettőre gondoltak. 1586 őszén a török a Muraközt dúlta és Segesdnél győzött le egy keresztény sereget. A tanácsosok levele előtti utolsó várfoglalás viszont keresztény részről történt: február 25-én Nádasdy Ferenc vezetésével vezetésével Törökkoppányt rabolták ki (a katonák fizetlenségét enyhítendő) és gyűjtötták fel, fél év múlva pedig egy török vállalkozás végződik rosszul, Kacorlagnál.

70 A megyék egy része ragaszkodott ahhoz, hogy a Gergely-naptár bevezetését országgyűlés fogadja el, diaetát viszont Rudolf 1583 óta nem tartott.

közepesen is jártas a törvényekben, egy másika a hatalmaskodások gyakoribbá válása, következőképp a gyengék elnyomása. Ha az égi eredetű pestist és az éhínséget az uralkodó nem is hátrithatta volna el, egyebek orvosolhatók lettek volna eddig is és most is, csak térjen vissza, méltóztassék tárgyalni a korábbi országgyűléseken kértéről és törekedjék teljesítésükre, a többi országának üdve ennek az egynek a megőrzésén múlik.

Pár évvel később, az utóbb hosszúnak nevezett háború hajnalán, 1591. március 30-án Pozsonyból tíz tanácsos, köztük Joó János, már élesebb hangú levelet⁷¹ fogalmazott meg. A lényegében az előbbieket ismétlő (merthogy időközben lényegi változás nem történt) szöveg summája szerint a királyság katasztrófális állapotban van, esetleges végromlásáért a főherceg lesz a felelős („serenitati vestrae, veluti armorum gubernatori imputaturum”). Ha még egy vár török kézre jut, a magyarok, akik eddig nem kerestek más hazát maguknak, vagy megadják magukat az ellenségnek, vagy meghalnak.

Noha Joó a tanácsosok között rangban az utolsónak számított, igyekezett magát fontossá tenni, amint ezt egy Kovacsóczy Farkasnak 1591. június 4-én írt levele mutatja. Az erdélyi kancellárnak ugyanis – aki Palatich Györggyel⁷² üzent neki és akit ő barátjának, rokonának nevez – azt javasolta, legyenek mindketten kezdeményezői uralkodójuknál a másikhöz való közeledésnek.⁷³ (Annak kapcsán, hogy az ifjú fejedelem, Báthori Zsigmond hajlandóságát Rudolf mily örömmel venné, Joó magát az uralkodót idézi, anélkül, hogy erre utalna: az „tam gratum, quam quod gratissimum”⁷⁴ történnék.) Ezért, vagy másért, mindenesetre Rudolf ragaszkodott Joó jelenlétéhez,⁷⁵ amikor e közeledésből szövetkezési tárgyalások kezdődtek 1594 végén. (Kovacsóczyval természetesen nem találkozhatott, a kancellárt az Oszmán Birodalommal való szembefordulás ellenzéséért nemrég gyilkolták meg.)

-
- 71 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 123. Konv. B. fol. 46–51., rövid ismertetése: Nagy, 2008. 1234. p.
- 72 A hosszú háború elején lugosi bán. Kétséges, hogy azonos-e azzal a Palatich Györggyel, akinek két éneke is található a Debrecenben 1579-ben megjelent „Eneke Keoniv Melibol szoktanak...” műben (RMK I. 151.).
- 73 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 123. Konv. B. fol. 77–78., kiadása: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. [1540–1699] szerk. Szilágyi Sándor. [Monumenta Hungariae Historica III/B. I–XXI.] Budapest, 1875–1898., III. 377–379.
- 74 Istvánffy írta Révai Ferencnek Horvátfaluból 1583. június 29-én: megadták neki levelét, amelyből megtudta, hogy Révai láza elmúlt, „quae omnia mihi tam grata sunt, quam quae gratissima, ut phrasi imperatoria utar”. (Slovenský národný archív, Bratislava; Spoločný archív rodu Révay, Korešpondencia, Michal Révay = MOL. Filmtár X 1116, az 1414. számú tükercs, a felvételek nem számozottak.)
- 75 Lásd például a Mátyásnak december 5-én írt levele utóiratát (MOE VIII. köt. 201–202. p.)!

A hosszú háború ezen éve első hadi eseményének, Nógrád visszafoglalásának⁷⁶ Joó János is részese volt. Pontosan nem ismert, mikor tartózkodott a várnál, s mikor Mátyás főherceg környezetében,⁷⁷ mielőtt az megérkezett volna az ostromtáborba, a harcokat azonban megörökítette. A szöveget Bécsben őrzik⁷⁸ (a jele a 2. számú mellékletben: **J**), Nicolaus Gabelman, a feltehetően a mezőkeresztesi ütközetben elesett⁷⁹ német krónikás kéziratgyatékának részeként. Egy változata megtalálható az Apparatus historicus néven ismert Istvánffi-kódexben⁸⁰ (a jele a 2. számú mellékletben: **I**). Mivel a **J** nem Joó saját kezű írása, Gabelman forrásfelhasználási szokásait pedig nem ismerem, ezért csak feltételezem, hogy ez az eredeti szöveg, ezt támasztja alá a címlap („per Joannem Joó conscripta”) is. A megírására szükségképp a török kapituláció után, és Győr feladása előtt került sor, tehát valamikor 1594. március 10. és szeptember 29. között. Joó ugyanis a várat az ellenséggel szomszédosnak és a keresztény vezérek tanácskozása helyszínéül igen alkalmasnak nevezi és a szövegben nincs nyoma a vár elvesztése miatti elkeseredésnek. Az **I**-ben Istvánffi annál a szövegheleynél, amelyik Győrnek tanácskozásra alkalmas jellegét említi, elhagyta, hogy a vár az ellenséggel szomszédos, és beszűrt egy „tunc”-ot,⁸¹ azaz Győr időközbeni elestére utalt. E változatban megjelenik maga Joó is (Istvánffi minősítésével: hazáját szerető), mint élelmezési biztos (praefectus annonae). Amint lább látható, jellegzetes tartalmi eltérés a két szöveg között, hogy az **I** nem tartalmaz sok, a **J**-ben olvasható dicséretet, különösen Mátyás főherceggel kapcsolatban.

Az Apparatus historicus említett kötetében jelenleg hat, 1593–1597 közötti eseményeket megörökítő feljegyzés olvasható,⁸² szerzőségüket Holub József Isth-

76 Pálffy Miklós († 1600), aki ekkor egyebek között kerületi és végvidéki főkapitány, valamint Christoph Teuffenbach († 1598) végvidéki főkapitány vezetésével az 1593. évi őszi hadjárat folytatásaként a tél végén került sor a nógrádi szandzsák felszámolására.

77 Március 3-án például éppen Pálffyval együtt Mátyással találkozott Lévánál, amint ez a főherceg Rudolfnak ezen a napon írt beszámolójából tudható (a szöveg kiadása: MOE VIII. 169–173. p.)

78 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 126. Konv. A. fol. 19–23.

79 Ezt az egykorú feltételezést erősíti, hogy történeti jegyzeteiben az utolsó bejegyzése október 25-én kelt, lásd ÖStA HHStA UA AA Fasc. 129. Konv. D. fol. 206r.

80 Leleghelye: OSzK Kt Fol. Lat. 3606/1–3. Az említett szöveg az első kötetben található: 11r–17r.

81 **J** „Iaurinum tanquam locum hosti vicinum, consiliisque ineundis aptum” **I** „Iaurinum, in locum consiliis ineundis tunc apprime commodum”.

82 Mivel az első csonka, ismerhető része alapján például a „De clade Turcarum ad Albam Regiam accepta atque de expugnatione Filecii autumnno anni 1593 facta” címmel látható el. (Berlász Jenő is foglalkozott a kötet tartalmával, ő e szöveget számomra ismeretlen okból „de obsidione arcis Comarom. Annis 1594–1595.” címmel említette, lásd *Uő*: Istvánffy Miklós

vánffinak tulajdonította.⁸³ Véleményét Bartoniek Emma átvette,⁸⁴ így a kora újkori magyarországi történetírást áttekintő, befejezetlenül is maig pótolhatatlan művében Joó Jánossal nem is foglalkozott. A szövegek valójában Joótól származnak,⁸⁵ a kolligátum ráadásul eredetileg még legalább egy írást tartalmazott. Ezt utóbb ki-tépték, a tárgya az 1598. évi hadműveletek valamekkora része volt, amint ez a né-hány, például Báthori Zsigmondra vagy Győr visszafoglalására vonatkoztatható szótöredékből megállapítható.⁸⁶ Szintén Joótól származhatnak az a két írás is, ame-lyik egy németföldön megjelent szöveggyűjteménybe⁸⁷ II. illetve III. szám alatt ke-rült be, tárgyük pedig az 1593. év eseménytörténetének egy része, és talán az a szöveg is, amelyik az Apparatus historicus második kötetében található (fol. 83r–88r), tárgya pedig az 1605. év története.

Joó Jánosban tehát a hosszú háború egy királyságbeli, humanista jellegű⁸⁸ törté-netíróját üdvözölhetjük. Az jelenleg megállapíthatatlan, hogy az Isthvánffi-kódex-ben megőrzött szövegek mennyire térnek el a személynök által írt eredetiektől. A változtatások mértékéről egyelőre csak az itt közölt két szöveg (2. számú mellék-let) alapján alkothatni képet.

Visszatérve Joó életéhez, az 1594. esztendő igen eseménydúsnak bizonyult szá-mára. Nyáron a királyság rendjei követséget küldtek a regensburgi birodalmi gyű-lésre, hogy segílyt kérjenek a háború folytatásához. A delegációnak ő is tagja lett,

könyvtáráról. In: Az OSzK Évkönyve 1959. Bp., 1961. 202–240. P. itt: 206. p., átvézi *Kulcsár*, 2003. 644. p.) Sorrendben a második a 2. sz. mellékletben olvasható szöveg, 3.: „Historia earum rerum, quae in oppugnatione Strigoniensi et expugnatione lauriensi Anno Domini 1594 actae sunt”; 4.: „Rerum anni millesimi quingentesimi nonagesimi quinti brevis narratio.”; 5.: „Descriptio eorum, quae anno 1596 actae sunt”; 6.: „Res gestae anni millesimi quingentesimi nonagesimi septimi” (a végén csonka).

83 *Holub József*, Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténeti szempontból. Szekszárd, 1909. 27–28. p.

84 *Bartoniek Emma*, Istvánffy Miklós. In: Uő: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírásból (Kézirat gyanánt). Bp., 1975. 339–403. p.

85 A szerzőséghez lásd: *Nagy Gábor*: A váci püspök esete a személynökkel meg a nádori helytar-tóval (Adalék a hosszú háború korának történetírásához). In: Septuagesimo anno humanissime peracto. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára. Szerk.: Lendvai L. Ferenc et al. Mis-kolc, 2004. 151–170. p.

86 A 90v-n egymás alatt [u]xori nulla, ut non modo, †am cardinalatumque, ssae loco eius, az ör-szó Silesia; 92r: Petarrum, 92v: ductores Ungari. 93r: applicat, Passae in lecto.

87 *Reusner, Nicolaus*: Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum et diversorum auctorum... Frankfurt, 1603.

88 A leírásnak része az előzmények ismertetése, a helyszín részletes bemutatása, a körülmények vázolósa, a múlt felidézése, stb.

meg is emlékezett róla egy feljegyzésében.⁸⁹ Az év végén aztán ismét utazhatott, ez alkalommal Rudolffhoz, a consilium Hungaricum küldötteként. Az, hogy őt küldte a tanács, elsősorban nem tekintélyének tulajdonítható, hanem részben annak, hogy a királyhoz őt régi ismeretség fűzte, részben pedig talán annak, hogy egy év végi prágai kirándulást mindenki szívesen elhárított magától, a legnehezebben azonban a rangban legkisebb. Joó utazására valamikor november 3. után⁹⁰ és december 2. előtt⁹¹ került sor. A tanács véleményét megőrkítő szövegről (3. számú melléklet)⁹² a tagok nyilván egyeztettek, a fogalmazása maradhatott a személynökre: „...consilarii ... praetermittere non potuerunt, quin per me ... maiestatem vestram ... informarent”. A tanácsosok először hosszan megemlékeztek mindarról, amivel a királyság nem kímélve sem parasztot, sem nemeset, sem mágnást, bárót, praelatust, egyházi embert, eddig hozzájárult a háborúhoz, majd az annyira várt külföldi segélyhadak pusztítását részletezték. A szövetséges, azaz az ország védelmére hivatott hadsereg végül ismét pogányként jelenik meg: tetteiből adódóan „omnis populus non secus eum fugerit, atque ipsum Thurcam, Christiani nominis aeternum hostem.” Ami a consilium Hungaricum e szövegét az említett két korábbtól megkülönbözteti, az a felelősségre vonás igénye. Magyarok és németek együtt keressék a választ tucatszori kérdésre, például arra, hogy miért maradt büntetlen a fentebb részletezett károkozás vagy arra, hogy kik a felelősei a megnevezett katonai kudarcoknak. Mivel az 1594. évi hadjárat vezetését az uralkodó Mátyásra bízta, a szöveg a főherceg elleni vádbeszédnek is tekinthető, akit egyébként minderről külön írással tájékoztattak.⁹³ Elengedhetetlen, hogy Rudolf a következő évben országgyűlést hirdessen és jelenlétével lelkesítse a csodálatosan kishitűvé („pusillanimitis”, Joó szívesen használt kifejezése⁹⁴) lett magyar nemzetet.

89 „Historia earum rerum, quae in oppugnatione Strigoniensi et expugnatione Iauriensi Anno Domini 1594 actae sunt” OSzK Kt Fol. Lat. 3606/1 fol. 19r–44r, a regensburgi beszéd és a rá adott válasz: 25–29.

90 Ezen a napon még Nyaracson, a csallóközi táborban volt, lásd Mátyás főhercegnek a Szepesi Kamarához írt levelét, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 61. 1594. Okt–Dez., fol. 364.

91 Fraknói megemlítve, hogy Joó „november végén” fölterjesztést nyújtott át Prágában, három mondatban felidézte az ekkor kelt királyi választ (MOE VIII., 191.), de egyik szöveget sem közölte.

92 Az 1595. év anyagához rendezett, ÖStA HHStA UA AA Fasc. 127. Konv. C. fol. 17–20.

93 Már az 1591. évit is két, a lényegben megegyező, a stílusban eltérő változatban készítették el: a szelidebbet Rudolf, az ingerültebbet Ernő számára.

94 Lásd például az idézett, 1584. december 27-én kelt levelét, amelyben Radéczivel közösen egyebek között azzal érvelnek Batthyányék magyarországi letartóztatása mellett, hogy azoknak az országból való kihívása „pusillanimitas” lenne. A kifejezés történeti feljegyzéseiben fél tucatszori fordul elő.

A szöveg további érdekessége, hogy Joó említett kortörténeti feljegyzései közül kettőben is megjelenik („*Historia earum rerum...*”, App. hist. 1., fol. 19r–44r ill. „*Rerum anni millesimi quingentesimi nonagesimi quinti brevis narratio*”, uo., fol. 45r–54v). Amint az alábbi példák mutatják, e hasonlóságok az első szöveg esetében olykor szó szerinti azonosságok, de a gondolati megfelelés a második esetben is nyilvánvaló. Joó prágai utazásával azonban egyikben sem találkozni – ennek egy lehetséges magyarázata, ha az *Apparatus historicus*ban megőrzött két szöveg eltér Joó eredetijétől.

Az *ablegatus levele*

Vidimus saepissime in campis herbam altiore[m] frugibus noluisse falcare et equis dare militem, sed loco herbae optimas quasque fruges defalcasse et equis proposuisse.

Vidimus quoque infinitos acervos frumenti nondum tritirati avectos ac non secus atque ipsum stramen equis substratos et faede dissipatos atque deperditos esse neglecto ibidem stramine, quod in hunc usum adhiberi poterat.

Vidimus insuper boves vel equos curribus militum alligatos et pauperes homines cum lachrimis et precibus gemitibusque subsecutos fuisse, neque tamen ullum unquam hominem misertum illius esse.

In summa, universa victualia universaeque res et quicquid tandem excogitari potest in Hungaria, totum nihil, nisi praeda tantum huius exercitus fuit. Unde quidem factum est, ut omnis populus non secus cum fugerit ubique atque ipsum Thurcam, Christiani nominis aeternum hostem.

Ex quibus quidem tam enormibus inauditisque sceleribus et licentiis militum qui fructus subsecuti sint, notum est omnibus. Licet enim plurimas optimas

„*Historia earum rerum...*”

Vidimus soepissime militem in campis gramina altiora frugibus falcare noluisse, ut equis daret, sed loco herbae optimas quasque fruges defalcavit et equis proposuit.

Vidimus infinitos acervos frumenti nondum tritirati avectos et non secus, quam si purum stramen esset, equis substratos et foede dissipatos atque deperditos esse neglecto ibidem stramine, quod in horreis habebatur et in hunc usum adhiberi poterat. Vidimus boves et equos curribus militum alligatos et miseram plebem cum lachrimis et precibus gemitibusque subsecutum fuisse, neque tamen ullum unquam hominem misertum illius esse.

In summa, quicquid uspiam excogitari potest, totum praeda huius gentis fuit, quam noster populus non secus cavat atque fugit, quam si hostis Thurca esset.

Quae quidem pauperum oppressio an non ipsas coeli nubes haud immerito penetrare potuerit Deumque nobis maxime iratum reddiderat, ne de nostro hoste ullam victoriam reportaremus, iudicabit prudens quilibet.

victoriarum de hoste reportandarum
 occasiones habuerimus, nullam tamen
 unquam fortunam habuimus omnesque
 nostri conatus ac omnia consilia irrita facta
 sunt.

Imo insuper exiguae quoque regni
 reliquiae, quae a cladibus praeteritorum
 annorum adhuc residuae fuerunt, maxima
 ex parte amissae sunt eoque res nostrae
 devenues, ut iam Thurca, quocumque
 tempore velit, in Austriam quoque
 excursionem facere possit.

„Rerum ... brevis narratio”

Amissio Iaurini et fuga nostri exercitus,
 necnon caetera, quae ad Strigonium et in
 insula Charlokeoz male superiore anno
 acta fuere, non poterant non esse
 formidolosa non modo Ungaricis reliquiis,
 sed toti etiam orbi Christiano. Certum
 enim erat, quod nisi diligentissime
 prospiceretur et succurreretur rebus
 celerrime, hostis primo quoque tempore
 Viennam usque excursurus...

Az 1590-es évekre esik Joó utolsó általam ismert diplomáciai ténykedése is, a bizonyosan sok költséggel járó lengyelországi követség 1596 nyarán. Bár személye már hónapokkal korábban szóba került,⁹⁵ az, hogy utaznia kell, csak az utolsó pillanatban vált számára biztossá.⁹⁶ Még szeptember elsején is Krakkóban tartózkodott, ekkor kelt ugyanis az a levele,⁹⁷ amelyikben feltehetően Mátyás főherceget tájékoztatta az akkori lengyel feltételek lényegesebb pontjairól.

95 Az ez évi országgyűlés is javasolta (LX. tc.), utóbb, április 6-án kelt, Wolfgang Rumpfhof írt levelében Fejérváry már a követségbe küldendők egyikeként említi (ÖStA HHStA UA Com. Fasc. 390. fol. 271–272.), stb.

96 Rudolf határozatáról „non prius, quam unico tantum die ante profectionem meam certificatus fuerim”, írta az I. jegyzetben említett, augusztus 4-én kelt levelében.

97 Kiadása: *Georgius Pray: Epistolae procerum regni Hungariae I–III. Posonii, MDCCCVI. III. köt. 226–228. p.* Meglepő módon Pray 1576-os dátummal közölve a levelet címzettjének Báthori Istvánt tartja, holott – eltekintve attól, hogy akkoriban nem szövetségi terv volt a két uralkodó között – annak nem járt a ’serenissimus’ megszólítás, a „transactio Bendsinensis” pedig egyértelműen arra az 1589. március 6-án megkötött megállapodásra utal, amelynek előkészítése során a Rudolfot képviselő delegáció a sziléziai Beutenben, a III. Zsigmond lengyel királyé pedig a lengyelországi Będzinben tartózkodott.

A második feleség

A lengyel követség idején Joó bizonyára már ismét nős volt, másodjára Balassa Borbálával kelt egybe. A külföldi özvegygel kötött, első házassága anyagi előnyökkel járhatott számára, ez az esküvő – a házasság hatalomközvetítő jellegéből adódóan – a társadalmi elismertségét erősíthette. Borbála Choron Annának (aki János, Sopron vármegyei főispán, Sopron város kapitánya első házasságából született) és Balassa Istvánnak, a híres Menyhárt fiának a leányaként rokonságban volt – egyebek között – a Thurzókkal (apai nagyanyja révén), a Batthyányokkal (anyai nagyanyja, egy Svetkovits-leány révén) és a Nádasdyakkal (anyai nagynénje révén). A leány családja felől némileg rangon alulinak tűnő házasság egy magyarázata lehet Borbála anyagi helyzete: alább idézendő második végrendelete szerint nem örökölt semmit apjától.

Joó és Balassa Borbála házasságának ideje egyelőre nem ismert. Istvánffy úgy tudta, hogy amikor Báthori István 1564-ben foglyul ejtette Szatmáron Balassa Menyhárt családját, István a tizennegyedik évében járt.⁹⁸ Első felesége (Zrínyi Miklós Ilona nevű leánya) 1570-ben halt meg, a harmadiktól, Choron Annától született leányt tehát Joó a leghamarabb – figyelembe véve azt, hogy a nemi érés kitelődött,⁹⁹ valamint azt, hogy Borbála utóbb még kétszer férjhez ment¹⁰⁰ – a kilencvenes években vehette feleségül. Borbálának e házasságban legalább négy gyermeke született: Mária (első férje Zay Zsigmond, a második Ekker Lukács), Rozina (Lippai Gáspárné), valamint Mihály és Miklós, akiről alább lesz szó. Amennyire ez az Érsekújváron 1637. január 27-én kelt végrendeletéből¹⁰¹ megállapítható, Miklóssal és Mariannal rossz viszonyba került,¹⁰² ám az akkor második házasságá-

98 *Istvánffy*, 442. lib. XXII.

99 Az arisztokrácia házasodási szokásairól legújabban lásd *Péter Katalin*: Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század. L'Harmattan, 2008. 57–58. p.

100 1613-ban Gregoróczy Péter, 1629-ben pedig az aransarkantyús Koháry Péter nejeként említett, lásd ÖStA FHKA HfU r. Nr. 103. 1613. Mai fol. 62–64., illetve MOL A 57 7. köt., 839–842. E házasságnak köszönhetően lett az utóbb a grófságig emelkedő Koháry-familia csábrági és szitnyai.

101 Koháry Péterné Balassa Borbála végrendelete. Közzéteszi Dr. Merényi Lajos. In: *Történelmi Tár* 1908. 50–58. p.

102 „...noha Joó Miklós az anyai böcsöletnek és engedelmességnek, úgy amint mind isteni és mind pedig ez világi törvénye szerint tartozott volna, meg nem felelt...” illetve „Noha Joó Marianna is soha életében, de kiválképen házasságának nagyobb ideitől fogva, engemet nem böcsölt sőt unos untalan sok bosszú beszédekkel illetett, arccal reám támadván, velem pörlött...” (uo. 51., 52. p.)

ban élő, gyermektelen, de még szülőképes korban levő Rozinát szerette.¹⁰³ A végrendelet későbbi házasságokból született gyermekekről nem tesz említést.

Az új földesúr

Joó János 1596 Karácsonyát már Körmenden töltötte, innen írta opinióját Rudolfnak: olyannak adandó a pannonhalmi apátság, aki a rendet is felveszi, s a közjóra tekint inkább, mint a saját hasznára, a praelaturák halmozása pedig bűnös cselekedet.¹⁰⁴ A hajdan néhány teleknyi birtokért negyedmagával folyamodó kancelláriai titkár eddigre meggazdagodott. Ezt egyebek között éppen Körmend megvásárlása mutatja: a vételár, amit Erdődy Tamásnak 1595-ben fizetett, 21 000 tallér volt.¹⁰⁵ Az ügylet zavarta Illésházit,¹⁰⁶ gróf Zrínyi György pedig tiltakozott ellene Körmenden 1595 márciusában, Vas vármegye közgyűlése előtt pedig április 10–11-én.¹⁰⁷ A feljegyzések arról tudósítanak, hogy a személynököt a várban felkeresték a szigetvári hős fiának emberei és eltiltották a szerzéstől. Joó válasza szerint a gróftot idejében tájékoztatták az ügyletről, ha akkor nem akarta megvásárolni a birtokot, most ne gátolja őt, amúgy is elég birtoka van. A hely- és környékbeli nemesek közül többen szerezhetek hamarosan olyan tapasztalatot az új földesúrral, mint amilyet maga Joó hajdan Batthyány Boldizsárral. Falussy István deák Joó nevében már májusban arról tájékoztatta a vármegye közgyűlését, ha a Körmend oppidumban lakó nemesek hajlandók végezni urának a szokott paraszti és jobbágyi munkákat, amelyekkel Körmend várához tartoznak, akkor megmaradhatnak házaikban, olyan feltétellel, mint adófizető jobbágyok, ha nem, akkor Joó megadja nekik az elköltözés jogát. Rummy Mihály egy erdőrésze elvétele miatt panaszolta be Joót a közgyűlésen június

103 „Joó Rosina leányom Lippay Gáspárné mivelhogy szemé előtt viselvén az Istennek parancsolaját eleitől fogvást engemet megböcsölt, szófogadó és engedelmes leányom volt, mindenkor kedvemet kereste, semmiben soha meg nem keserített...” (uo. 54. p.)

104 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 129. Konv. C. fol. 42.

105 ÖStA FHKA HfU r. Nr. 82. 1604. Jan., fol. 496–500. A vételár: uo., r. Nr. 90. 1606. März, fol. 163–165.

106 Az ekkori trencsényi főispán első felesége Erdődy Anna volt, Tamás testvére.

107 Képviselőtében Hetyey János adta elő a protestációt, amely szerint Erdődy Tamás és Péter nem üzletelhetnek Körmend váráról és tartozékairól Joó Jánossal valamint testvéreivel, Lászlóval és Pállal, mert az említett birtokok régtől fogva Monyorókerékhez kapcsoltak. (Lásd: *Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1595–1600.* In: 16–18. századi vármegyei jegyzőkönyvek regesztái. Szerk.: Á. Varga László – Kenyeres István – Tóth Péter. DVD-Rom. Aracnum, 2009.) (A továbbiakban: 16–18. századi vármegyei jgykv.)

12-én, 1597. szeptember 22-én pedig Tarródy István a neki még az Erdődyektől zálogba adott Egyházashollós possessio elvétele miatt tiltakozott ugyanott.

Joó 1598-ban, a háború közepette a véglesi uradalom zálogba vételéért is fel tudott ajánlani 20 000 forintot.¹⁰⁸ Kérdéses hogy ebben mekkora része volt annak, hogy az országgyűlés akaratából ismételten élelmezési főbiztosként ténykedett (például az 1597. évi hadjárat alkalmával).¹⁰⁹

Személynök, földesúr, felségáruló

Joó személynökségéből adódóan jelentős befolyással rendelkezhetett a korabeli országgyűléseken, amint az Mátyás főhercegnek egy, a bátyjához az 1598. évi országgyűlés idején írt levelében is tükröződik: „Dem Johan Joo hab ich auch ad partem gnedig zugesprochen, der sich gut erboten, der Locumtenens, Vacienis und der ungarisch Secretari haben mich erindern lassen, wann nur er wöll, dass die andern Regnicoli woll zu leiten sein...”¹¹⁰ Ugyanezen alkalommal a főherceg – akár azért, hogy kedveskedjék neki, akár, mert bízott benne – titokban kikérte a véleményét a rendek sérelmi feliratával kapcsolatban is, miközben a szintén Pozsonyban tartózkodó Istvánffiera vagy Illésháziéra, úgy tűnik, nem volt kíváncsi.¹¹¹ Az 1599. évi országgyűlés zajosnak ígérkezhetett, Mátyás már az elején figyelmeztette Joót, személyökként kötelessége a király ügyét előmozdítani.¹¹²

A viszony az uralkodót az országgyűléseken képviselő főherceg és a személynök között legkésőbb 1601 elején feszültté vált. Joó a Pozsonyból február 22-én Illésházinak írt levelében saját személyes kárát említve a pogányt társítja Mátyás

108 ÖStA FHKU HfU r. Nr. 65. 1598. Okt., fol. 27–34.

109 László testvére többször, például 1597-ben és 1598-ban volt adószedő. Beszállt a határmenti borkereskedelembe is: Az 1604. április 17-én tartott megyegyűlés jegyzőkönyve szerint 66 forintért adott egy 12 akós hordó bort, a Bécsbe szállítást saját szekérrel és lovakkal 4 forintért vállalta, lásd Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűléseinek regesztái II. 1589–1608., 527. szám. In: 16–18. századi vármegyei gyjvk.

110 A Pozsonyban február 16-án kelt levél kiadása: MOE VIII., 118–119. p. A helytartó Kutassy János, a váci püspök ekkor még Szuhay István, a magyar titkár pedig Himmelreich Tiburtius.

111 A főherceg Pozsonyból így írt bátyjának február 17-én: „...ich ... in geheimb ... durch den Unverzagten etc. des Locumtenentis, des Balvi [azaz Pálffy], Bischofen von Vaizen und Joo Meinung vernumben...” MOE VIII. köt. 119–121. p.

112 „...dem Janisch Jo hab ich selbst zugesprochen, seines Amts das er Eur M[a]j[es]t[ät] Person vertret erindert, destomerer Eur M[a]j[es]t[ät] Sachen zu befirdern schuldig sei, und dass er es thuen, und ales Widerwertiges verhindern...” Mátyás Rudolfnak Prágából 1599. március 6-án, MOE IX. köt. 236–237. p.

főherceggel: „Kermendet elpusztították az pogányok; kinek csak az herceg oka; mert látom hogy ugyan gyönyörűségnek tartja, az mikor népe valakinek kárt teszen. De megveri érte az isten; mert minden imperiumját elveszi lassan-lassan tőle.” A levél korábbi részében kedveskedett az ekkor már perbe vont címzettnek (osztozik annak a Modorral, Szentgyörggyel, Bazinnal kapcsolatos álláspontjában, parasztnak, ne üljenek „az ország köziben”). Régi panaszt illetve óhajt ismételt, amikor azt írta, hogy az uralkodó sem az ellenségtől nem védi, sem a törvényeiben nem oltalmazza az országot, engedje hát meg, hogy az keressen magának oltalmat. A Körmend birtokosaként szenvedett sérelmét Joó személyökként igyekezett megbosszulni, valamikor március 19. előtt.¹¹³ Ugyanezen felháborodása mutatkozik meg az Illésházinak március 11-én írt levelében is, érzése Magyarországon mindmáig gyakran megfogalmazott: „Ha volna hova, bizony kimennék az országból, ezeknek az fejedelmeknek birodalmokból etc.”¹¹⁴

Joó udvari megítélése az Illésházi ellen folytatott eljárás idején ideiglenesen javulhatott. Az ügy ugyan egészében mindmáig feltáratlan,¹¹⁵ ám 1602-ben éppen a személynökhöz került az Illésházitól visszavett Csábrág és Szitnya.¹¹⁶ A személynök a felesége révén különösen érdekelt lehetett hajdani Balassa-birtokok gyűjtésében, 1603 tavaszán ígérvényt szerzett Rudolftól Detrekőre is.¹¹⁷ A kamarai archívumok további birtokszerzési kísérleteinek emlékét őrzik, azonban hamarosan bekövetkezett a bukás. 1601-ben a főherceg által említett „schwierig und hitzig, auch verkleinerlichen” és sokaknak megmutatott irat nem tudta a vesztét okozni, most két, ugyanakkor kelt magánlevele igen. Ezeket ugyanis Illésházi – annak tudatá-

113 Mátyás április 6-án kelt levelében írta bátyjának: Rudolf bizonyára jól emlékezik, „...was ich noch den neunzehnten Martio ... wegen einer schwierig und hitzig, auch verkleinerlichen Schrift berichtet, so als fürkomben der Joo Janusch selbst gestellt und erstlich gemeinen Ständen hernach aber dem Erz- und Bischoven und dem Herrnstand in vollem Rath furbracht, dabei ich mich dann erboten, wo müglich Abschrift davon zu bekummen, und E. M. zuzufertigen.”, kiadása: MOE IX., 532–546., itt: 533. Semmiképp sem tudta azonban megszerezni, esetleg azért, mert megsemmisítették a tanácsban – ahogy írja, némely tanácsos megmondta neki, az irás már nem megszerezhető („alsbald verdilgt und nicht mehr zu bekommen sein”).

114 A két levél kiadása: *Károlyi Árpád*: Illésházy István hűtlenségi pörére vonatkozó okiratok. Első közlemény. In: *Történelmi Tár* 1882., 672–696. p., itt: 678–679. p.

115 E tárgyban a mai napig *Károlyi Árpád*: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp. 1883. című műve a mérvadó. Isthvánffi Miklós ez ügyben tanusított viselkedésének a Károlyiétől eltérő értékelése: *Nagy*, 2008. 1238–1241. p.

116 Rudolf inscriptionálisa Prágában, augusztus 22-én kelt Joó és Balassa Borbála javára, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 95 1608. Mai, fol. 46–50.

117 ÖStA FHKA HfU r. Nr. 78. 1603. Mai, fol. 154–156.

ban, hogy Joó is támogatja az ő elítélését – előtarta.¹¹⁸ A személynököt drámai körülmények közepette 1603. november 4-én megfosztották bírói pecsétjétől és a pozsonyi várba zárták.¹¹⁹ Életét a felségsértésért járó ítélettől a birtokai átengedésével váltotta meg.¹²⁰

A teljes kegyelmet követően kérvényezte egyebek között Csábrág, Szitnya és Körmend visszaadását. Az utóbbi végül az általa annak idején oly lelkesen üldözött Batthyány Boldizsár fiáé, Ferencé lett. Az előbbi kettő visszaszerzése sikerül majd – de már csak özvegyének, Balassa Borbálának, aki idézett végrendeletének elején meg is említette, sem szüleitől, sem Joótól nem maradt semmije, mindent maga szerzett.¹²¹

Az örökösök

Joó János közéleti pályafutásának jellemzője, hogy az atyai szintnél magasabbra emelkedett, és főbenjáró bünt követett el (legalábbis azzal vádolták). E két elem valójában a királyság Mohács utáni történetének jellegzetességei közé tartozik, megtalálható például Nádasdi Tamás, Keglevits Péter, Dobó István, Illésházi István életében. Joó két, felnőtt kort megért fia az atyai örökség gondos követőjének

118 Ez az indok található például Rudolfnak a Körmendről Batthyány Ferenc javára Prágában 1606. július 6-án kiállított incriptionalisában: „...idem Joannes Joo cum personalis praesentiae nostrae in judiciis locumtenens et consiliarius noster esset oblitus tamen fidei officiique sui, quo nobis veluti legitimo regni Hungariae regi et domino ac benefactori suo obstrictus erat, certas literas seditiosas magnifico Stephano Illiezhazi clam scripsisse...” (MOL A 57 5. köt. p. 746–747.).

119 1604 őszétől saját pozsonyi házában őrizték, lásd Mátyás főherceg 1604. október 5-én kelt levelét a Magyar Kamarának, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 86. 1604. Okt., fol. 127–132.

120 Kérvénye igen hamar elkészülhetett, 1603 Karácsonyán már ez ügyben írt az Udvari Kamara a Magyar Kamarának, lásd ÖStA HfU r. Nr. 81. 1603. Dez., fol. 466–470. E megváltást is említette Rudolf a 118. jegyzetben hivatkozott levelében: [Joannes animadvertisset] „...se ideo in crimen laesae maiestatis et perpetuae infidelitatis notam capitisque et omnium bonorum amissionem de iure et consuetudine praedicti regni nostri incursum non expectato juris vigore et revisione sese culpabilem fatendo et poenam deprecando omnia sua bona et ipsum imprimis castrum Keormend per se acquisitum pro redemptione capitis et vitae suae nobis ultro et spontanea sua voluntate dedisse...”

121 „...az kevés, kin az én Istenem jóvoltából engemet ez világon sáfárrá tett, sem atyámtól, sem anyámtól, sem szegény első uramtól, Joó Jánostól nem maradt, hanem azt nagy sok fáradságom után gondviseléssel Istennek áldásából találtam és kerestem...” (a forrást lásd a 100. jegyzetben).

bizonyult. Mihály¹²² főbenjáró bünt követett el meggyilkolva sógorát, Zay Zsigmondot,¹²³ öccse, Miklós pedig túllépett az apjuk által elért szinten: III. Ferdinánd magyar király báróvá tette,¹²⁴ miután befejezte háborúját Rákóczi György erdélyi fejedelemmel.

Függelék

A szövegek központozásán változtattam, bizonyos esetekben a nagy kezdőbetűt kicsire cseréltem (pl. comitatus, maiestas, manus, serenitas). Az ŷ-t ii alakban, az ę-t ae-vel írtam át. A 2. J jelű szövegben az i helyén olykor előforduló j-t értintet-lenül hagytam, a másolatok ugyanis hűen követni szokták az eredetit.

I.

Joó János saját kezű levele Ernő főhercegnek a Pozsonyban Radéczi István királyi helytartóval és Pálffy Miklóssal folytatott beszélgetésekről: Vas vármegye — hallomásból ismert — alkotmánya érvénytelen, a királyi hatalmat oltalmazni kell, Batthyány, Nádasdy és Megyeri Imre országgyűlésen kívűl, és még annak meghirdetése előtt fogandó el, az oktáva megtartására semmi remény

sine dato

122 1633. július 31-én végrendekezett, ugyanis hadba szállni készült mezei kapitányként a katolikus hit, királya, az ausztriai ház védelmében, lásd MOL A 57 9., 485–486. (Azt nem tudom megmondani, hogy ki Marothy Zsuzsanna, akit Mihály a szövegben következetesen „asszoniom aniam”-nak nevez, azonban semmiképp sem az édesanyja, ahogy a CD-ROM-os kiadás regestája feltünteti, hiszen az Balassa Borbála [„az edes Anianknak, Balassj Barbala asszoninak”]. A szövegben említett Liszthi István Borbála édesanyjának második férje [Liszthius és Oláh Lucrétia fia]. E végrendeletet III. Ferdinánd erősítette meg Bécsben 1643. január 16-án [MOL A 57 9., 484–486.], miután Mihálynak a testamentumban említett felesége, Hagymásy Éva újból férjhez ment. E megerősítés is említi, hogy Mihály meggyilkolta Zay Zsigmondot [„...neci miserabili tradidisset...”]).

123 A híres Zay Ferenc főkapitány dédunokája, Erzsébet nevű testvére is részben a családba házasodott, a férje ugyanis Balassa János, a Mohácsnál elesett Ferenc ükunokája volt.

124 Lásd a 11. jegyzetben hivatkozott forrást! A rangemlést állítólag már Rudolf tervezte, az erről szóló diplomát azonban Joó János „ob iniuriam temporum et morte praeventus” már nem szerezhette meg. E Miklóst Dominkovits Péter jómódú Sopron vármegyei középirtokosnak tudja, aki 1649-ben 5 fős lovasegységet állított ki, lásd *Dominkovits Péter: A rendi jogok védelmezője* – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. In: *Századok* 139. (2005) 4. 855–888. p., itt: 885. p.

Serenissime princeps et domine, domine mihi clementissime

De constitutionibus comitatus Castriferrei iubente vestra serenitate Posonii cum reverendissimo domino locumtenente multa sum locutus imprimis soli, deinde etiam coram magnifico domino Nicolao Palffii, quem unicum huic tractationi praesentem esse voluit. Constitutiones comitatum vel non possunt, neque solent fieri, vel, si quando fiunt, a regia maiestate confirmari debent, ut valeant. Quas comitatus Castriferrei fecit, confirmationi non committentur, quia sunt directe contra auctoritatem et dignitatem regiae suae maiestatis factae. Consultum itaque est, ut illae statim sub sigillo comitatus vel capituli eximantur a notario comitatus et ad manus habeantur. In quibus quantum auctoritate et dignitate sua maiestatis derogatum sit, clarum est. Quod crimen si, sicuti caetera, quae praecesserunt, impunitum abibit, aliud expectari non debet, quam quod animi malevolorum in dies magis atque magis accrescunt et peiora fient posteriora prioribus. Auctores tantae audaciae sunt manifesti, tres videlicet postissimum, tamen duo Cisdanubiani magnates. Qui, sicut caetera inconvenientia, ita hoc etiam postremum et moverunt et executi sunt. Quorum pertinacia si non puniatur, videat sua maiestas, qualia eis cornua excrescent. Accipiat sua maiestas exemplum a vicinioribus regibus et principibus, qui, ut suae dignitati consulant, nihil relinquunt impunitum, sed serio tumultus excitantes et contra maiestates peccantes puniunt et castigant. Expergiscatur tandem sua maiestas toties laesa, consulat et ipsa suae maiestati, dignitati regiae. Novit utique sua maiestas se in suo principatu tria possidere, ponum, sceptrum et coronam, ponum praemium bonorum, sceptrum poenam malorum, corona autem tuitionem suae auctoritatis et sui principatus significat. Habet sua maiestas modum hos homines aperte suae maiestati repugnantes puniendi non in diaeta, nam tunc omnes salvum conductum habent, sed extra diaetam: iubere eos vel vocare ad se, vel, quia dubium est eorum adventus, si vocentur, arte aliqua capi. Castiget serio captos, nec secum ludere paciatur. Antequam autem hi puniantur cum caeteris rabulis et semper clamantibus, diaetam non publicet. Nam sua maiestas nihil, nisi suae dignitatis ac maiestatis imminutionem audiet et experietur etc.

Haec fuerunt, quae nobis tribus in hoc negotio visa sunt, nihilominus stant omnia in clementi suae maiestatis et vestrae serenitatis arbitrio ac voluntate. Nos haec pro nostra fidelitate ¹²⁵ non potuimus. Addebat dominus locumtenens se certo intelligere, quod tres illae personae inter se correspondentiam habent, ut vocati ad

125 A szövegben itt található infinitívust nem tudtam kiolvasni.

diaetam omnes non veniant, sed pars eorum semper domi maneat. Quod quid significet et quorsum tendat, manifestum est, etc.

De octavis nulla hactenus est spes. Nam praeter unum prothonotarium hactenus nemo venit. Id, quod deinceps futurum est, vestrae serenitati Posonio vel perscribam, vel redibo et coram vestram serenitatem edocebo etc.

Vestrae serenitatis
humilimus et fidelis servitor
Joannes Joo

ÖStA HStA UA Com. Fasc. 386. Konv. C. fol. 133–134.

2.

Joó János feljegyzése Nógrád vára 1594. évi visszafoglalásáról

J

Expugnatio arcis Nograd anno 1594 mense Martio facta et per Joannem Joo conscripta Postquam superiori autumno Christophorus a Teuffenpach, partium superiorum regni Hungariae supremus capitaneus nescitur, proprie an aliorum consilio expeditionem, quam ad partes Fiilekienses susceperat, cum Nicolao Palfii, partium Cisdanubianarum supremo itidem regni capitaneo continuare noluisset, deliberatum postea diu multumque fuit per caesareos consiliarios, qua porro ratione in eo contra Christiani nominis hostem iusta de causa suscepto bello progrediendum esset et quod attentari fierique deberet, ex quo singulare aliquod emolumentum ditioni suae maiestatis caesareae atque regiae accedere posset.

In quem quidem finem serenissimus archidux Austriae, Matthias, militiae studiosissimus, curae laborisque patiens, et ad maiora quaeque obeunda optime animatus rebusque bellicis in hoc regno Hungariae per fratrem, sacratissimum imperatorem regemque Rodolphum iam

I

Expugnatio arcis Nograd anno Domini 1594 mense Martio facta Posteaquam superiori autumno Christophorus a Teuffenpach expeditionem, quam versus partes Filekianas contra hostem instituerat, cum Nicolao Palfio continuare noluisset, deliberatum postea diu multumque fuit per caesareos consiliarios, qua ratione in eo contra nominis Christi hostem iusta de causa inchoato et suscepto bello progrediendum esset et quod attentari deberet, ex quo non minus, quam ex iis, quae praeterita aestate sub Alba Regia et superiori autumno ad Filekum et montanas civitates gesta fuere, singulare emolumentum ipsi regno accedere posset.

In quem finem archidux Austriae, Matthias rebus bellicis in hoc regno Ungariae per fratrem imperatorem et regem, Rudolphum iam antea praefectus accelerato itinere paucis, quos in tanta celeritate habere potuit, se comitantibus statim exactis nataliciorum Domini festis laurinum, in

antea prudenter et non sine fructu suffectus accelerato itinere paucis saltem, quos in tanta celeritate habere potuit, se committantibus statim post exacta Nataliciorum domini festa Iaurinum, tanquam locum hostj vicinum, consiliisque ineundis aptum se confert, ubj accersitis ad se Germanis et Hungaris suae Maiestatis consiliariis quam accuratissime de rebus contra hostem tentandis et perficiendis consultat.

Fuerunt plerique ex consiliariis, qui capta nuper a Szina Passa duo castra, Wezprim et Palota recuperanda esse censuere, at post longas duarum circiter dierum consultationes in eam tandem itur sententiam, ut primo quoque tempore arx Nograd, quae ad partes montanarum civitatum unica superiori expeditione in manibus Thurcarum relicta fuerat, obsideatur et ab hostibus Dei beneficio recuperetur sicque totus ille pulcherrimus et fertilissimus tractus cis et ultra flumina Garan et Ipol a quinquaginta fere annis ab hostibus possessus brevi temporis spatio liberatus corpori suo adiiciatur.

Primo ideo, quod ad illas regni reliquias Cisdanubianas unica hostibus in hac arce spes posita adhuc esse videbatur, quae si in manibus illorum relinqueretur, facile ex illa excrescentibus fluminibus Garan et Ipol illisque aliis rivulis, qui ex montibus defluunt, confinia Palank et Dregel ac Szechen nuper opera et industria Nicolaj Palffii ex hostium manibus Dei auxilio erepta, suppetiis destituta iterum debellarj et in potestatem hostium devenire possent.

Deinde, quia plus in recuperatione eius ditionis, quam in duobus illis castris situm esse maioremque utilitatem hinc, quam illinc regno subsecuturam existimaretur.

locum consiliis ineundis tunc apprime commodum se confert, ubi accersitis ad se Germanis et Ungaris caesaris consiliariis quam accuratissime de rebus contra hostem tentandis consultat.

Ubi etsi non defuerint nonnulli, qui capta nuper a passa Szinano duo castra, Wesprimium et Palotam recuperanda esse censerent, post longas tamen duarum circiter dierum consultationes in eam tandem itur sententiam, ut arx Nograd, quae ad partes montanarum civitatum unica superiori expeditione ob immaturum Teuffenpachii Fileko discessum in manibus Turcarum relicta fuerat, obsideatur et ab hostibus Dei beneficio recuperetur sicque totus ille pulcherrimus et fertilissimus tractus cis et ultra flumina Garan et Ipol a quinquaginta fere annis ab hostibus possessus brevi temporis spatio liberatus corpori suo adiiciatur.

Cuius quidem consilii et sententiae rationes potissimae fuerunt istae, primo, quod ad illas reliquias cisdanubianas unica hostibus in hac arce spes posita adhuc esse videbatur, quae si in manibus illorum relinqueretur, facile ex ea excrescentibus fluminibus Garan et Ipol illisque aliis rivulis, qui ex montibus defluunt, confinia Palank et Dregel ac Zechen nuper opera et industria Nicolai Palffii saltem transeundo cum copiis ex hostium manibus Dei auxilio erepta suppetiis destituta iterum debellari et in potestatem hostium venire possent.

Deinde, quia plus in recuperatione eius dicionis, quam in duobus illis castris, Wesprim et Palota situm esse maioremque utilitatem hinc, quam illinc regno subsecuturam existimarent.

Tertio tandem, quod illic copiae partium superiorum regni Hungariae facilius et celerius caeteris nostris copiis se coniungere possent, quibus accedentibus maioribus viribus hostis per nos si quoquo modo occasio ferret, aggredi posset.

Quibus sic mature et prudenter consideratis et conclusis praeficitur ei rei perficiendae secundum archiducis personam vir militari gloria praestans Nicolaus Palffii, prioribus expeditionibus sub Alba Regia et sub Fiileko gestis admodum clarus suisque principibus plurimum fidus.

Cui pro generali armamentario, qui aenearum machinarum et pulverum globorumque et similium ad obsidionem necessarium rerum curam gerat, optimus vir et capitaneus Germanus Leo Gall adiungitur, pro marschalco vero castrensis veteranus dexter miles Erasmus Praun, praesidii Comaroniensis capitaneus, uterque bellicus maiestatis caesareae atque regiae consiliarius.

Qua quidem difficilij et laboriosa expeditionis provincia Nicolaus Palffii assumpta nihil sibi antiquius esse ducit, quam dies noctesque cogitare et elaborare, ut de pristina sua in patriam cura et amore deque principum suorum veterj observantia nihil intermittat.

Erat vero sibj non modo enitendum, ut recte circa obsidionem res gerantur, sed et sedulo curandum, ut archidux ipsaque archiducis aula, quam fieri posset, commodissime ad Nograd deducerentur.

Et, quia deliberatum fuerat, ut adhuc ipsa hieme, qua fieri posset, celeritate cuncta perficerentur, priusquam scilicet vires hostium, de quorum augmentatione rumor spargebatur, accrescerent, praemittit primum et ante omnia sine mora aeneas machinas muris concutiendis aptas munitionesque bellicas usque ad confinium Laewa.

Tertio tandem, quod in casu necessitatis copiae superioris Ungariae facilius et celerius illic, quam ullibi alibi caeteris nostris copiis se coniungere possent, quibus accedentibus maioribus viribus hostium, si quoquo modo occasio ferret, aggredi possemus.

Quibus sic mature et prudenter consideratis et conclusis datur continuo ei rei perficiendae cura secundum archiducis personam viro impigro et laborioso Nicolao Palffio prioribus expeditionibus sub Alba Regia et sub Fileco gestis claro suisque principibus fido.

Cui pro generali armamentario, qui aenearum machinarum et pulveris globorumque et similium ad obsidionem necessarium rerum curam gerat, baro Germanus, Leo Gall adiungitur, pro marschalco vero castrensis Erasmus Praun, Comaroniensis confinij praefectus, uterque bellicus caesaris consiliarius.

Qua difficili et laboriosa expeditionis provincia Nicolaus Palffius assumpta nihil sibi antiquius esse ducit, quam dies et noctes cogitare et elaborare, ut de pristina sua in patriam cura et amore deque suorum principum veteri observantia nihil intermittat.

Erat vero sibi non modo enitendum, ut recte circa obsidionem res gererentur, sed et sedulo curandum, ut archidux ipsaque aula Austriacis militiae nondum assueta, quam fieri posset, commodissime ad Nograd deducerentur.

Et, quia deliberatum fuerat, ut adhuc ipsa hieme durante, qua fieri posset, celeritate cuncta perficerentur, priusquam scilicet vires hostium, de quorum accessione rumor spargebatur, accrescerent, praemittit confestim ante omnia aeneas machinas muris concutiendis idoneas usque ad confinium Leva.

Comitatuum quoque gentem tam per proprias, quam archiducis literas cogit et versus Dregel pedetentim proficisci curat. De comeatu vero ad castra convehendo (quod eo tempore difficillimo et itinere coenoso incommodissimum erat) simili modo ita rem omnem cum comitatibus decernit, ut de qualibet domo, quam nos dicatam portam vocamus, certa quantitas panis et avenae in superfluitate subministraretur.

Interea Germanica quoque auxilia adventare iubentur, singulariter vero peditatus Engelhardj Curtii, caesaris stipendiis ex quattuor circiter millibus sclopetariis et hastatis constans, necnon equitatus cataphractorum sub comite Sebastiano Sliik ex mille optime armatis equitibus conscriptus.

Qui quidem utriusque nationis milites postquam ad constitutum tempus ac ad determinata loca circa Dregel praemissi fuissent, subsequitur tandem etiam ipse Palfii et ipsum princeps lentiorj gradu.

Mirum dictu est, quam incommodo tempore haec expeditio inchoata susceptaque fuerit.

Nam mensis Februarius et mensis Martius pluviarum et ventorum niviumque procellis furentes adeo invaluerant, ut multi frustra rem omnem susceptum irj crediderint.

At archidux admiranda corporis et animi virtute spretis et vilipensis omnibus itineris incommoditatibus conandum modis omnibus censet, ut praeter moram, quod longo consilio deliberatum fuerat, felici ac maturo opere et fine perficiatur.

Et, licet superioribus consultationibus conclusum fuerat, ut auxilia Christophorj a Theuffenpach ex superioribus regni parti-

Comitatuum quoque gentem tam propriis, quam archiducis literis cogit et versus Dregel pedetentim proficisci curat. De comeatu vero ad castra convehendo (quod eo tempore difficillimo et itinere caenoso incommodissimum erat) ita rem omnem cum comitatibus decrevit, ut de qualibet domo, quam nos dicatam portam vocamus, certa quantitas panis et avenae subministraretur eisque curam volente archiduce viro patriam amanti, Iohanni Io de Kazahaza, primario regni iudici et consiliario imperatoris committit.

Interea Germanica quoque auxilia adventare iubentur, singulariter vero peditatus Engelhardi Curcii, caesaris stipendiis ex quattuor circiter millibus sclopetariis et hastatis constans, necnon equitatus cataphractorum comitis Sebastinai Slick ex mille optime armatis equitibus conscriptus.

Qui utriusque nationis milites confestim ad determinata loca versus Dregelium praemittuntur, quos tamen ipse etiam Palfii subsequitur, ipsum vero Palfium princeps lentiori gradu.

Mirum dictu est, quam incommodo tempore haec expeditio suscepta fuerit.

Nam mensis Februarius et mensis Martius pluviarum et ventorum niviumque procellis furentes adeo invaluerant, ut multi frustra rem omnem susceptum iri crederent.

At archidux licet militiae nondum gnarus, tamen mirum in modum animatus spretis et vilipensis omnibus itineris incommoditatibus conandum modis omnibus censet, ut praeter moram, quod longo consilio deliberatum fuerat, felici ac maturo opere et fine perficiatur.

Et, licet superioribus consultationibus conclusum fuisset, ut auxilia Teuffenpachii ex superioribus regni partibus ad praefi-

bus ad praefixum tempus hisce cohortibus Nicolaj Palfii se coniungerent, cum tamen princeps optimus non, nisi tardiuscule illa advenire posse cognovisset, multum in celeritate positum ratus ne illam quidem gentem expectandam esse existimat, sed in nomine Domini cum iis, quos secum habuit, sine cunctatione bene caeptae rei alacriter incumbendum et annitendum decernit.

Deductis itaque tormentis aliisque impedimentis ad Dregel militeque ex pagis, in quos ditributus erat, convocato sexta die Martii ad villam quandam inter Dregel et Nograd Orozii vocatam uno circiter milliarij a Nograd sitam castra metari iussi sumus.

Ubi unica tantum nocte perstitimus, imo illa ipsa quoque nocte statim castra quaedam Thurcica, quae circa Nograd constituta esse dicebantur, aggredi fuisset, nisi Palfio per fidos et praecipuos exploratores, quibus ipse mirum in modum abundat et sine intermissione graves in eos sumptus facit, certo significatum fuisset hostem illinc retrocessisse ac Vacium versus ad tutiora loca se proripuisse.

Postero itaque die vix dum cepta luce ad signum tubarum et timpanorum miles utriusque nationis (20 millia hominum armatorum fuisse existimo) dispositis per Palfium militari modo per acies alasque et statarios ordinibus pedetentim tormenta et impedimenta usque Nogradum praecedit et ad horam circiter undecimam diej ad clivum non procul e regione arcis Nograd in castra collocatur ac ibidem confestim tentoria figuntur et stationes designantur.

Tormenta in tanta viarum difficultate non statim subvehj, neque simul cum universo exercitu pertingere potuerunt, sed primum ad quintam horam pomeridianam eo appulerunt.

xum tempus cohortibus Palfii sese coniungerent, cum tamen principes non, nisi tardiuscule illa advenire posse cognovit, multum in celeritate positum esse ratus, ne illam quidem gentem expectandam esse existimat, sed in nomine Domini cum iis, quos secum habet, sine cunctatione bene caeptae rei alacriter incumbendum decernit.

Deductis itaque ad Dregel tormentis ac impedimentis militeque ex pagis, in quos distributus erat, convocato sexto die Martii ad villam quandam inter Dregel et Nograd Orozii vocatam uno circiter milliari a Nograd sitam castra metati sumus.

Ubi unica tantum nocte perstitimus, qua statim castra quaedam Turcica, quae circa Nograd constituta esse dicebantur, aggressi fuisset, nisi Palfio per exploratores significatum fuisset hostem illinc retrocessisse ac Vacium versus ad tutiora loca recepisse.

Postero itaque die vix dum prima luce ad tubarum signum et timpanorum miles utriusque nationis (viginti millia hominum armatorum fuisse existimo) convenit dispositisque per belli ducem militari modo per acies alasque et statarias cohortes ordinibus pedetentim usque Nogradum deducitur et ad horam circiter undecimam diei ad clivum non procul e regione arcis in castra collocatur, ubi confestim tentoria figuntur et stationes designantur.

Tormenta in tanta viarum difficultate non statim subvehi, neque simul cum universo exercitu pertingere potuerunt, sed primum ad quintam horam pomeridianam eo appulerunt.

Interea Thurcae ex arce maioribus et minoribus bombardis contra nos egregiam semper operam navaverunt, nec quicquam eorum intermiserunt plane usque ad seram noctem, quae ad turbandam obsidionem pertinere visa sunt.

Nam et oppidum, quod sub area satis elegans et munitum fuit, incenderunt et exusserunt funditus et densissimis frequentissimisque globorum eiaculationibus nos repellere conati sunt.

Ubi primum atuem tormenta nostra advecta fuere, adhuc eodem vesperj statim corbes terra repleti pro aggeribus positi sunt et pars quidem tormentorum in acumine promonatorii arcem respicientis, pars autem fere ad radicem montis, in quo arx extracta est, in hortis constituta fuerunt.

Quo quidem vesperj diligentia et dexteritate Leonis Gall ex superioribus aggeribus tres globj in arcem immissi fuere, veluti in quoddam argumentum foelicis nostrj adventus.

Altera die, quae fuit octava dies mensis Martii, in primo diluculo arx ex utrisque cuniculis et aggeribus tormentis quati incapta est idque continuatum est usque ad noctem sequentem sine ulla intermissione.

Quo quidem mane tanto in silentio se hostis continuit, ut per nonnullos eum nocte praecedentj clam dilapsum esse arcemque vacuum nobis reliquisse creditum fuerit.

Namque praeter vexilla in aggeribus arcis extensa nihil plane conspectum est et nec bombardarum explosiones, neque ulli strepitus auditi fuerunt.

At, ubi nostra tormenta nunc versus ipsa vexilla, nunc autem ad turrim, ad portam arcis versus septentrionem positam crebrius explodi cepta sunt, tunc tandem ipsi quoque intrinsecus huc illucque

Interea Turcae ex arce maioribus et minoribus bombardis contra nos egregiam semper operam navaverunt, nec quicquam eorum intermiserunt plane usque ad seram noctem, quae ad turbandam obsidionem pertinere visa sunt.

Nam et oppidum, quod sub area satis elegans et munitum erat, incenderunt et exusserunt funditus et densissimis frequentisque globorum eiaculationibus repellere nos conati sunt.

Ubi atuem nostra tormenta advecta sunt, adhuc eodem vespere statim corbes terra repleti pro aggeribus positi sunt et pars quidem tormentorum in acumine promonatorii arcem respicientis, pars autem fere ad radicem montis, in quo arx extracta est, in hortis constituta sunt.

Quo quidem vespere ex superioribus aggeribus tres globi in arcem immissi fuere, veluti in quoddam argumentum felicitis nostrj adventus.

Altera die, quae fuit octava dies Martii, primo diluculo arx ex utrisque cuniculis et aggeribus tormentis verberari capta est idque continuatum usque ad noctem sequentem sine ulla intermissione.

Quo tamen mane tanto in silentio se hostis continuit, ut eum nocte praecedentj clam dilapsum esse arcemque vacuum nobis reliquisse creditum fuerit.

Namque praeter vexilla in aggeribus arcis explicata nihil omnino conspectum est, ut nec bombardorum explosiones, neque ulli strepitus auditi.

At, ubi nostra tormenta nunc contra vexilla, nunc contra maenia et turres crebrius eiaculari cepta sunt, tunc tandem ipsi quoque intrinsecus ipsi quoque cursitare et globos in nostros emittere ausi sunt, ut et se

cursitare et cunctatim globos in nostros emittere ausi sunt, ut et se praesentes adhuc et nondum spe omni exclusos ostentarent.

Hoc loco, priusquam, quae sequenti nocte et altera die secuta sunt, recenseantur, de situ arcis pauca diserere lubet.

Arx Nograd in monte quodam rotundo, mediocriter alto rupem naturalem ex se proferente et ab oriente quidem exiguum quoddam promonitorium, in quo tormenta nostra posita fuisse diximus, ad meridiem vero et occidentem colles et silvas, a septentrione autem foeneta et terres arabiles circa se habente ex lapidibus extracta est.

Ad meridiem sedem episcopatus Vacziensis duo milliaria distans spectat ac, ut ex insigniis ac inscriptionibus, quae ad radicem et fundamenta portasque ipsius arcis ac ad puteum in area arcis effossum et turrim eminentiorem insculptae sunt, manifeste perspicitur, a quodam praesule Vacienti, Nicolao Bathorii anno 1484 aedificata fuit.

Habitationes habet non multas at muros crassos et maiorj ex parte saxeos, fossam vero (quod mirum est) ex ipsa rupe ad profunditatem unius et dimidiae hastae Hungaricae longioris excavatam.

Hoc vetus aedificium Thurcae imprimis duplicibus sepibus crassissimis, luto obductis multaque terra repletis et circumquaque in locis necessariis propugnacula habentibus, deinde paulo distantius palia praeacuminatis interiecto aliquanto spatio maioribus roboribus superne in formam densissimarum spinarum virgultis contextis circumseperunt et muniverunt.

Prospectum habet admodum amoenum et ad radices montis fontibus scaturientibus piscinisque pulchris exorrectum est.

Atque adeo Nograd tam arte, quam natura optime excultum firmatumque locum esse quilibet merito iudicare potest.

praesentes adhuc et nondum spe omni exclusos ostentarent.

Hoc loco, priusquam, quae sequenti nocte et altera die secuta sunt, recenseantur, de situ arcis pauca annectere lubet.

Arx Nograd in monte quodam saxoso, rotundo, mediocriter alto et ab oriente exiguum quoddam promontorium, in quo tormenta nostra posita fuisse diximus, ad meridiem vero et occidentem colles et silvas, a septentrione autem foeneta et terres arabiles circa se habente ex lapidibus extracta est.

Ad meridiem Vacium, sedem episcopatus duo milliaria distantem spectat ac, ut ex insigniis ac inscriptionibus, quae ad radicem et fundamenta portasque ipsius arcis ac ad puteum in area arcis effossum et turrim eminentiorem insculptae sunt, perspicitur, a Nicolao Bathorii, praesule Vaciente anno 1484 aedificata fuit.

Habitationes habet non multas at muros crassos et maiori parte saxeos, fossam vero (quod mirum est) ex ipsa rupe ad profunditatem unius et dimidiae longioris hastae Ungaricae excavatam.

Hoc vetus aedificium Turcae imprimis duplicibus sepibus crassissimis, luto obductis multaque terra repletis et circumquaque in locis necessariis propugnacula habentibus, deinde paulo rarius praeacutis et interiecto iterum aliquanto spatio maioribus roboribus superne in formam densarum spinarum virgultis contextis circumseperunt et muniverunt.

Prospectum habet admodum amaenum et ad radices montis fontibus scaturientibus piscinisque ex*um est.

Atque adeo Nograd tam arte, quam natura optime excultum firmatumque locum esse quilibet merito iudicare potest.

In quo si militi Deus animum non ademisset, haud dubie multo tempore obsidio illius durasset, nec dubium, quin multorum sanguine caedeque res geri debuisset, priusquam capi tam bene munitus locus potuisset.

Appellatur ex eo loco omnis ille tractus circumvicinus regni Nogradiensis comitatus. Thurcicus caesar peculiarem in eo praefectum (quem ipsi vocant sanchiagbegum), Karaferi Memhet nominatum habuit.

Cui nunc pro subsidio praefectum Belgradj et Zendereo cum copiis adesse iusserat ac insuper alterum quoque quendam begum, olim praefecturis Ieoneoiensj, Giiulensi, Belgradensj et Zendeoriensi fungentem et singularem etiam aulae suae familiarem (chiiuzium eis nuncupatum) illis adiunxerat.

Postquam itaque tota hac die arx globis per nostros petita fuisset et Nicolaus Palffii sollicitus bellj dux nihil cunctandum existimasset, sed, ut luce postera impetum miles in arcem eiusque capiendae periculum faceret, decrevisset, neque tamen impressionem eam commode fieri posse cerneret, nisi prius per palificationes et aggeres arcis aditus pateret, per quem per Dei gratiam viriliter fortis miles arcem conscendere et cominus cum hoste pugnare posset.

Deliberat tandem cum nonnullis metallariis ex minerarum civitatibus in eum usum iam antea accersitis agere, ut nocte ea intempesta clam et sub silentio cuniculos fodiant ac imposito pulvere igne aditum ad matutinam irruptionem parent.

Vocantur itaque cellerrime metallarii et certum eis praemium promittit Palffii, si dextre et celleriter rem perficiant.

In quo, si militi Deus animum non ademisset, haud dubie multo tempore obsidio illius durasset, nec dubium, quin multorum sanguine caedeque res geri debuisset, priusquam capi potuisset.

Appellatur ex eo loco omnis ille tractus circumvicinus Nogradiensis comitatus. Turcicus caesar peculiarem in eo praefectum, quem ipsi szanchakbegum nominant, Karaferi Memhet nominatum habuit.

Cui nunc in subsidium praefectum Belgradi et Zendereo cum copiis adesse iusserat ac insuper his alterum quoque quendam begum, olim praefecturis Ieneiensi, Giulensi, Belgradensi et Zendeoieniensi fungentem et singularem etiam aulae suae familiarem (chausium ab ispis nuncupatum) adiunxerat.

Postquam igitur tota hac die arx globis per nostros petitur et Palffius, ut luce postera miles impetum arcisque capiendae periculum faciat, decernit, neque tamen impressionem eam commode fieri posse animadvertit, nisi prius per palificationes et aggeres aditus pateat, per quem Dei gratia viriliter fortis miles arcem conscendere et cominus hoste pugnare possit.

Deliberat tandem cum nonnullis metallariis ex minerarum civitatibus in eum usum iam antea accersitis agere, ut nocte insequenti sub silentio cuniculos fodiant ac imposito pulvere igne aditum ad matutinam irruptionem parent.

Vocantur ergo cellerrime metallarii et certum eis praemium promittit Palffius, si dextre et celeriter rem perficiant.

Illi pactum accipiunt et cum 500 circiter peditibus Hungaris ac cum totidem, vel aliquanto pluribus Germanis sclopetariis sub Leone Gall et Engelhardo Curtio militantibus expediti ad horam circiter octavam nocturnam ad posteriores palificationes tacite proficiscuntur.

Interim Palffius quoque cum praecipuis suis ducibus aliisque, quos sibi elegerat, in aggeres nostros ad tormenta se recipit ac summa cura et diligentia disponit praecipitque, ut omni momento, quomodo fossores procedant et qua arte rem eis demandatam promoveant, edoceatur.

Fit idipsum accurate et sine intermissione ab iis, quibus eius rei cura demandata fuerat, cumque in id intendimus, ut iam iam audiamus fossores cuniculos clam perfecisse, ecce adfertur nuncium vigilem Turcicum strepitum nostrorum ex collisione saxorum, in quae fodendo inciderant, editum percepisse Thurcisque propositum nostrum innotuisse.

Quod et nos ad aggeres tormentorum, ubi primum vigilem ab excubiis et solito clamore cessare animadvertimus, facile conicere potuimus.

Fit interim ex arce minoris quoque bombardae explosio ceu quoddam signum evigilationis hostium.

Quae ubi Palffio sic innotuere, mox aliud ex occasione consilium capitur mandatque, ut pedites, quos cum fossoribus praemiserat et quibus veteranos milites et capitaneos, Ladislaum Maitenii et Benedictum Pogranii praefecerat, palam tandem rem agant et, dum ipsi explosiones bombardarum tumultuarie continuant, interea nihilominus sub eo strepitu bombardarum fossores quidem cuniculos agere et saepimenta succendere, alii autem, quibus secures subministratae fuerant, robora subsecare pergant, donec rem omnem pro voto perficiant.

Illi pactum accipiunt et cum quingentis circiter peditibus Ungaris ac cum totidem, vel aliquanto pluribus Germanis sclopetariis sub Leone Gall et Engelhardo Curcio militantibus expediti ad horam circiter octavam nocturnam ad posteriores palificationes tacite proficiscuntur.

Interim Palffius cum praecipuis suis ducibus aliisque, quos sibi elegerat, in aggeres ad tormenta se recipit ac summa cura et diligentia disponit praecipitque, ut omni momento, quomodo fossores procedant et qua arte rem eis demandatam promoveant, edoceatur.

Fit idipsum accurate et sine intermissione ab iis, quibus eius rei cura demandata fuerat, cumque in id intendimus, ut iam iam audiamus fossores cuniculos perfecisse, ecce adfertur nuncium vigilem Turcicum strepitum nostrorum ex collisione saxorum, in quae fodendo inciderant, editum percepisse Turcisque nocturnum propositum innotuisse.

Quod et nos ad aggeres tormentorum, ubi primum vigilem ab excubiis et solito clamore cessasse animadvertimus, facile conicere potuimus.

Fit tandem ex arce minoris bombardae explosio ceu quoddam signum evigilationis hostium.

Quae ubi Palffio sic innotuere, mox aliud ex occasione consilium capitur mandatque, ut pedites, quos cum fossoribus praemiserat et quibus veteranos duces et milites, Ladislaum Maitenii et Benedictum Pogranii praefecerat, palam tandem rem agant et, dum miles explosiones bombardarum tumultuarie continuat, interea sub eo strepitu fossores quidem cuniculos agere et saepimenta succendere, alii autem, quibus secures subministratae fuerant, robora subsecare pergant, donec rem omnem pro voto perficiant.

Exequuntur mandata diligenter praefecti et milites ac ipse quoque Palffius se interdum ex aggeribus ad laboratores proripit ac ad bene agendum omnes cohortatur.

Ubi licet pedetentim tantum explosiones bombardarum inceptae at adeo et tam frequenter utrinque continuatae fuerunt, ut iam non tumultuarie tantum rem agj, sed et seriam impressionem fierj iudicares.

Nonnunquam vero tormenta quoque ex aggeribus nostris in ipsam arcem explosa sunt ac ignitae materiae immissae, sed semper frustra, quia vel ibidem confestim suffocatae, vel apprehensae in nostros eiectae fuere.

Idem fuit ab obsessis quoque et nunc falconetarum sclopetorumque globj, nunc missiles ignes in nostros egeruntur.

Saxa autem et robora ex aggeribus adeo densa devoluta sunt, ut quosdam ex nostris id genus defensionis etiam occiderit et sauciaverit.

Tota nocte fere usque Auroram tamdiu haec stratagemata continuata sunt, donec miles inde paulatim revocatus fuit.

Duodecim circiter ex nostris in eo conflictu occubuisse et ducentos vulnera accepisse crediderim, in arce autem 60 aut 70 Turcas interfectos et sauciatos fuisse relatum est.

Albescente tandem caelo ex inferioribus aggeribus iterum tormenta ad arcem evibrare cepimus, superiores autem minores machaeniae ad partem septentrionalem, ad quam ex porta interioris arcis ad exteriorem arcem Thurcis transeundum fuit, admotae sunt.

Et, dum sic ex utraque parte arx duodecim murifragis quatitur, interea ex Dregel serenissimus etiam archidux iam cum locumtenente regio, reverendissimo Stephano Feierkeowii, episcopus

Exequuntur diligenter mandata praefectj et milites, interdum vero ipse quoque Palffius ex aggeribus ad laboratores sese proripit ac ad bene agendum omnes cohortatur.

Ubi licet imprimis pedetentim inceptae sint bombardarum explosiones, postea tamen adeo et tam frequenter fuerunt utrinque continuatae, ut iam non tumultuarie tantum rem agi, sed etiam seriam impressionem fieri iudicares.

Nonnunquam maiora quoque tormenta explosa sunt, sic etiam ignitae materiae missae, sed nostrae quidem vel confestim ibidem suffocatae vel apprehensae in nostros reiectae fuere.

Saxa autem et robora ex maenijs adeo densa devoluta sunt, ut id genus defensionis etiam sauciaverit et occiderit non paucos.

Tota nocte fere usque ad auroram tamdiu haec stratagemata continuata sunt, donec miles inde paulatim revocaretur.

Triginta circiter ex nostris in eo conflictu occubuisse et ducentos vulnera accepisse crediderim, in arce autem sexaginta aut septuaginta Turcas interfectos et sauciatos fuisse relatum postea fuit.

Albescente vero tandem caelo ex inferioribus aggeribus iterum tormenta evibrare cepimus, superiores autem minores machinae ad partem septentrionalem, ad quam ex porta interioris arcis ad exteriorem arcem Thurcis transitus patebat, admotae sunt.

Et dum sic ex utraque parte arx duodecim murifragis quatitur, interea ex Dregel archidux iam cum locumtenente regio, Stephano Feierkeowii, episcopo Nitriensi, necnon Stephano Zuhaii, episcopo Vacienti

Nitriensis praesule, necnon barone Davido Ungnadio, viro optimo et prudentij patriaeque amanti ac consilii bellici praefecto ac aulicorum manu ad horam circiter octavam matutinam advolat.

Qui nulla mora posita veloci cursu equestri audacter aggeres vallumque tormentorum ingreditur et ulteriorem oppugnationem animose promovet.

Vix aliquot globj emittuntur, cum Thurca albo pileo, quem nos thombok vocamus, conspicuus ex primis moenium acclamat, ne explosiones fiant, se enim arcem ultro dare paratos esse, dummodo familiare colloquium concedatur.

Substititur igitur parumper et primo Benedictus Pograni, deinde ad postulationem hostium impiger miles Thurcisque ob aedita contra eos praeclara facinora iam pridem notus, Michael Borii mittuntur, qui ex arce aliquot Thurcas ad colloquium adducant cum plena instructione.

Abeunt ii ac fide data ollaiibegum, quem nos vicebegum nominamus, cum aliis ex selectoribus Thurcis adducunt.

Interea vero non procul supra aggeres et tormenta nostra magna militum Germanorum corona disponitur, in qua praecipui quique nostrj duces fuere et inter eos archidux etiam ipse, sed ita, ut per Thurcas ab aliis non discerneretur.

Inducuntur in hanc coronam Thurcae fitque longus cum illis tractatus de deditioe.

Acceptant Thurcae haud gravatim conditionem, ut et arce potiatur Palffius (eius enim nomine fuit cum eis tractatum, quod se archidux incognito modo ibj esse voluerit) et insuper omnes Thurcae pro captivis habeantur.

Quorum una parte ad arcem remissa, ut begis et caeteris Thurcis condiciones referant, interea Palffius in proprio tentorio archiducem et potiores quosque belli duces ovans prandio excipit.

ac cum aulicorum manu ad horam circiter octavam matutinam advolat.

Qui nulla mora facta veloci cursu equestri audacter aggeres vallumque tormentorum ingreditur et ulteriorem oppugnationem animose promovet.

Vix aliquot globi emittuntur, cum Turca albo pileo, quem nos tombok vocamus, ex primis maenium acclamat, ne explosiones fiant, se enim iam ultro arcem dare paratos esse, dummodo familiare colloquium concedatur.

Substititur ergo parumper et primo Benedictus Pograni, deinde postulantis hostibus Michael Borii, vir generosus et Turcis notus mittuntur, qui ex arce aliquot Turcas ad colloquium adducant cum plena instructione.

Abeunt ii ac fide data olaibegum, quem nos vicebegum nominamus, cum aliis sex selectoribus Thurcis adducunt.

Dum vero hi redeunt, interea non procul supra aggeres et tormenta nostra magna militum Germanorum corona disponitur, in qua praecipui quoque nostri duces fuere et inter eos archidux etiam ipse, sed ita, ut per Turcas ab aliis non discerneretur.

Inducuntur in hanc coronam Turcae fitque longus cum illis tractatus de deditioe.

Acceptant Turcae haud gravatim condicionem, ut arce potiatur Palffius (eius enim nomine fuit cum ipsis tractatum) et, ut omnes Turcae pro captivis habeantur.

Quorum una parte ad arcem cum responso remissa, ut begis et caeteris Thurcis condiciones referant, interea Palffius in proprio tentorio archiducem et potiores belli duces ovans prandio excipit.

Vix prandium finitum fuerat, cum ecce nuncium adfertur begum Nogradiensem in conditionem postremam, ut nempe Thurcae pro captivis habeantur, consentire nolle dicereque quod barbam canam haberet perindeque sibi esse sive in carceribus, sive autem in ipsa arce barba sua sibi pulveribus repleatur et defaedetur.

Si tamen Palffius velit, se arcem iis conditionibus dare velle, quibus arx Fiilek data praeterito autumno fuerat.

De qua re diu multumque deliberatum est et, licet non defuerint nonnulli, qui tormentis iterum quatiendam arcem suaderent, decretum tamen tandem est nimis magno arcem emptum iri, si et diruatur funditus et milites periculo longoque labori obiiciantur.

Acceptantur itaque condiciones oblatae et adhuc eodem vesperj begus Nandor Albensis cum nonnullis aliis Thurcis pro obsidibus dantur ac arcis etiam claves Palffio assignantur.

Sequenti die, quae fuit decima Martii, per praefectum exercitus, Nicolaum Palffii diploma dantur Thurcis cum iureiurando, quod assignata arce cum instrumentis bellicis et annona cunctaque supellectilj, quae in ipsa arce supererat (praecipuam enim et maiorem gazam adhuc ante obsidionem eos asportasse nihil dubium erat) ipsis Thurcis in unica veste cum singula framea abire liceat, ita tamen, ut rustici illi Christiani, quos paulo ante begus Nogradiensis propter quandam fideiussionem captivaverat et Budam vinctos transmiserat, omnes liberj domum remittantur, praeterea transfugae, quos priibegos vocamus, ex aliorum numero omnes excarpan- tur et, quj ex Thurcis ultro ad nos nostramque fidem deflectere voluerint, id eis impune liceat, donec autem hae condicio-

Vix prandium finitum fuerat, cum ecce nuncium adfertur begum Nogradiensem in postremam condicionem, ut nempe Turcae pro captivis habeantur, consentire nolle dicereque se barbam canam habere perindeque esse sibi sive in carceribus, sive in ipsa arce barba sua sibi pulveribus repleatur et defaedetur.

Si tamen Palffius velit, se arcem his condicionibus dare velle, quibus arx Filek praeterito autumno data fuerat.

De qua re diu multumque deliberatum est et, licet non defuerint nonnulli, qui tormentis iterum quatiendam arcem suaderent, decretum tamen tandem est nimis magno arcem emptum iri, si et diruatur funditus et milites periculo longoque labori obiiciantur, imo defectus etiam pulveris et globorum non parvus iam in castris esse videbatur.

Acceptantur itaque condiciones oblatae et adhuc eodem vespere begus Nandoralben- sis cum nonnullis aliis Thurcis pro obsidibus dantur ac arcis etiam claves assignantur.

Sequenti die, quae fuit decima Martii, per praefectum exercitus Nicolaum Palffium diploma datur Thurcis cum iure iurando, quod assignata arce cum instrumentis bellicis et annona cunctaque supellectili ipsis Thurcis in unica veste cum singula framea abire liceat, ita tamen, ut rustici Christiani, quos paulo ante begus ob quandam fideiussionem captivaverat et Budam versus transmiserat, omnes liberi domum remittantur, praeterea transfugae, quos pribegos vocamus, ex aliorum numero omnes seligantur et, qui ex Thurcis ultro ad nos nostramque fidem deflectere voluerint, id eis impune liceat, donec autem hae condiciones adimpleantur, olaibegus cum tribus aliis selectioribus Thurcis pro obsidibus dentur.

nes adimpleantur, ollaiibegus cum tribus aliis selectioribus Thurcis pro obsidibus dentur.

Quod et ita per omnia perfectum fuit, neque prius illinc Thurcae dimissi fuere, donec omnes condiciones adimplerentur et quattuor Thurcae pro obsidibus darentur.

Cura autem et praefectura arcis confestim Andraeae Rewaii, probo et industrio iuvenj ac sub disciplina Nicolai Palfffii per multos annos non minus fideliter, quam strenue militantj tradita est.

De ulteriori autem expeditionis progressu deliberatum, ut ad 15 diem mensis Aprilis Strigonium obsideatur eique obsidioni omnibus viribus ac conatibus insistatur.

Pro quibus omnibus laus sit summo Deo patri eiusdemque filio, redemptori nostro ac spiritui sancto et faxit aeterna maiestas, ut sub regimine optimj nostri regis Rudolphi, quod sub eius antecessoribus amissum est, potenti et auxiliarij Dei manu foeliciter recuperetur.

Amen.

Quod et ita per omnia perfectum fuit, neque prius illinc Turcae dimissi fuere, donec omnes condiciones adimplerentur.

Cura autem et praefectura arcis Andraeae Revaii, probo et industrio iuveni sub disciplina Palfffii per aliquot annos non minus fidele, quam strenue militanti tradita est.

De ulteriori autem expeditionis progressu deliberatum, ut ad decimumquintum diem mensis Aprilis Strigonium obsideatur eique obsidioni omnibus viribus incumbatur.

Pro quibus omnibus laus sit summo Deo patri eiusdemque filio, redemptori nostro ac spiritui sancto et faxit aeterna maiestas, ut sub regimine optimi nostri regis Rudolphi, quod sub eius antecessoribus amissum est, potenti et auxiliari Dei manu foeliciter recuperetur.

Amen

J: ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 126. Konv. A. fol. 19–23.

I: OSzK Kt Fol. Lat. 3606/1–3.

3.

Joó János felterjeszése Rudolffhoz a Magyar Tanács nevében az alattvalók eddigi áldozatvállalásáról, a keresztény katonaság pogánnyá válásáról, az 1593–1594. évi hadműveletek sikertelensége kivizsgálásának igényéről, továbbá az erdélyi fejedelemmel kezdett tárgyalások folytatásának illetve országgyűlés összehívásának és az uralkodó ezen való megjelenésének szükségességéről

sine dato

Sacratissima caesarea atque regia maiestas, domine clementissime

Maiestatis vestrae sacratissimae utriusque ordinis consiliarii Hungari pro eorum fide et iuramento, quo vestrae maiestati sunt obstricti, praetermittere non

potuerunt, quin per me, unum ex ipsorum collegio de eo regni Hungariae statu, in quem hisce praeteritis diebus devenit, paucis maiestatem vestram sacratissimam informarent ea spe, quod maiestas vestra sacratissima non modo benignis auribus sit hoc eorum studium et in promovendo rerum vestrae maiestatis eiusque dignitatis animum auditura, sed etiam manum clementer in iis admotura, quae in commodum suum et regnorum suorum utiliter proposituri sunt.

Imprimis igitur perpendendum esse censent (ut interim superiorum annorum acta ac clades quoque et perpetuae anxietates a Thurcis et Tartaris nuper acceptae et perpressae omittantur), saltem ea ingentia servitia, multiplices item insurrectiones bellicosque apparatus et innumerabiles expensas, quae ab expeditione ad Albam Regiam praeterito anno facta ad hodiernum usque diem per fideles subditos maiestatis vestrae sacratissimae in superiori et inferiori Hungaria praestitae atque factae sunt. Haec si penitus considerentur, videbit maiestas vestra sacratissima, quod neque lectum unquam, neque auditum sit, quod Hungarica natio praeteritis temporibus haec ipsa aliquando praestitisset. Antiquis temporibus per regnicolas tantum tollerabilia quaedam auxilia ordinabantur eorum regibus, quod in caeteris quoque regnis semper observatum fuit. Imo hodie etiam die ad amussim observatur, ut et rusticus agriculturam exercere, et nobilis cuiusque et alterius conditionis homo durare et domi sua domestica curare possit utque exercituantibus forisque militantibus interea necessaria comparari et subministrari queant. At hac vice haec Hungarica natio omni disputatione omissa inaudito plane modo vel a maiori usque ad minimum (neglecta domi interim omni re domestica) omnes in castra sunt profecti vel ingentem contributionem dederunt et nec rustico, nec nobili, neque ulli magnati, baroni, praelato et spiritali personae pepercerunt ac tot et tanta sibi debita contraxerunt, ut, etiamsi nulla alia calamitate premerentur, haec tamen eis certe maxima esset, nec plurimis annis resarciri posset. In claustris passim vasa aurea et argentea confracta ac divendita et ad hos belli usus conversa sunt. Multae villae sunt, quae propter defectum pecorum amissorum nec agros colere, neque quicquam inseminare potuerunt. In bello autem existentes, quot occubuerint gladio, quam sanguinis effusionem subiverint et quot optimi et praestantes viri in praeliis desiderati sint, dici certe non potest. Insuper bombardarum vectionem curarunt, victualia ad castra exercitui etiam ad remotissima quaeque loca maximis sumptibus laboribus ac difficultatibus subministraverunt. Aggeres repleverunt, foderunt, milites eorumque sarcinas ab uno ad alterum vexerunt et ad sudores usque, imo usque ad extremam defatigationem tam in castris, quam in confiniis aliisque locis necessariis laboraverunt.

Postquam fideles subditi maiestatis vestrae sacratissimae haec et plura alia supra eorum vires pro patriae defensione ultro toties, quoties necessarium fuit, praestitissent ac interea externi quoque militis adventu se tandem refocillatum iri existimassent, exprimi verbis nequaquam potest, quantas a militibus crudelitates quantasque calamitates, ruinas, abominationes et desolationes perferre coacti fuerint.

In superiori Hungaria nullum crudelitatis genus excogitari potest, quod in illos Hungaros exercitus maiestatis vestrae non exercisset, postquam pro eo, quod potuit, pauper hospes militem eiusque lixas et calones ac equos haerendo vel transeundo gratis victu excepit aut vero ipsemet miles pro suo libitu rebus hospitis abusus est non contentus ipsa hospitalitate, quicquid residuum hospiti fuit, frumentum, avenam, pecudes, victum, clenodia, domus et supellectilem omnem abripuit. Imo etiam ipsa vela e capitibus mulierum violenter ademit ac in utrumque sexum terribilem desaevit et debachatus est. Haec vero non modo in plebeos homines patrata sunt, sed etiam in personas nobiles et in dignitatibus constitutas sine omni respectu. Conqueri vel non licuit cuiquam, vel, si quando generali illarum partium conquestum est, nulla poena subsecuta est, sed impune abiverunt omnia.

In his nostris partibus nihil minus est factum, quae serenissimus quoque archidux, Matthias multis in locis propriis oculis conspexit. Nihil plane habuit pauper rusticus, quo exercitus maiestatis vestrae abusus non esset. Si in villa consedit miles, supra id, quod se suosque lixas et calones et equos gratis ali voluit, cunctas quoque reliquias rustici etiam minimas quoque reculas cum omnibus iumentis ac cum omni frumento et supellectili abstulit et vel consumpsit et devoravit, vel pecuniis divendit. Ubi quidem simili ratione, ut in superioribus regni partibus sine omni ullius sortis et conditionis hominis respectu actum est, et tam rusticum, quam nobilem magnatemque et praelatum aliaque vocationis et conditionis hominem uno eodemque modo tractavit miles et nonnunquam etiam e propriis aedibus truculenter exclusit seque dominum omnium rerum et bonorum allodiatarumque illius fecit et declaravit ac tam cellaria, quam conclavia domorum effregit et pro suo libitu illis usus est. Saepe quoque factum est, quod una saltem die mille et bis mille pecudes ex allodiis et campis abactae partim consumptae sunt, partim divenditae, pro quibus si quando miseri homines lachrimantes et eiulantes preces fuderunt, non modo non sunt exauditi, sed et gravibus vituperiis et verberibus et nonnunquam etiam morte affecti sunt. Neque sacris aedibus pepercerunt, nam eas etiam effregerunt et omnes res sacras in eis repertas abripuerunt. Vidimus saepissime in campis herbam altiozem frugibus noluisse falcare et equis dare militem, sed loco herbae optimas quasque

fruges defalcasse et equis proposuisse. Vidimus quoque infinitos acervos frumenti nondum trituro ac non secus atque ipsum stramen equis substratos et faede dissipatos atque deperditos esse neglecto ibidem stramine, quod in hunc usum adhiberi poterat. Vidimus insuper boves vel equos currubus militum alligatos et pauperes homines cum lachrimis et precibus gemitibusque subsecutos fuisse, neque tamen ullum unquam ipsorum misertum esse. In summa, universa victualia universaeque res et quicquid tandem excogitari potest in Hungaria, totum nihil, nisi praeda tantum huius exercitus fuit. Unde quidem factum est, ut omnis populus non secus eum fugerit ubique atque ipsum Thurcam, Christiani nominis aeternum hostem.

Ex quibus quidem tam enormibus inauditisque sceleribus et licentiis militum qui fructus subsecuti sint, notum est omnibus. Licet enim plurimas optimas victoriarum de hoste reportandarum occasiones habuerimus, nullam tamen unquam fortunam habuimus omnesque nostri conatus ac omnia consilia irrita facta sunt. E contra vero quicquid Thurca voluit, totum pro suo beneplacito effecit et perfecit, omnes nostrae expensae (quae certe immensae fuerunt) inaniter et frustra factae sunt. Imo insuper exiguae quoque regni reliquiae, quae a cladibus praeteritorum annorum adhuc residuae fuerunt, maxima ex parte amissae sunt eoque res nostrae devenerunt, ut iam Thurca, quocumque tempore velit, in Austriam quoque excursionem facere possit. Haec et alia similia consiliariis maiestatis vestrae sacratissimae plurimum dolent tam propter rei indignitatem et magnitudinem, tam etiam, quia vident de dignitate maiestatis vestrae deque excidio regni sui Hungariae agi.

Quapropter modis omnibus enitendum censent consilarii vestrae maiestatis sacratissimae, ut maiestas vestra sacratissima sibi suisque rebus et afflicto suo Hungariae regno tempestive et quidem quam primum et citissime prospiciat, imo supplicat humilime maiestati vestrae sacratissimae per viscera misericordiae Dei, ut, si coronam suam caeteraque sua regna conservari velit, adhibeat tandem oportuna tantis malis remedia. Subditi enim Hungari vestrae maiestatis, quos tot bellorum miseriae et procellae residuos fecerunt, quo se in tantis suis aerumniis et calamitatibus vertant, plane ignorant, neque sciunt aut possunt miserias, in quas inciderunt, ulterius tollerare.

Idem consilarii maiestatis vestrae tollendorum multiplicium malorum viam hanc potentissimum esse existimant, ut subsequentes articuli sine mora tam ab Hungaris, quam etiam a Germanis sub strictissimo iuramento per homines fideles et quorum id non interest, inquirantur.

Imprimis, quae sit causa eorum inconvenientium et damnorum, quae superius declarata sunt, et cur non fuerint punita?

Item, cur sit factum, quod proximo anno victoriam divinitus sub Alba Regia nobis datam prosecuti non fuerint et quare nostri illinc immature discesserint?

In expeditione Filekiana, qua de causa illa victoria prosecuta non fuerit et quare in expugnationibus fortaliciorum hostium ulterius progressum non sit?

Quae sit causa, quod nuper miles superiorum partium Nogradum se non contulerit et duo illi exercitus se ibi non coniunxerit, ut coniunctis viribus optima illa belli gerendi occasio continuari potuisset?

Cur fuerit obsidio Strigoniensis frustra suscepta?

In superiori Hungaria quare Tartaris contra nos penetrantibus non restiterint et quare eos transire permiserint, ex quo postmodum ingentia damna ingentesque clades subsecutae sunt?

Quae sit causa, quod Iaurinum, Papa, Tata, Sanctus Martinus, Tihan, Wason, Cheznek, Dewecher et alia confinia amissa sunt?

Quare factum est, quod proxime in insula Charloköz praesentibus etiam superiorum partium selectissimis copiis et gentibus comitatum harum partium levatis commodissima illa tempora inutiliter abire permessa sunt?

Et quare demum tot defectus et errores hoc anno in bello gerendo commissi et quare tot pulcherrimae et desiderabiles occasiones neglectae sint?

Quibus tandem cognitis et inquisitis sic demum fiet, quod ad futurum annum vestra maiestas bonum ordinem in sua militia constituere et omnibus ipsius militiae defectibus necessaria remedia adhibere sciet. Alioquin, nisi vestra maiestas celerrime hanc inquisitionem instituerit, dubio procul neque defectibus remedia adhiberi, neque futuro anno ullum bellum aut ulla recta bonaque gubernatio institui poterit. Ex quo ingentia etiam et quidem plura, quae nunquam hactenus, inconvenientia habituri sumus fietque paulo post, quod iam non reliquiae tantum Hungariae, sed et omnia circumvicinia regna brevi tempore peribunt.

Denique supplicant quoque maiestati vestrae sacratissimae consilarii maiestatis, ut transactionem eam, quam cum waywoda Transsylvaniae inchoavit, continuare non omittat. Censent enim iis Transsylvanicis, necnon Moldavicis Transsalpinisque viribus a Thurca abalienatis et his nostros applicatis fore, ut emendatis et correctis defectibus militiae praesentis anni vestrae maiestatis sacratissimae futurus annus sit longe felicius futurus, sicut hoc ipsum serenissimo archiduci, Matthiae, domino ipsorum clementissimo speciali scripto uberius declaraverunt.

Simili modo necessarium omnino ducunt esse, ut maiestas vestra sacratissima statim ad initium iam imminentis anni fidelibus suis Hungaris certo diaetam

promulget eique ipsamet personaliter praesens sit. Mirum enim dictu est, quam residua gens Hungarica pusillanimis facta sit et quam necessarium sit eas praesentia maiestatis vestrae sacratissimae animare et ordinem aliquem bonum inter eos in modo exercituandi constituere, ne alioquin iis neglectis in quandam desperationem veniant. Haec vero nemo alius, nisi vestra maiestas sacratissima ipsamet, rex eorum benignissimus ad effectum perducere poterit.

Vestrae maiestatis sacrae
Humilimus et fidelis
Servitor
Joan: Joo, Ablegatus
Ad vestram sacram maiestatem
a suis Hungaricis
Consiliariis

ÖStA HHSStA UA AA Fasc. 127. Konv. C. fol. 17–20.

Tartalom

Közlemények

Kádár Tamás:

Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi
Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája 411

Lakatos Bálint:

Az erdélyi káptalan és a püspöki udvar tagjai görbe tükörben
Történeti bejegyzések Pelei Tamás főesperes Erasmus-kötetében
(1515–1530 k.) 431

Forrásközlések

Nagy Gábor:

„...én nem vagyok sem Istvánffi, sem mágnás...”
Források a kortörténetirő Joó János életéhez és korához. 471

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.